

INSTITUT ZA NAUČNA ISTRAŽIVANJA I RAZVOJ
INSTITUTI PER HULUMTIME SHKENCORE DHE ZHVILLIM
INSTITUTE OF SCIENTIFIC RESEARCH AND DEVELOPMENT
ULCINJ - ULQIN

Multidisciplinary Journal of Research
Multidisciplinarni Istraživački Časopis
Revista Kërkimore Multidisciplinare

ISSN 2661-2674 (Online)

ISSN 2661-2658 (Print)

Multidisciplinary Journal of Research „Olcinium,,
Multidisciplinarni Istraživački Časopis „Olcinium,,
Revista kërkimore Multidisciplinare „Olcinium,,

No/Br/Nr. 3
Year/Godina/Viti - 2019

Newsroom

Prof.Ass. Dr. Jetmire Zeqiri, (chief of the editorial)

Prof.Dr.Darko Lacmanović

Dr.Ylvije Kraja

MA..Fidan Kozhani

MA.Sc.Alma Toplana

Editor of the Scientific Magazine

Ma.Artan Osmanoviq

Printing Presses:

Euro Project –Montenegro

Publishing house:

Institute for Scientific Research and Development-Montenegro

- Prof. Dr. Adem Bekteshi (Albania)
- Acad. Slobodan Nešković, (Serbia)
- Acad. Konstantin Pochivalov, (Russia)
- Acad.Dragoljub Mirjanić, (Serbian Rep)
- Prof. Dr. Slađana Benković FON (Serbia)
- Prof. Dr. Robert Dimitrovski (Macedonia)
- Prof. Dr. Akhter Alam(India)
- Prof. Dr. Dragoljub Jankovic (Montenegro)
- Prof. Dr. Tonin Gjuraj(Albania)
- Prof. Dr. Anatoly Avdenko (Ukraine)
- Prof. Dr. Valentin Nedeff (Romania)
- Prof. Dr. Vladimir P. Sergienko (Belorus)
- Prof. Dr. Predrag Dašić (USA)
- Prof. Dr. Laszlo Karpati (Hungary)
- Prof. Dr. Diana Shehu (Albania)
- Prof. Dr. Michael Minch (USA)
- Prof. Asoc. Dr. Blerta Dragusha (Albania)
- Prof. Dr. Niké Wentholt (Netherland)
- Prof. Dr. Drita Kruja (Albania)
- Prof. Dr. Miodrag Brzaković (Serbia)
- Prof. Dr. Andrej Raspor (Slovenia)
- Prof. Dr. Zoran Mastilo (B&H)
- Prof. Dr. Seadin Xhaferi (Macedonia)
- Prof. Asoc. Dr.Azeta Tartaraj (Albania)
- Prof. Dr. Mirsad Nuković (-Serbi)
- Prof. Dr. Tibor Petres (Hungary)
- Prof. Dr. El Thallasinos (Greece)
- Prof.Asc.Dr.Husnija Bibuljica(Kosovo)
- Prof. Dr. Marko Todorović (Serbia)
- Prof. Dr. Heinrich Meister (Switzerland)
- Prof. Ass. Dr. Kamber Kamberi (Kosovo)
- Prof. Dr. Keles Gulbahar (Turkey)
- Prof. Dr. Gëzim Dibra (Albania)
- Mr. Sampurna Mehta (India)
- Prof.Ass.Dr.Behxhet Gaxhiqi(Kosovo)
- Prof. Dr. Rade Ratkovic (Montenegro)
- Prof. Dr.Tonin Gjuraj (Albania)
- Prof. Dr. Alba Robert Dumi (Albania)
- Prof. Dr. Rosemary Ekechukwu (Nigeria)
- Prof.Asc.Dr.Vehbi Ramaj (Kosovo)
- Prof. Dr. Fatos Ukaj (Kosovo)
- Prof. Dr. Radovan Stojanović (Montenegro)

PUNA DHE RENDESIA E SAJ PER MOTIVIMIN E INDIVIDEVE DHE PERFORMANCEN ORGANIZATIVE.....5	
Msc NAJADA MURATAJ, Prof. Dr. ALBA DUMI	
TREGU I PUNES DHE ROLI I GRUAS SIPERMARRESE NE AKTIVITETET TREGETARE DHE EKONOMIKE...19	
MSc ARMANDA QARRI (THANO)	
FAKTORËT QË NDIKOJNË MENAXHIMIN E SUKSESSHËM TË BIZNESIT.....35	
PROF.DR.DIANA SHEHU	
TEHNOLOGIJA INTERMODALNOG TRANSPORTA I USPOSTAVLJANJE SAVJETODAVNOG ISTRAŽIVANJ.....46	
EMIRA DESTANOVIĆ, MR.SC. SAOBRAĆAJA	
ASPEKTE TE ANALIZES SE ROLIT TE DREJTUESVE NE SHKOLLE, KREATIVITETI DHE RENDESIA NE MANAXHIMIN REFORMUES.....54	
ENKELEDA ALI QIBINI, SHEJNAZE GAGICA	
THE ROLE OF ALBANIAN LANGAUAGE TEACHING, AND THE IMPORTANCE OF THIS EDUCATIONAL PROCESS IN CLASS.....69	
FATJONA FILE TOSKA	
THE ADVANTAGE OF THE NEW CURRICULUM IN THE TEACHING PROCESS AND THE SITUATION OF THE SCIENCE MATERIAL PUPILS.....81	
EGLANTINA KUJTIM GOGA	
PSYCHOLOGY OF PRESCHOOL CHILDREN, IMPORTANCE AND METHODS OF TEACHER WORK, THE NEW TEACHING STANDARTS IN DATA BASE INDICATORS.....89	
SUELA AGIM KARATI	
ETHICS IN EDUCATIONAL RESEARCH ONE CRITICAL ELEMENT IN TEACHING ROLE AND TEACHER'S PERSONAL AND PROFESSIONAL LIFE.....101	
Dr MIGENA BALLA, DENADA REXHO, Msc. AVIOLA HAJDINI,	
ELEMINIMI I TATIMEVE TË DYFISHTA NË KOSOVË.....116	
MSC. ARIF KRASNIQI	
NDIKIMI I KONTABILITETIT KREATIV NË RAPORTIMIN FINANCIAR.....130	
Rrustem Asllanaj	
NJË KËNDVËSHTIM ANALITIK- SEMIOTIK I “PËRRALLAVE KOMBËTARE” AT DONAT KURTI.....139	
Lumturi Bardhi	
PASURITË MINERARE SI FAKTOR STRATEGJIK DHE PËRCAKTUES KRYESOR PËR PËRSPEKTIVEN E ZHVILLIMIT EKONOMIK146	
Refik Kryeziu	

PUNA DHE RENDESIA E SAJ PER MOTIVIMIN E INDIVIDEVE DHE PERFORMANCEN ORGANIZATIVE

Vezhgim dhe analize e burimeve dhe literatures bashkohore

Msc NAJADA MURATAJ Prof. Dr. ALBA DUMI

¹Departamenti i Finances, Fakulteti i Shekncave Ekonomike

²Universiteti “Ismail Qemali” Vlore,

Fakulteti Ekonomise

ABSTRAKT

Qëllimi i këtij studimi është të studiojë perceptimin e punonjësve mbi detyrat e punës fleksibile me theks të vecantë në punën me kohë të pjesshme, nën këndvështrimin e konteksteve të ndryshme në të cilën gjejnë vetveten. Më tej kërkohet të kuptohet efekti i punës me kohë të pjesshme në mënyrën e të punuarit të secilit punonjës. Sipas Nethels nëse dihen kushtet e punës dhe kënaqësia në punën e mësuesve dhe ndikimi kushteve të punës të lidhura me rezultatet e studentëve është e rëndësishme që drejtuesit të përqëndrohen në krijimin dhe mbajtjen e sistemeve të mbështetjes në të gjitha fushat, prandaj të kuptuarit e rolit të drejtuesit në përmirësimin e kushteve të punës së mësuesve është thelbësor në cilësinë dhe efektivitetin e punës së tyre Nethels (2010). Soltan (2013).

Rishikimi i literaturës diskuton faktorë të ndryshëm që ndikojnë në perceptimin e punonjësve, sikurse janë konteksti publik dhe organizacional si dhe menaxhimi dhe mbështetja e kolegëve. Krijimi i miqësive në ambientin e punës shihet si një faktor i domosdoshëm që sjell përfitime të ndryshme për individë, ekipe/grupe organizata (Asgharian, Yosoff, Mazhari, Merdani, Hazrat dhe Soltan (2013).

Në të njëjtën linjë qëndron dhe studimi i zhvilluar me 500 pedagogë të një universiteti në Pakistan nga të dhënat e të cilit rezultoi se në institucionet edukative marrëdhëniet miqësore bashkëpunuese ndikojnë në mesin e të punësuarve duke rritur nivelin e efikasitetit dhe performancën e punës te punonjësit. Më tej studimi shtrihet në të ardhurat si dhe balancën punë - jetë duke diskutuar më tej edhe teoritë ekzistuese mbi përpjekjet për të ndryshuar punë si dhe ngarkesa e punës në lidhje me detyrat fleksibile. Në fund mbyllet me një diskutim të rolit të faktorëve individual si personaliteti, motivimi, gjinia si dhe situatat e kaluara në jetë.

Organizimi i studimit: Studimi u zhvillua përmes 10 intervistave cilësore të kryera gjatë periudhës korrik -shtator 2018. Qëllimi ishte marrja e një tabloje sa më të plotë të efekteve dhe perceptimeve të detyrave të punës fleksibile përmes intervistimeve të profesionistëve të fushave të ndryshme por dhe të nacionaliteteve të ndryshme. *Soltan (2013).*

Studimi fillon me një pasqyrë të konsoliduar të fushës përkatëse. Ajo studion pjesë të ndryshme të kontekstit në të cilat marrëveshjet fleksibile janë perceptuar dhe vendosur, nga konteksti publik në kontekstin organizativ, duke diskutuar në veçanti elementët e kulturës dhe mbështetjen në vendin e punës përmes menaxhimit dhe kolegëve.

Një model konceptual i fleksibilitetit në vendin e punës është prezantuar nga Hill et al. (2008) dhe është përdorur si një referencë për të prezantuar gjetjet e këtij studimi. *Carlson dhe Grzywacz (2008)* Më pas ajo vazhdon të shqyrtojë rezultatet e fleksibilitetit, fillimisht balancën punë-jetë dhe lidhjen me të ardhurat personale dhe më pas teoritë e lidhura me rezultatet e punës. Së fundi diskutohen faktorët individual si personaliteti, motivimi, situatat jetësore dhe gjinia, të cilat ndikojnë në perceptimin e fleksibilitetit.

Metodologjia e punimit: Në pjesën e metodës së përdorur në studim shqyrtohet procesi i hulumtimit, metoda e kërkimit, përzgjedhja e pjesëmarrësve, intervista dhe analiza e të dhënave, duke theksuar gjithashtu kufizimet dhe kriteret cilësore. Gjetjet e studimit prezantohen në një model që ilustron rëndësinë e faktorëve kontekstual në perceptimin e marrëveshjeve fleksibile të punës dhe rezultatet rrjedhëse *Soltan (2013).* Modeli thekson gjithashtu ndikimin e faktorëve individual në të gjithë elementët e modelit. çdo element i modelit është diskutuar gjerësisht. Studimi mbyllet me një diskutim, duke krahasuar dhe vënë përballë gjetjet me teorinë.

Përfundimet sugjerojnë që mbështetja dhe besimi luajnë një rol dallues në vendosmërinë dhe mënyrën se si i perceptojnë punonjësit detyrat e tyre fleksibile por edhe në rezultatet që vijnë si pasojë e tyre. Gjetje të studimeve të autorëve shqiptarë *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

Nga kërkimet për punime të publikuara në Shqipëri në fushën e burimeve njerëzore dhe sjelljes organizacionale për motivimin, kënaqësinë, angazhimin në punë të punonjësve, konkludoj se kjo literaturë është e kufizuar *Soltan (2013)*. Qëllimi i trajtimit të kësaj çështjeje është të njohim gjetjet e autorëve shqiptarë në lidhje me variablat e përfshirë në këtë studim. Kam renditur më poshtë gjetjet e katër studimeve.

Konkretisht studimet përfshijnë faktorët që kanë ndikuar kënaqësinë në punë të mësuesve, faktorët që ndikojnë nivelin e përgjithshëm të motivimit të punonjësve akademikë në Shqipëri, faktorët që demotivojnë punonjësit e sektorit bankar në Shqipëri si dhe faktorët që ndikojnë angazhimin e punonjësve në kontekstin e komunikimit dhe kulturës organizacionale. Për më tepër, ato ndikojnë që efienca e perceptuar të rritet dhe në disa raste mbingarkesa duket të jetë një "efekt anësor" i detyrave të punës fleksibile. *Soltan (2013)*. Gjithsesi, ato ndikojnë që kjo rritje e efiençës të mos i kushtohet vetëm detyrave të punës por dhe faktorëve të ndryshëm që kanë një ndikim si konteksti i lartëpërmendur i diferencave individuale në personalitet, motivim, gjini dhe situatat e kaluara në jetë. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

Fjale kyce: Performanca manaxheriale, roli organizativ, koha e punes, aktivitetet ditore, diferencat individuale, sistemi pages, menduarit ne pune.

1.1. SISTEMET E TË MENDUARIT

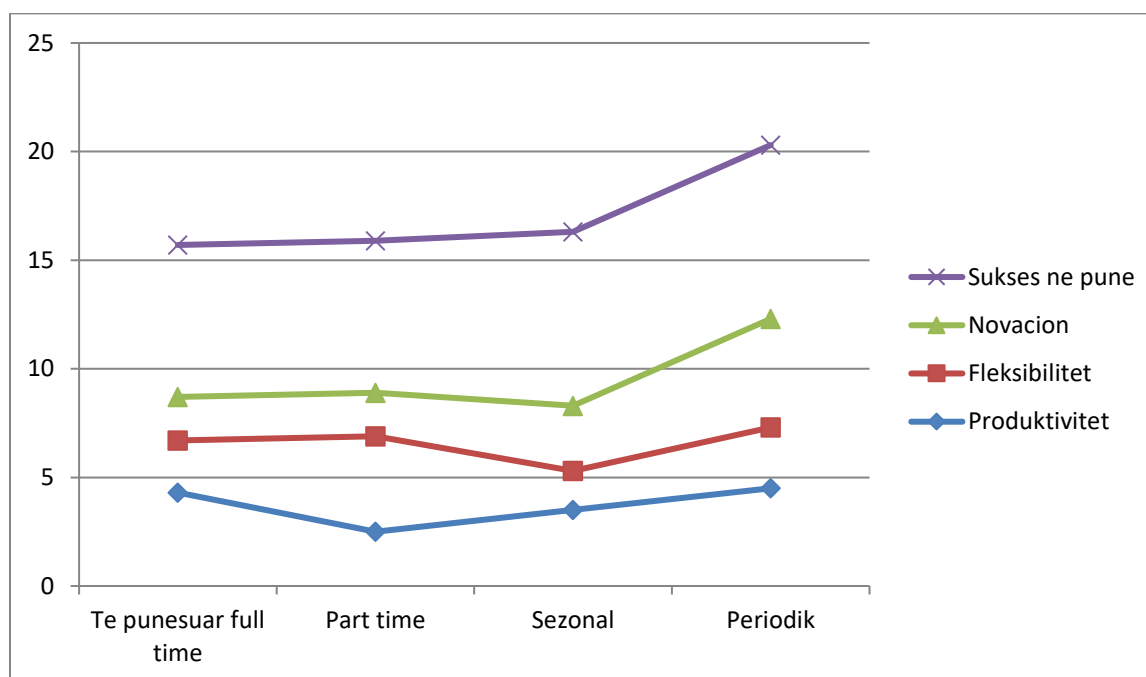
Orientimi drejt suksesit dhe performanca në punë

Orientimi drejt suksesit është një tjetër faktor motivues që ndikon në efikasitetin e punës së punonjësve. Të orientosh drejt suksesit nënkupton kënaqësinë që ndjen në këtë vend pune dhe

dëshirën gjithmonë për të qenë produktiv në punë Orientimi drejt suksesit nga ana e punonjësve në një institucion është shumë e rëndësishme. *Burimi: Kotherja O, Univerisiteti i Tiranes*

Kjo për vetë faktin se motivimi për punën do të jetë gjithmonë në rritje ku punonjësi do të punojë për të arritur sukses në punën e tij, e cila do të jetë e dukshme në performancën e punës së tij. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

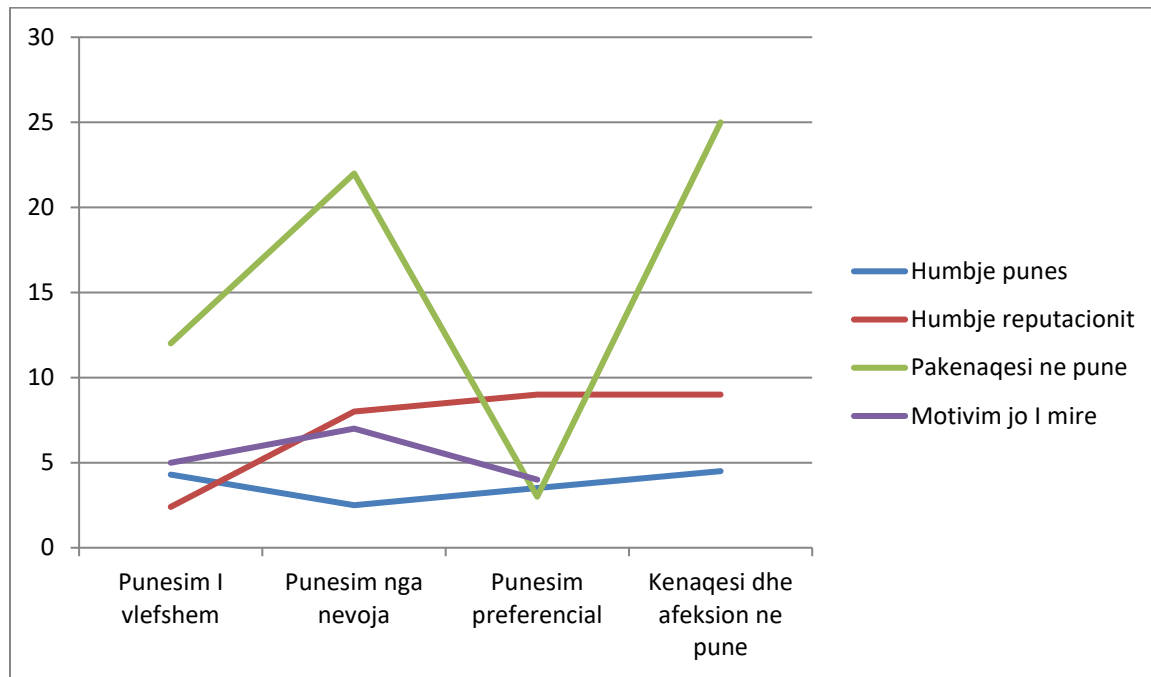
Studiuesi Ballout në studimin e tij pohon se sukseesi në punë dhe në karrierë te punonjësit ka një rëndësi të madhe për institucionin/organizatën. *Burimi: Universiteti I Tiranes, Polena M, Ceni A.*

Në listën e 10 faktorëve të motivimit të konsideruar universalë dhe të studiuar nga mjaft autorë, faktorët motivues të jashtëm janë: garancia (siguria) për punën, pagat e mira, disiplina në punë dhe kushtet e mira të punës. Garancia (siguria) në punë është një faktor i rëndësishëm sepse ka ndikim në qëndrimin në punë të punonjësve. *Burimi: Universiteti I Tiranes, Polena M, Ceni A.*

Pasiguria përkufizohet si “pafuqia e perceptuar për të mbajtur vazhdimësinë e dëshiruar në një situatë të rrezikuar pune” (*Senge, 1990*). Ajo është e lidhur me emocionet e njeriut. Siguria në punë është shumë e rëndësishme për punonjësën dhe lidhet me angazhimin në punë. Pasiguria në punë redukton përfitimet në punë. *Burimi: Universiteti I Tiranes, Polena M, Ceni A.*

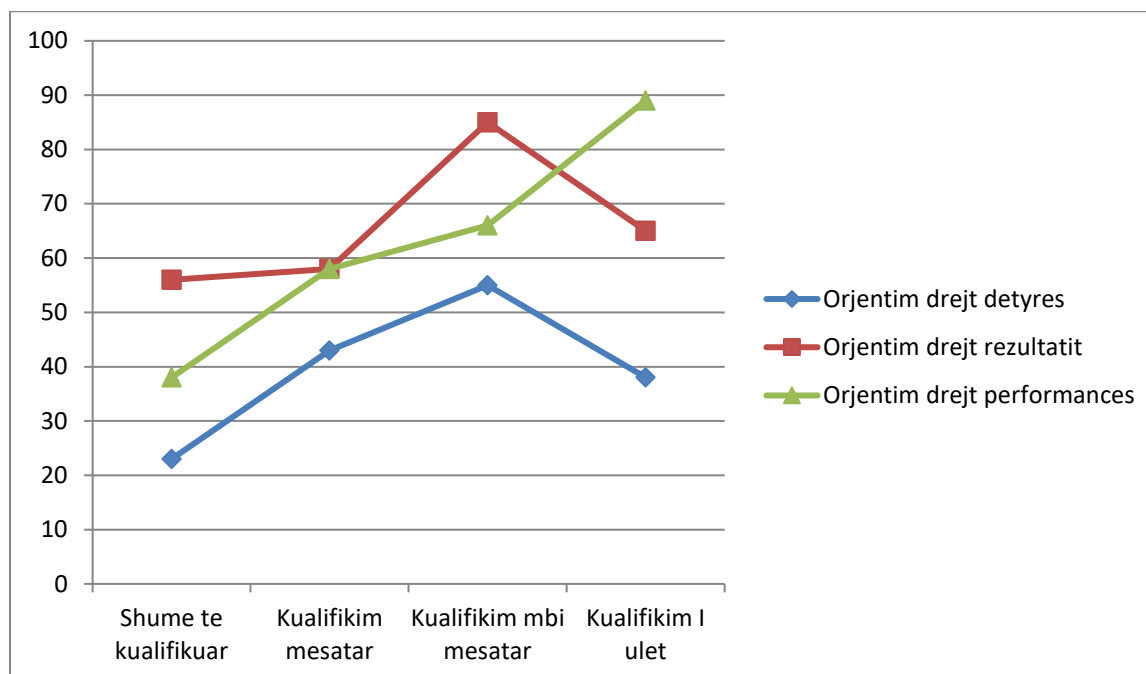
Pasiguria në punë është e dëmshme për rendimentin e organizatës, është kërcënim për burimet e organizatës. (Molins, Soltan (2013) “Punësimi është burim i vlefshëm që njerëzit përpiqen ta mbajnë, mbrojnë, ndërtojnë dhe ajo që aktualisht i rrezikon ata është humbja e këtyre burimeve” (Sora et al., 2009). Pagat e mira janë një nga faktorët më domethënës për motivimin e punonjësve. (Senge, 1990) Carlson dhe Grzywacz (2008)

Organizatat kanë nevojë t’u ofrojnë punonjësve të tyre norma pagash që janë më të larta se në treg. Kjo do të rriste efikasitetin, përgjegjësinë, besimin e punonjësve dhe do të reduktonte shmangiet nga puna. *Burimi: Universiteti I Tiranes, Polena M, Ceni A.*

Norma e pagave që është më e ulët se: Norma në treg në përgjithësi i çon punonjësit drejt pakënaqësisë. Organizatat duhet të maksimizojnë përpjekjet e punonjësve duke rritur normën e pagave më shumë se tregu. (Senge, 1990). Performanca pozitive e fuqisë punëtore dhe pagat e ulëta nuk mund të vazhdojnë të bashkëjetojnë për kohë të gjatë. *Burimi: Universiteti I Tiranes, Polena M, Ceni A.*

Sipas tij mjedisi i punës ndikon shumë në arritjen e qëllimeve duke përfshirë rritjen e kënaqësisë dhe angazhimit të punonjësve, e cila ka një efekt të drejtpërdrejtë në kënaqësinë e karrierës individuale dhe avancimit. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

Që një punonjës të jetë i orientuar drejt suksesit duhet të ketë mbështetje organizative duke bërë që punonjësi të jetë në harmoni dhe me normat e grupit(*Modellin S, 2007* Përshtatja e personit me mjedisin është një forcë dominuese në përzgjedhjen e punonjësve dhe në shpjegimin e kënaqësisë së punës së individëve dhe orientimit drejt suksesit në punë që ndikon edhe në performancën e punonjësve Ballout (2007). *Burimi: Kotherja O, Univerisiteti i Tiranes*

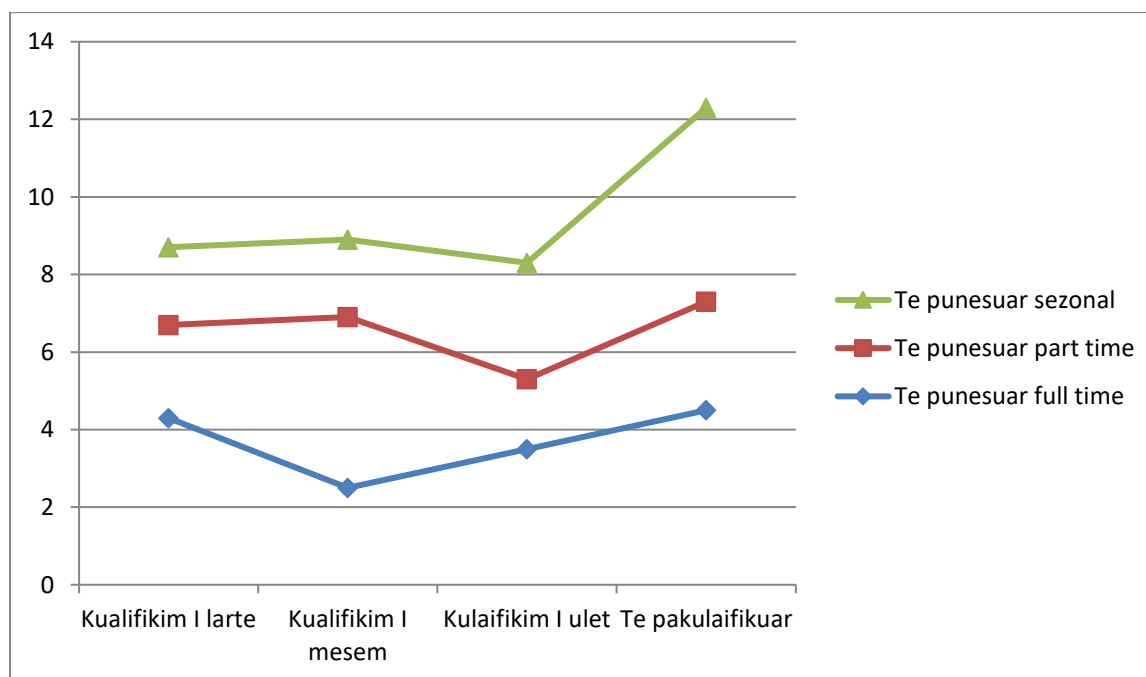
Në mënyrë që të studiohet puna fleksibile dhe dizenjohen politika të tjera punë-jetë për të mbështetur punonjësit me familje apo me angazhime të tjera personale, një kuadër si ai i sistemeve të të menduarit është i nevojshëm.(*Senge, 1990*).Sistemet e të menduarit janë përkufizuar si një disiplinë e të parit të së gjithës, një kuadër për të parë ndërlidhjet dhe jo gjërat si dhe modelet në ndryshim dhe jo ato statike (*Senge, 1990*).

Sipas Herzberg, faktorët të cilët sjellin kënaqësi quhen motivatorë, si, arritje, recognition, rëndësia e vetë punës, përgjegjësi, avancim, rritje, të cilët janë të lidhur me natyrën e vetë punës dhe me

shpërblimet që rezultojnë nga performanca në punë, janë të lidhur drejtpërdrejt me përmbajtjen e punës, si dhe përbëjnë faktorët e brendshëm motivues tek individët. *Modellin S, 2007. Perdorur nga: (Ceni A, Teneqexhi M)*

Faktorët, si rëndësi e punës, përgjegjësia në punë, arritjet në punë shihen si faktorët kryesorë akuzues në qëndrimet relative të sjelljes së punonjësve në punë. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*. Situata e qëndrimit të ulët, e cila përfshin faktorët që shfaqin pakënaqësi në punë lidhet me marrëdhënien e individit me mjedisin ose kontekstin e punës, në të cilën ai punon dhe përbëjnë faktorët e jashtëm, si politikat dhe administrimi i kompanisë, kushtet e punës, supervizimi, statusi në punë, siguria në punë, paga, jeta personale, marrëdhëniet interpersonal. *Modellin S, 2007*

Orientimi drejt suksesit dhe performanca në punë Orientimi drejt suksesit është një tjetër faktor motivues që ndikon në efikasitetin e punës së punonjësve. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

Të orientosh drejt suksesit nënkupton kënaqësinë që ndjen në këtë vend pune dhe dëshirën gjithmonë për të qenë produktiv në punë. Orientimi drejt suksesit nga ana e punonjësve në një institucion është shumë e rëndësishme. *Malik (2010)*

Kjo për vetë faktin se motivimi për punën do të jetë gjithmonë në rritje ku punonjësi do të punojë për të arritur sukses në punën e tij, e cila do të jetë e dukshme në performancën e punës së tij.

Studiuesi Ballout në studimin e tij pohon se suksesi në punë dhe në karrierë të punonjësit ka një rëndësi të madhe për institucionin/organizatën. Sipas tij mjedisi i punës ndikon shumë në arritjen e qëllimeve duke përfshirë rritjen e kënaqësisë dhe angazhimit të punonjësve, e cila ka një efekt të drejtpërdrejtë në kënaqësinë e karrierës individuale dhe avancimit. *(Ceni A, Teneqexhi M)*

Këta faktorë që përbëjnë grupin e faktorëve higjienikë arrijnë të parandalojnë pakënaqësinë, por nuk të çojnë në kënaqësi, ato vetëm largojnë ndjenjat negative në punë pra përmirësimi i një faktori të jashtëm nuk do të thotë plotësimi tërësor i nevojave të tyre, por do të ndalojë faktin që ata të jenë të pakënaqur, ndërsa motivuesit janë faktorët e vërtetë që motivojnë dhe kontribuojnë në ndjenjën e kënaqësisë dhe performancës së punonjësit në punë. *Malik (2010)*

Nisur nga këta faktorë është e rëndësishme të dihet niveli i tyre kur duam të vlerësojmë motivimin dhe performancën në punë të punonjësve në çdo kontekst, si dhe liderët menaxherët në lidhje me këtë teori duhet të kuptojnë se, kur ata përmirësojnë një faktor të jashtëm nuk plotësojnë nevojat e tyre që do të thotë nuk çojnë në motivimin e tyre që është bazë në zhvillimi sa më të mirë të performancës në punë. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

Teoria e Herzberg për punën dhe shperblimin ((Ceni A, Teneqexhi M)

Në këtë linjë nëse duam të motivojmë punonjësit në vendin e punës Herzberg (fq.266) sugjeron, theksimin e faktorëve të lidhur me rëndësinë Marrëveshjet e punës fleksibile janë lokalizuar në një sistem social të gjerë që është dinamik dhe në ndryshim të vazhdueshëm. Sistemet e të menduarit sigurojnë një qasje shumë-shtresore të ekzaminimit dhe njohjes së politikave të punës fleksibile të cilat janë vendosur në shumë shtresa të kontekstit si në praktikën e punës, strukturën dhe kulturën e organizatës. *Carlson dhe Grzywacz (2008)*

Ajo përfshin gjithashtu kontekstin e gjerë social, i cili përfshin faktorët ekonomikë dhe social, modelet e ndërveprimit social, politikat publike, punësimin, kulturën, demografin, gjinin, normat shoqërore dhe vlerat. Mbi të gjitha, sistemet e të menduarit njohin rëndësinë dhe ndikimin e faktorëve kontekstual në eksperiencën e punës së një individi. *Malik (2010)*

Ajo thekson ndërlidhjen e sistemeve të ndryshme dhe faktin se ndryshimet në një sistem do të kenë efekt dhe të tjerët, ashtu si ndryshimet në vendin e punës mund të ndikojnë dhe ndryshojnë jetën private të punonjësve. Ndërkohë, *Carlson dhe Grzywacz (2008)* kanë argumentuar se lidhja midis sistemeve të të menduarit është kritike për të kuptuar lidhjen komplekse midis punës dhe jetës private dhe duhet të jetë tërësisht në gjendje për të analizuar të dyja fushat bashkë. *Malik (2010)*

Roli i kulturës organizative dhe modeli Hofstade

Modeli studimit Hofstede: Kultura luan një rol të madh në sjelljen e të gjithë njerëzve. Ajo përcakton shoqërinë në të cilën ne jetojmë dhe mënyrën e të menduarit apo edhe perceptimin e jetës në përgjithësi. Kultura është konsideruar dhe si një formë e programimit të trurit, i cili ndodh përmes të mësuarit kolektiv, qasjes ndaj ritualeve dhe sjelljes në shoqëri (Hofstede, 1980).

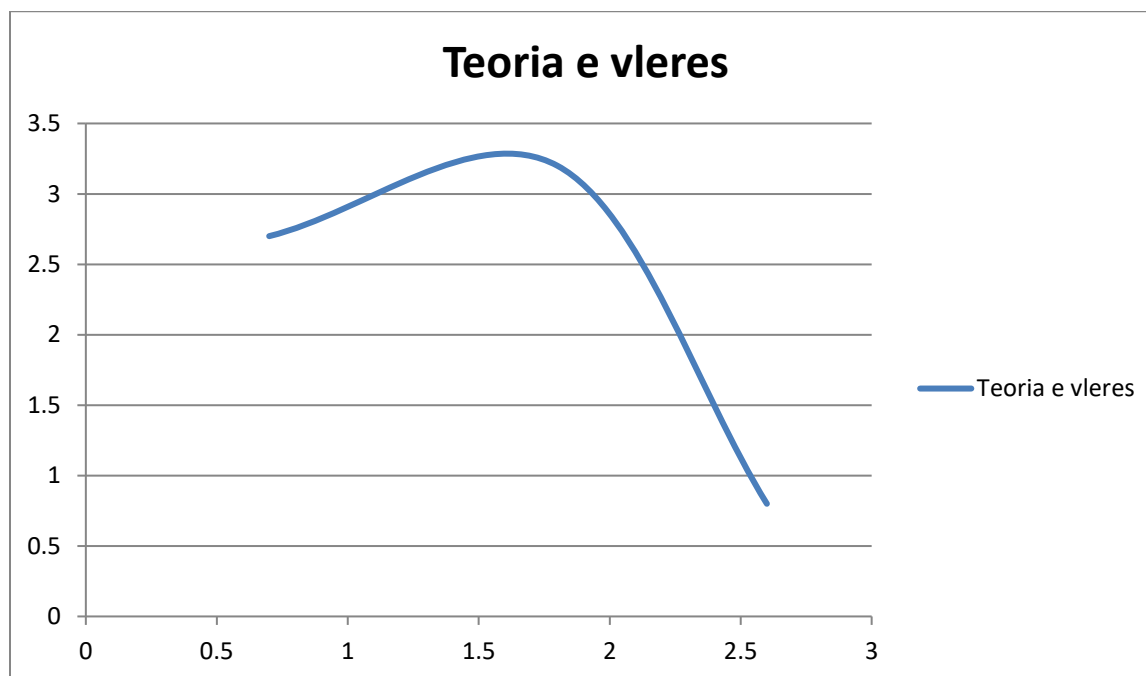
Teoria e Vroom- Yetton

Teoria e Vroom është një ndër teoritë, e cila jep lidhjen midis motivimit dhe performancës në punë ku në bazë të forcës nxitëse individ performon në vendin e punës. Kjo forcë nxitëse varet nga natyra e shpërblimit dhe nga vlerësimi që çdo individ ka në lidhje me këtë shpërblim, i cili bazohet në performancën e punës së punonjësve. Teoria e Vroomit ka datuar që më 1964, e cila dha një shpjegim të detajuar në lidhje me motivimin. *Malik (2010)*

Ajo është e njohur si teoria e përkatësisë dhe argumenton se tendenca për të vepruar në mënyrë të veçantë varet nga forca e pritjes, ku akti do të pasohet nga rezultati dhe nga tërheqja e këtij rezultati nga individ për ta bërë atë më të thjeshtë. Sipas kësaj teorie, Malik thekson (2010) se punonjësit që të jenë të motivuar për të performuar sa më mirë duhet të besojnë se një performancë e mirë e tyre do të çojë në realizimin e qëllimit personal duke u shpërblyer për punën e bërë (fq.145). (*Ceni A, Teneqexhi M*)

Në këtë linjë të shpërblimeve qëndrojnë dhe dy studiues të tjerë Lawler dhe Suttle (1973) të cilët theksojnë se natyra e shpërblimeve ndikon në motivimin e punonjësve dhe kjo shfaqet dukshëm

në performancën e punës (f.500) pra duke ndikuar drejtpërdrejtë në produktivitetin e punës. Teoria e pritshmërisë ka evoluar vitet e fundit si një paradigmë themelore për studimin e qëndrimeve njerëzore, sjelljeve njerëzore në të ardhurat e organizatës. *Malik (2010)*

Kjo teori bazohet në tri elemente që janë: pritshmëria, instrumentaliteti dhe valenca. Një person është i motivuar nëse ai/ajo beson se përpjekja në punë do të çojë në një performancë të përshtatshme bazuar në përpjekjen individuale (pritshmëria), performanca në punë do të shpërblehet (instrumentaliteti), vlera e shpërblimeve do të jetë pozitive (valenca) (*Greenhaus dhe Beutell, 1985*).

Në nivelin organizativ, kultura organizative mund të përkufizohet si "shpërndarje perceptimesh të praktikave organizacionale të punës brenda njësive organizative që mund të ndryshojnë me njësitë organizative të tjera" (Van Den Berg dhe Wilderom, 2004, p.571) Kultura e një organizate përkufizohet kështu në mënyra të caktuara, të cilat kanë evoluar me kohën (*Ceni A, Teneqexhi M*). Një tjetër qasje ndaj konceptit kulturor thekson vlerat; ajo cfarë i karakterizon organizatat më të mira janë vlerat të cilat cdo punonjës përkushtohet shumë (Peters dhe Waterman, 1982). Koncepti i kulturës është shumë i ngjashëm me konceptin e klimës organizative, i cili në mënyrë tipike bazohet mbi perceptimet e punonjësve për praktikat organizative dhe procedurat. (*Bryman dhe Bell, 2007*).

BALANCA PUNË-JETË DHE NDERVEPRIMI PERSONAL

Ndërveprimi midis jetës personale dhe asaj profesionale është një çështje që është studiuar gjerësisht gjatë viteve të fundit. Kërkimi është fokusuar kryesisht në përhapjen apo pasurimin midis dy fushave që sugjerojnë se ndjenjat ose sjelljet në një fushë ndikojnë në ndjenjat apo sjelljet e fushës tjetër. *(Ceni A, Teneqexhi M)*

Premisa themelore është që të dy fushat janë në konflikt. *(Bryman dhe Bell, 2007)*. Kjo bazohet në teorinë e roleve, e cila përcakton se përgjegjësitë nga fusha të ndryshme konkurojnë midis kufizimeve në kohë, energji apo burime mendore të një individi, i cili krijon një rol të sforcuar *(Greenhaus dhe Beutell, 1985)*. Duke ju referuar kësaj teorie pjesmarrja në një rol është më e vështirë për shkak të pjesmarrjes në rolin tjetër. *(Bryman dhe Bell, 2007)*. *Perdorur dhe nga: (Ceni A, Teneqexhi M)*

METODOLOGJIA DHE ANALIZA E KONCEPTVE TEORIKE

Studimi shqyrton marrëveshjet fleksibile të punës me theks të veçantë në punën me kohë të pjesshme dhe është bazuar në pyetjet e mëposhtme kërkimore:

1. A ndikon puna fleksibile në mënyrën me të cilën punoni?
2. Nëse po, si?
3. Cilët elementë luajnë rol në mënyrën se si ju perceptoni marrëveshjet fleksibile të punës?
4. Studimi është ndërtuar si një kërkim cilësor që është në gjendje të japë informacion përmes opinioneve dhe eksperiencave të të intervistuarve.
5. Të intervistuarit janë zgjedhur nga rrethi ngushtë shoqëror dhe me rekomandimet e tyre, duke përmbushur kriterin kryesor të të punuarit të më pak se 40 orëve në javë.

Kërkimet cilësore e vendosin theksin tek fjalët dhe jo tek numrat dhe lejon daljen e teorive nga të dhënat. Ajo thekson të kuptuarin e botës sociale nëpërmjet interpretimit të saj nga ana e

pjesmarrësve dhe lejon që sjelljet sociale të shqyrtohen si rezultat i bashkëveprimit midis individëve sesa si një fenomen i vecantë (*Bryman dhe Bell, 2007*).

TEORIA E MCGREGOR VS ME TEORINË X DHE TEORINË Y

Teoria e McGregor (1960) e cila është ngritur mbi teorinë e Maslow-t shton një ide kryesore, supozimet e menaxherëve rreth punonjësve të tyre mund të ndikojnë motivimin e tyre. Kjo teori propozon dy alternativa dhe pikpamje ekstreme për ta parë një qenie njerëzore: teorinë X dhe teorinë Y. Sipas teorisë X, punonjësi shihet kryesisht si negativ, përtac, i reziston ndryshimit dhe nuk është i aftë të motivohet. Kjo sjell një mjedis të kontrolluar me rregulla strikte, kërcënime dhe ndëshkime. Punonjësit në një organizatë, për të patur performancë më pak efikase, me produktivitet të ulët, e pëlqejnë këtë prirje, duke dhënë agresione dhe konflikte. Teoria Y nga ana tjetër përpjeket të maksimizojë qëllimet individuale dhe përpjekjet e punonjësit duke u dhënë atyre përfshirje dhe autonomi më të madhe në punë. (*Ceni A, Teneqexhi M*)

Kjo do të thotë që punonjësve u jepet mundësia për t'u rritur dhe arritur qëllimet e tyre brenda organizatës. Literatura tregon që ka dy tipe rolesh të sforcuar që lidhen me konfliktin punë-familje: mbingarkesa, kur kërkesa për kohë dhe energji në kryerjen e të dy roleve njëkohësisht është shumë e madhe për tu mbajtur, duke e bërë të vështirë kryerjen e të dy roleve. (*Ceni A, Teneqexhi M*)

Literatura ka siguruar gjithashtu të dhëna për teorinë e zgjerimit të rolit, e cila ka një qëndrim më pozitiv mbi konceptin e balancës punë-familje dhe është tërhequr mbi këtë aspekt nga një rol që siguron burime që lehtësojnë tjetrin, prandaj pjesmarrja në një rol thekson pjesmarrjen në tjetrin dhe anasjelltas.

PERFUNDIMET DHE ANALIZA E BURIMEVE NGA LITERATURA

Individët kanë vlera, etik, të kaluar, karakteristika dhe perceptime të ndryshme ndaj mjedisit të tyre bazuar në diferencat e këtyre faktorëve individualë. Të njëjtët faktorë aplikohen kur shikohet se si punonjësit i përgjigjen punës së tyre, si e shohin mbikqyrësin dhe kolegët dhe si reagojnë ndaj presionit dhe pritshmërive. Veç kësaj, këto faktorë ndikojnë gjithashtu dhe në motivim. Pyetja nuk është se si njerëzit motivohen por "kush" motivohet nga "çfarë". Për të kuptuar më mirë diferencat në faktorët individualë në këtë kontekst është e nevojshme kuptimi i personalitetit. *(Ceni A, Teneqexhi M)*

Modeli i pesë faktorëve të personalitetit është më i zakonshmi dhe struktura e personalitetit e përdorur gjerësisht gjatë kohës tonë është zbuluar fillimisht në vitin 1961 nga Tupes dhe Christal. Ai konsiston në pesë trajtime të ndryshme të personalitetit. *(Ceni A, Teneqexhi M)*

Hapja përballë përvojës paraqet krijimtari, fleksibilitet, kureshtje dhe të qenit i pazakontë ndërsa të qenit i pranueshëm i referohet prirjes për të qenë i butë, i sjellshëm, i besuar dhe i dashur. Së fundi, individët e ndërgjegjshëm janë të orientuar nga arritjet dhe janë të besueshëm, të organizuar dhe me qëllime të qarta (Judge, Ilies, 2002). Carrelli dhe Dittrichu (1978) përshkruajnë se pjesa më e madhe e teoricienëve që diskutojnë teorinë e barazisë përcaktojnë tri pika kryesore. *(Ceni A, Teneqexhi M)*

1. Së pari, punonjësit e perceptojnë një kthim të drejtë për atë çfarë kontribuojnë në punën e tyre.
2. Së dyti, punonjësit më pas drejtojnë një lloj krahasimi social me kolegët e tyre për shpërblimin.
3. Së treti, çdo punonjës që e percepton veten të jetë në një situatë të pabarabartë do të përpiqet të reduktojë këtë pabarazi. Robbins (2003) dhe Adams (1963; 1965,
4. Harder 1991) shpjegojnë se teoria e barazisë është një teori që bazohet në drejtësinë e perceptuar të një individi.
5. Një punonjës reflekton se sa përpjekje duhet të bëjë ai dhe e krahason këtë me atë që ai ka marrë nga kontributi i tij.

6. Pas këtij vlerësimi individual të raportit të vet input - output, ai do të krahasojë raportin e vet input - output me raportet e kolegëve të tij të drejtpërdrejtë.
7. Nëse punonjësi e konsideron raportin e vet input - output se është i barabartë me raportet e punonjësve të tjerë, ekziston një gjendje barazie.
8. Punonjësi do të ndjejë që është trajtuar në mënyrë të drejtë.
9. Në këtë situatë barazie personi është i kënaqur.

REFERENCAT: Trope, Y. (1975). Journal of Personality and Social Psychology, 32(6), 1004-1013

Vroom, V. (1964). Work and Motivation. New York, NY: Wiley. In Isaac, R. G., Zerbe, W. J., & Pitt, D. C. (2001).

Leadership and motivation: The effective application of expectancy theory. Journal of Managerial Issues, 13(2), 212.

Vroom, V.H. (1995). Work and motivation. San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers Wahba, M. A. and House, R. J. (1972). Expectancy theory in managerial motivation.

Academy of Management Proceedings, 69-70. Wanous, J. P., Poland, T. D. Premack, S. L. and Davis, K. S. (1992).

The effects of met expectations on newcomer attitudes and behaviors: A review and meta-analysis. Journal of Applied Psychology, 77(3), 288-297. Waseem Khan and Yawar Iqbal (2013).

An investigation of the relationship between work motivation (intrinsic & extrinsic) and employee engagement: a study on Allied Bank of Pakistan. www.diva-portal.org/smash/get/diva2.../fulltext03

TREGU I PUNES DHE ROLI I GRUAS SIPERMARRESE NE AKTIVITETET TREGETARE DHE EKONOMIKE

MsC ARMANDA QARRI (THANO)

Fakulteti i Ekonomise, Departamenti Manaxhimit

Universiteti “Ismail Qemali”

Vlore, Albania

Abstrakt: Kemi zgjedhur këtë temë pasi është një temë mjaft aktuale ditët e sotme dhe shumë interesante për tu studiuar. Fuqizimi i gruas vitet e fundit është diçka që ndikon si në ndryshimet sociale ashtu edhe në ato ekonomike të një vendi. Gratë janë shndërruar në çelsin e suksesit të cdo kompanie pasi ato përbëjnë numrin më të madhë të konsumatorëve. Fuqia e tyre ka bërë që ato të jenë misteri më i madh për cdo kompani që do të rritet. Përfitimi i sa më shumë konsumatoreve femra do të thotë rritje e shitjeve. Megjithëse fuqizimi i grave është tashmë një fakt i pamohueshëm shumë kompani vazhdojnë ta neglizhojnë atë si një fuqi e madhe blerëse.

Hipoteza: Bizneset duhet ta orientojnë marketingun e tyre nga gratë pasi ato janë konsumatoret më të mëdha.

Si hipotezë kemi shtruar dy variabla që janë marketingu i bizneseve dhe gratë si konsumatoret më të mëdha. Duam të tregojmë lidhjen që këto dy variabla kanë, duke parë fillimisht se si ndikojnë gratë në rritjen e një biznesi dhe më pas duke parë sjelljen e bizneseve kundrejt grave. Objektivi kryesor i zhvillimit të temës është të kuptohet rëndësia që gratë kanë në zhvillimin e biznesve. Fillimisht kemi trajtuar fuqizimin e femrës, sesi ajo është shndërruar nga një individ ku nuk kishte asnjë të drejtë në një individ që po bën revolucion në botë nëpërmjet fuqisë së saj.

FJALET KYCE: Ekonomia kombetare, Roli i gruas sipermarrese, aktivitete ekonomike, SME, planifikim financiar, planifikim i burimeve, strategji konkures, planifikim dhe organizim.

1. INFORMACION I PERGJITHSHEM:

Kemi trajtuar marrëdhënien midis grave dhe burrave si ka qënë dhe si ka ardhur në ditët e sotme. Ndikimi i arsimimit të grave në fuqizimin e tyre. Pjesëmarrja në arsim sipas gjinisë e më pas pjesëmarrja në tregun e punës si dhe vështirësitë që hasin gratë në për të qënë pjesë e këtij tregu. Kemi vazhduar zhvillimin e temës duke parë gratë si konsumatorët më të mëdha. Duke studiuar tregun e tyre jemi njohur me kërkesat që ato kanë ndaj marketerëve dhe arsyet se pse gratë blejnë. Kemi parë gratë si fuqia blerëse më e madhe dhe kjo gjë kthen ato në një treg mjaft të kërkuar nga marketerët.

Objektiva kryesore ne punim: Në fund kemi shqyrtuar tregun e kozmetikës, i cili është një treg mjaft i rëndësishëm për femrat. Kemi dhënë shembuj të disa kompanive të suksesshme të këtij tregu duke parë se si ato përpiqen ti tërheqin gratë dhe të krijojnë një marrëdhënie afatgjatë me to. Gjithashtu kemi paraqitur se çfarë duhet të kenë parasysh marketerët kur u drejtohen tregut të grave. Duke hequr dorë nga synimi i turmës për të kuptuar dhe për të njohur blerëset e tyre më të mëdha.

Gratë kudo në botë kanë role të shumëfishta si nëna, gra, punonjëse, përgjegjëse të shëndetit dhe menaxhere të shtëpisë. Në dekadën që ne po jetojmë rreth një miliard gra po vazhdojnë të punojnë e të fitojnë (Silverstein & Sayre, What a Women Wont, 2008) ekonomikisht ato po sjellin ndryshime të rëndësishme në treg dhe në të gjithë botën. Shumë prioritetë bien në kundërshtim me njëra-tjetrën pra: Jo vetëm se ka shumë gjëra në listën që duhet të bërë, por shumë nga to bien në konflikt se cila duhet bërë më para e cila më mbrapa.

1.2 Qellimi dhe rendesia e punimit shkencor:

Ndikimi ekonomik dhe politik i grave në sektorin privat dhe publik ka filluar që prej vitit 1940 ku për herë të parë gratë u larguan nga shtëpia për tju përgjigjur mungesës që u krijua nga largimi i shumë burrave në luftë por me kalimin e viteve gjërat filluan të ndryshojnë. Në vitin 2007 regjistrimet e fundit tregojnë se për herë të parë në histori gratë e pamartuara e tejkalojnë numrin e grave të martuara në SHBA.

Këto të dhëna tregojnë qartë për një shpërndarje të grave nga varësia mashkullore dhe për një fuqizim të madh të tyre. Marrë në tërësi, të gjitha këto trende kanë prodhuar ndryshime sizmike si në shtëpi ashtu edhe në forcën e punës. Sot gratë janë ndoshta audienca më e rëndësishme dhe forca më e madhe drejtuese.

Fuqia ekonomike e grave është në rritje. Një studim i kohëve të fundit nga Bordi i Rezerves Federale ka treguar se gratë kontrollojnë pak më shumë se gjysmën e të gjithë pasurisë personale në SHBA (51.3%). Por kjo është vetëm maja e ajzbergut. Ka të dhëna të sigurta se ky grup do të vazhdojë të rritet. Njeri prej treguesve është arsimimi. Sot më shumë gra së kurrë janë duke marrë arsim universitar. Gjatë 30 viteve të fundit të ardhurat e grave janë rritur më shumë se 60% ndërsa të ardhurat mesatare të meshkujve kanë qëndruar pak a shumë të njëjta. Ky fenomen tregon që ska asnjë shenjë rritëse.

Faktori i rritjes ekonomike nuk është e vetmja forcë e rëndësishme që gratë kanë. Shumë përfitime jo-ekonomike vijnë nga mbështetja dhe besnikëria e krijuar. Kur ju tregtoni për gratë, ju përfitoni nga mjeti më i fuqishëm i marketingut në botë :fjala e gojës. Shpërndarja e fjalës me anë të bashkëbisedimit është më e përhapur te femrat se te meshkujt pasi këta të fundit janë më të rezervuar. Gratë kur besojnë në një markë ato ndihmojnë që dhe të tjerët të besojnë duke përhapur fjalën e mirë në miq, familjare të afërm .

Nëpërmjet studimit të bërë ne do të përpiqemi të vërtetojmë rëndësinë e grave dhe pse bizneset duhet ta orientojnë marketingun drejt tyre.

Kjo do bëhet e mundur duke paraqitur faktet e ndryshimit dhe fuqizimit të gruas si dhe nëpërmjet pyetjeve kërkimore të tipit:

- *Pse duhet synuar tregu i grave?*
- *Çfarë i bën gratë një treg i vlefshëm?*
- *Pse blejnë gratë?*
- *Çfarë duhet të kenë parasysh marketerët kur i drejtohen grave?*

1.4 Metodologjia e përdorur në hulumtimin shkencor:

Studimi është zhvilluar mbi bazë të kërkimit sekondar. Duke qënë se punimi ka të bëjë me marrëdhënien e bizneseve me gratë ne jemi bazuar kryesisht mbi literaturën që flet pikërisht për marrëdhënien e marketingut dhe të bizneseve me konsumatorin femër. Ndër to mund të përmendim: “Marketing to Women”-Marti Barletta,”Women Want More”- M.Silverstein Katharine Sayre, “Just ask a Women”-Mary Lou Quinlan.

Si çdo kërkim dhe ky ka pasur probleme të shumta nëmbledhjen e informacionit. Pjesa më e madhe është marrë dhe është përkthyer nga literatura e huaj pasi ishte e pamundur të gjeje njëinformacionzyrtar në gjuhën shqipe. Gjithashtu një tjetër problem i hasur gjatë punës është mungesa e informacioneve të rifreskuara për vitin aktual.

Gratë gjatë gjithë kohës kanë qënë duke luftuar me botën e meshkujve. Për të pasur të drejtat që meshkujt kanë, dhe të jenë të pavarura prej tyre. Kohët kanë ndryshuar, duke i bërë gratë shumë më të fuqishme edhe të afta për të patur të njëjtat të drejta si burrat. Gjatë dy shekujve të fundit gratë kanë treguar ndryshime në situata të reja dhe përmirësimin e roleve të tyre brenda shoqërisë. Për më tepër, roli i tyre është rritur (The role of women in our society has changed) me kalimin e kohës dhe sot ato janë të mbingarkuara me detyra dhe përgjegjësi të ndryshme. Së pari, në shekullin e18-të gratë kishin shumë më pak të drejta nëse i krahasojmë me meshkujt. Gratë në përgjithësi ishin shtëpiake, merreshin me rritjen e fëmijëve dhe lireshin në mëshirën e burrit të tyre për tu mbajtur gjallë.

Një grua kishte vetëm mundësinë për të qënë një shërbëtoe e thjeshtë. Burrat i konsideronin gratë si qytetare të klasës së dytë dhe që nuk kishin asnjë të drejtë. Kjo situatë filloi të ndryshonte në shekullin e19-të sepse gratë u bashkuan për të luftuar me agresivitet për të drejtat e tyre, diçka që gjithmonë është dukur sikur kishte zënë një vend të dytë në shoqëri. Së dyti, u deshën disa dekada që gratët merrnin të drejtën e votës. Para të dyzetave grave nuk ju lejohej të votonin, vetëm meshkujt kishin këtë të drejtë. Kjo zgjati deri në vitin 1947, ku po në këtë vit u regjistrua një amendament i Kushtetutës i cili i jepte të gjitha grave të drejtën e votës. Ato mund të zgjidhnin përfaqësuesin e tyre. Gratë zgjidhnin qeverinë e tyre, politikat e tyre dhe u lejuan të marrin pjesë në demokraci për herë të parë në jetë. Gjithashtu në të njëjtin vit gratë filluan të luftojnë për të drejtat e tyre përsa i përket kushteve të punës. Shumë gra filluan të gjejnë mundësi punësimi në shumë fusha të ndryshme, kryesisht në sektorin e edukimit dhe infermierisë.

2. Analiza e punimit shkencor dhe studimi i literaturës

Shumë prej nesh kanë parasysh ato rolet tradicionale në një familje ku burri shkon punon në zyrë ndërsa gruaja duhet të mbaj shtëpinë. Por kjo situatë tashmë ka ndryshuar. Në 2050 pritet që grate të përbëjnë mbi 47 % të fuqisë punëtore në Shtetet e Bashkuara ,ndryshe nga viti 1950 ku gratë kanë qënë 30 % e fuqisë punëtore megjithëse shumë ekspert thonë se në një kohë afat shkurtër

numri i grave në fuqinë punëtore do e kaloj numrin e burrave. Kjo për arsye se në 2008-ën shumë punë dhe industri të dominuara nga burrat filluan të zhdukeshin si psh. puna e prodhimit.

Duke qënë se kohët kanë ndryshuar, rolet e burrave dhe grave janë më pak të përcaktuara. Mund të themi se këto ndryshime që kanë ndodhur e kanë rritur edhe më shumë rolin e gruas jo vetëm në familje por edhe në shoqëri e ekonomi.

Arsimimi është çelsi për krijimin e barazisë gjinore. Investimi në edukimin e grave do ishte një ndër investimet kryesore për vendet e varfra që duan zhvillimin. Në nivel makroekonomik arsimimi I gruas është I lidhur ngushtë me produktivitetin e lartë, kthim të lartë investimi etj. Ashtu si arsimi mbështet rritjen ekonomike edhe rritja ekonomike mbështet përmirsimet në arsim dhe shëndetësi. Shkollimi fillor dhe I mesëm njihen si çështjet themelore të ndryshimeve sociale dhe makro ekonomike. Më pak vëmendje shkon për shkollimin e lart I cili luan një rol kyç plotësues.

Si përmenda dhe më lart edukimi është një mjet I fuqishëm I reduktimit të pabarazisë midis gjinive. Ai mund ti jap njerëzve aftësinë për të marrë në kontroll jetën e tyre. Gratë të cilat vazhdojnë të diskriminohen në shumë sfera të jetës kanë nevojë të veçantë për këtë mënyrë nxitje. Si ka cituar dhe fituesja e cmimit Nobel ne 2003 : “Një grua e arsimuar nuk do të mposhtet nga presionet e shumta që I shfaqen”.

Megjithëse sot ne jemi ende larg dhënies të së drejtës dhe shanseve të barabarta për edukimin e grave (Gender Statistics Manual, 2013) nëqoftëse I krahasojmë me mundësitë që meshkujt kanë. Në shumë shoqëri, familjet ende hezitojnë të dërgojnë vajzat e tyre në shkollë .Shpesh herë ato janë të parat që largohen nga shkolla në momentin e mos sigurimit të parave për edukimin e fëmijëve. Tekstet e përdorura në shkolla shpesh shërbejnë për të forcuar idenë tradicionale për gratë si nëna, amvisa dhe jo si persona aktive në jetën publike.

Edhe në ato shoqëri që çështja e barazisë në arsim nuk ka pasur shumë probleme, studentet femra ende priren të studiojnë ato degë që të çojnë në karriere me pagë më të ulet dhe me më pak status duke u krahasuar me meshkujt. Në tregun e punës gratë kanë ndërmarrë hapa të mëdha por ende nuk kanë mundur të arrijnë barazinë e plotë. Vajzat kanë tendencë të përparojnë më shumë se meshkujt në shkollë. Në shumicën e vendeve figuron se djemtë e përsërisin arsimin fillor më shumë se vajzat.

Në nivel global shohim se kemi një rritje si të shkallës së arsimimit ashtu edhe të barazisë gjinore këto 20 vitet e fundit. Shkalla e shkrim-leximit është rritur ndjeshëm krahasuar me vitet e mëparshme. Insituti i statistikave UNESCO-S ka nxjerrë të dhëna te reja mbi analfabetizmin dhe edukimin e të rinjve në Prill të vitit 2012. Në nivel rajonal normat e shkrim dhe leximit janë më të larta në Azine Qëndrore ,Amerikën Latine, Karaibe,në Europën Qëndrore dhe Lindore,Azin lindore dhe Paqësorin. Niveli I shkollimit supozohet të jetë i lartë në Amerikën e Veriut dhe në Europën Perëndimore por nuk ka të dhëna të sakta në mënyrë që të bëhet e mundur llogaritja e një mesatareje rajonale. Normat më të ulta të arsimimit janë në shtetet Arabe, Azia Jugore dhe Perëndimore. Shkollimi I femrave globalisht është vlerësuar të jetë 80% në vitin 2010 duke u krahasuar me atë të burrave I cili shkonte 89%. Si rezultat gati 2/3 e popullsisë analfabete në vitin 2010 përbëhej nga gratë.

Rajoni	Shkalla e arsimit per te rriturve (%)			Shkalla e arsimit Per te rinjte (%)		
	Total	Meshkuj	Femra	Total	Meshkuj	Femra
Shtetet Arabe	74.7	83.3	65.7	89.1	92.4	85.6
Azia Qendrore	99.5	99.6	99.4	99.7	99.6	99.8
Europa Qendrore dhe Lindore	97.9	99.0	97.0	99.1	99.3	98.9
Azia Lindore dhe Paqsori	94.2	96.7	91.6	98.8	98.9	98.7
Amerila latine dhe Karaibet	91.4	92.1	90.7	97.2	97.0	97.4
Amerika e Veriut dhe Europa Perendimore	-	-	-	-	-	-
Azia Jug-Perendimore	62.7	74.0	51.8	80.5	86.6	74.7
Sub-Afrika	62.6	71.0	54.2	71.8	76.4	66.8
Bota	84.1	88.6	79.7	89.6	92.2	87.1

(UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS, 2012)

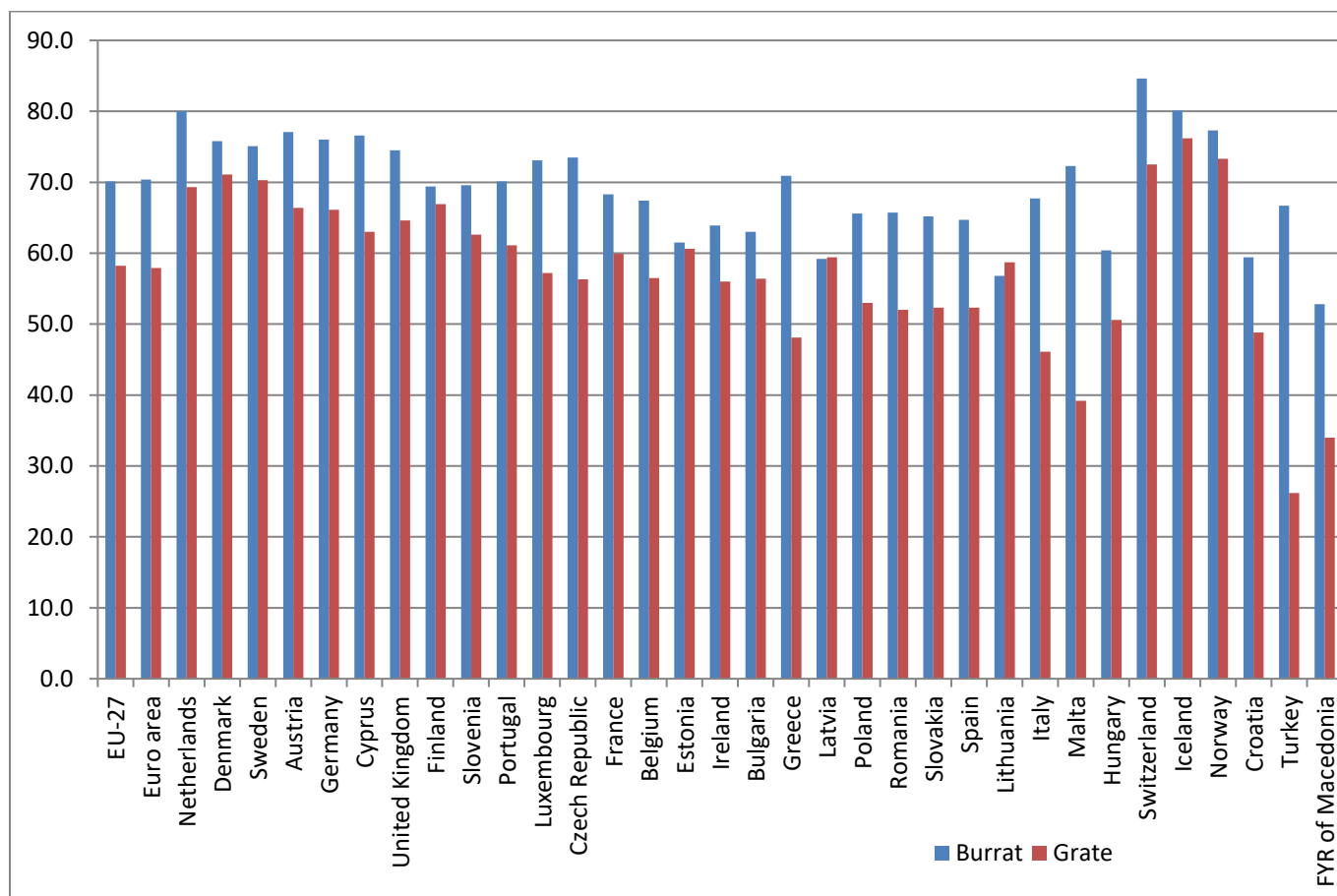
Prezenca e femrës në korporata të mëdha në botë, që është në rritje gjithnjë, është modeste nëse bëjmë krahasimin me suksesin e femrave si biznesmene dhe sipërmarrëse. Në vitin 2007, 40% e femrave zotëronin një firmë në Amerikë- në të cilat punësojnë 13 milion njerëz dhe gjenerojnë 1.7 trilion dollar me shitje. Bizneset që udhëhiqen nga femrat janë rritur gati dy herë në Amerikë në krahasim me bizneset që udhëhiqen nga meshkujt.

Femrat janë vazhdimisht në rritje në të gjithë botën (Gender and Development), duke kontribuar në të ardhurat familjare dhe rritjen e ekonomive kombëtare. Megjithatë, gratë përballen me shumë probleme si në kohë, kufizime njerëzore, fizike dhe sociale që kufizojnë aftësinë e tyre për bërë të mundur rritjen e bizneset të tyre. Po femrat sipërmarrëse po japin një kontribut të rëndësishëm në rritjen ekonomike dhe uljen e varfërisë në mbarë botën. Në SHBA gratë që kanë në pronësi firma po rriten gjithnjë e më shumë duke qenë përgjegjëse për 23 milione vende pune. Gjithashtu shihet një rritje e sipërmarrjes femërore në vendet e zhvilluara.

Femrat nuk synojnë të ardhura më të mëdha apo ndikohen nga ky fakt vetëm sepse dëshirojnë të fitojnë më shumë para. Ato përgjithsisht nuk janë akumulator të pasurisë apo të masin vetveten se sa fitojnë apo çfarë asetesh kanë. Sidoqoftë, paratë janë me rëndësi për femrat, fillimisht si markues të statusit të tyre dhe ndikimin në punët e shtëpisë. Kur femra i rrit të ardhurat financiare, kontribon në financat e shtëpisë dhe i kontrollon vet asetet e veta, ato janë më të fuqishme. Të gjitha femrat punojnë shumë për bilancin e parave në mes të shtëpisë dhe shpenzimeve të tjera dhe sa më shumë të fitojnë aq më të suksesshme janë në këtë detyrë. Paraja krijon edhe fleksibilitet tek femrat duke u mundësuar atyre të blejnë kohë shtesë.

Pavarsisht progreseve të bëra gjatë dekadave të fundit për barazi gjinore dhe rritjen e pjesëmarrjes së grave në forcën punëtore, ende ka shumë për të bërë pasi problemi i barazisë vazhdon të ekzistoj dhe në ditët e sotme. Edhe pse shumë gra janë bërë sipërmarrëse të suksesshme ato ende janë të

nënvlerësuar dhe jo shumë të përfaqësuar në bordet drejtuese në botë. Në botë gratë vazhdojnë të formojnë një shumicë të madhe të të punësuarve me të ardhura të ulta dhe që preken shpeshherë nga papunsia afatgjatë. Kjo vjen si pasojë e disavantazheve social-ekonomike të grave të shkaktuara nga diskriminimi me bazë gjinore.

(Employment rates by sex, 2011, 2012)

Sipas analizës së InstituteWomen Policy Researches (Institute for Women's Policy Researches, 2013) në raportin e punësimit të muajit Maj nga Byroja e statistikave të punës në SHBA numri I grave në tregun e punës është rritur ndjeshëm në muajin Prill në krahasim me muajin e mëparshëm.

Në 165.000 vende pune që ishin në total të shtuara nga aktivitetet e borderove, gratë fituan 117.000 vende pune (71%) ndërsa burrat 48.000 vende pune (29 %).

Fuqizimi ekonomik I grave në të gjithë botën e pasur është një nga revolucionet më të rëndësishme të 50 viteve të fundit (Female power, 2009). Kjo është e rëndësishme për shkak të shtrirjes së madhe të ndryshimeve ku miliona gra të cilët dikur ishin të varura nga burrat kanë marrë kontrollin e tyre ekonomik, si dhe të fateve të tyre. Prirja e rritjes së grave në tregun e punës është pothuajse e sigurt për të vazhduar. Në Bashkimin Evropian gratë kanë plotësuar 6 milion prej 8 milion vende pune të reja të krijuara që nga viti 2000. Në Amerikë tre nga katër njerëz të hequr nga puna që nga fillimi i recesionit janë meshkuj. Shkalla e papunësisë tek femrat është 8.6%, kundrejt 11.2% që është papunësia e burrave.

Goldman Sachs llogarit që (Female power, 2009), duke lënë të gjitha gjërat e tjera të barabarta, duke rritur pjesëmarrjen e grave në tregun e punës do të rritet GDP me 21% në Itali, 19% në Spanjë, 16% në Japoni, 9% në Amerikë, Franca dhe Gjermania, dhe 8% në Britani.

Nëkëto 3-4 dekada studimi e dallimeve mes grave dhe burrave. Shumë gjera janë mësuar, por shumë pak ka ndryshuar në lidhje me mënyrën se si "sistemi mashkull" dominon botën e biznesit. Gjinia është përcaktuesi më i fuqishëm se si një person e sheh botën dhe çdo gjë në të. Ky përcaktues është më i fuqishëm se raca, mosha, të ardhurat etj. Një gjë tjetër që ka ndryshuar këto tre dekadat e fundit, janë të gjitha faktet rreth roleve gjinore, fuqizimi i gruas, normat e diplomimit në kolegje, pjesëmarrjen në forcën e punës, shpenzimet e konsumatorëve, etj.

Pse duhet synuar tregu I grave?

Femrat përbejnë rreth 85% të gjithë blerjeve konsumatore duke filluar nga tregu I automobilave deri te kujdesi shëndetësor (She Economy). Gratë përbëjnë rreth 65% të konsumatorve për veshje, 52% të konsumatorve për blerjen e automjeteve të reja duke përfshirë këtu edhe 80% e ndikimit që ato kanë te të tjerët në këtë treg. Ato gjithashtu përbëjnë (Branding, Marketing ,Social) 45% të blerjeve të konsumit të produkteve elektronike, ato ndërmarrin rreth 80% të vendimeve rreth kujdesit shëndetësor për familjen, 70% të vendimeve të udhëtimit, 90% marrin pjesë në vendimet e investimeve, të sigurimit të daljes në pension.

Globalisht gratë kontrollojnë rreth 20 trilion \$ në shpenzime vjetore (Silverstein & Sayre, The Female Economy). Kjo shifer mund të shkojë në 28 trilion \$ në pesë vitet e ardhshme. Duke pasur parasysh këto shifra do të ishte qesharake injorimi apo nënvlerësimi i konsumatoreve femra.

Femrat po kontrollojnë ekonominë (Silverstein & Sayre, Women Wont More, 2008), në këto kohë ato kanë më shumë para në portofolet e tyre dhe shumicën e tyre ato i kanë fituar vet. Në tërësi, femrat që punojnë në tërë botën fitojnë rreth 12 trilion dollar nga pagat. Punonjëset femra në Amerikë fitojnë rreth 4.3 trilion dollar nga ky 12 trilionësh. Tre në dhjetë femra që punojnë (29%) fitojnë shumicën apo të gjithë të ardhurat në një familje dhe gjashtë nga dhjetë (62%) fitojnë rreth gjysmën e të ardhurave të familjes. Në ekonomitë e zhvilluara, 40% e femrave kontrollojnë 91 nga 100% shpenzimet shtëpiake. Femrat në Amerikë kanë ndikim më të madh në fitimin dhe konsumin e të ardhurave-më shumë se 72% e fitimit total të familjes janë të kontrolluara nga femra.

Të kuptosh arsyen se pse një grua blen është hapi I parë dhe më i rëndësishëm për të rritur biznesin tënd. Pothuajse në çdo shoqëri në botë gratë janë përgjegjëset kryesore për fëmijët, të moshuarit ndaj ato shpeshherë blejnë në emër të të tjerëve. Lista është e gjatë nëqoftëse në përfshijmë bashkëshortin, fëmijët, miqtë, të afermit, prindërit e moshuar. Nëse dikush ka nevojë për një dhuratë propabiliteti që një grua ta ndihmojë për ta zgjedhur atë është shumë i lartë.

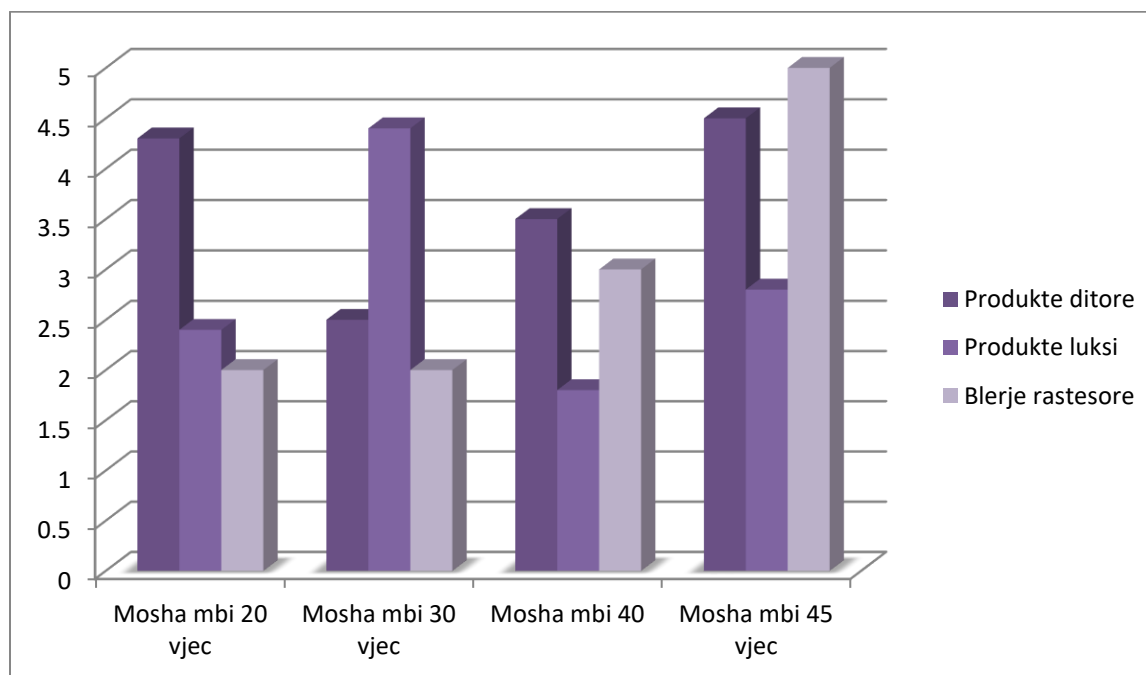
Femrat duan shumë.

Ato duan barazi, pjesëmarrje (Silverstein & Sayre, Women Wont More, 2008), shanse dhe drejtësi në vend të punës dhe shoqëri. Ato duan ndjeshmëri, mirekuptim, lidhje, shëndet, dashuri, siguri dhe lumturi. Ato duan që ti dëgjosh nevojat që ajo ka. Ato duan që të kuptoni se si realisht i konsumojnë produktet apo shërbimet. Ato duan që ju të merrni parasysh pakënaqësitë e tyre. Ato duan një prodhim të ri që zhvillohet të orientohej drejt nevojave të tanishme dhe të dukshme. Ato duan që ju ta kuptoni që ato janë pjesë e një shoqërie punëtore të fuqishme dhe janë makina komunikuese shume te mira. Kjo do të thotë se ato tregojnë shumë për atributet e ndryshme të produkteve dhe shërbimeve, në mënyrë konstante dhe të përsëritshme.

Ato duan që ju të kuptoni se gratë kanë para për ti shpenzuar në mallra që ofrojnë vlera dhe kuptim si dhe kursejnë kohën por jo në produkte që janë stereotipe dhe që nuk kuptojnë nevojat e femrave. Ato duan që ju të dini që grate marrin shumë seriozisht çështjen e kohës dhe mungesës së saj. Ato duan që ju me anë të produkteve/shërbimeve që shisni të kujdeseni për jetën e përditshme, nevojat

dhe dëshirat, shpresat dhe ëndërrat e tyre . Ato duan të i pyesni, ashtu si ne se : ” Çfare duan femrat” ?

Nëse gratë ndalojnë së menduari në këtë mënyre, shumë industri do të rrezoheshin brenda natës kjo sepse gratë shërbejnë si një port për të gjithë të tjerët. Çdoherë që ju ofroni një shërbim cilësor te një grua ajo ka efekt shumëfishues ne biznesin tuaj pasi ajo grua përfaqson një gamë të gjerë të konsumatoreve të tjerë të mundshëm. Ajo ka shumë mundësi tu tregojë të tjerëve për shërbimin cilësor qe ajo ka marre nga ju.

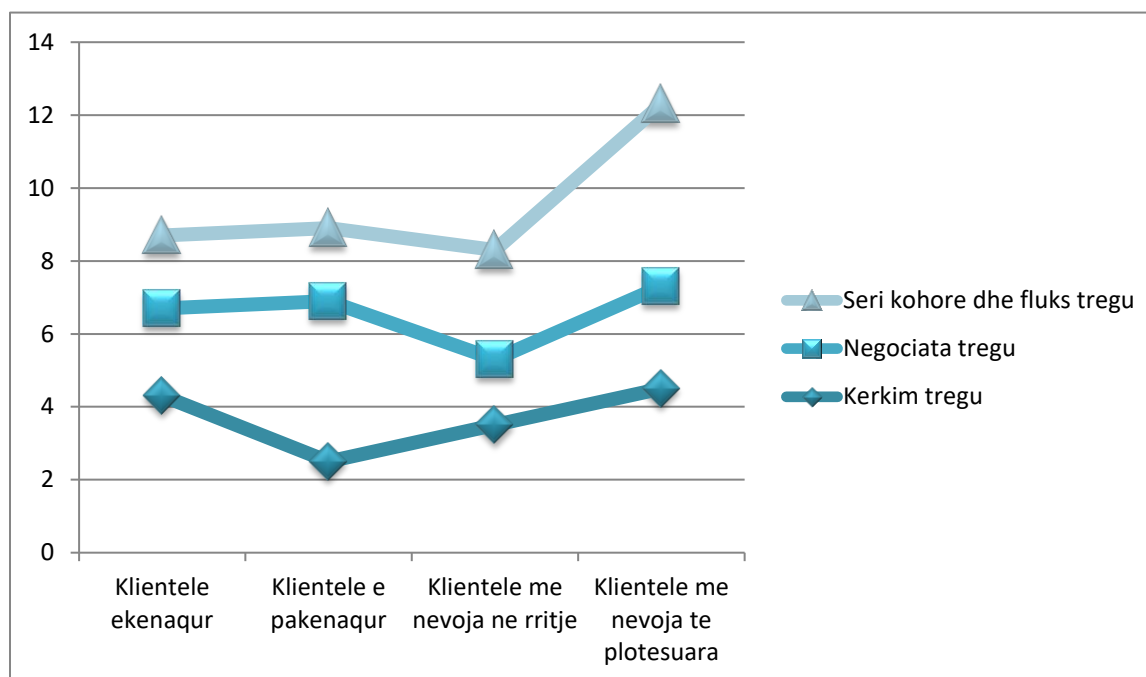
Çfarë duhet të kenë parasysh marketierët kur I drejtohen grave?

Kompanitë të cilat i kuptojnë femrat nuk fokusohen më tek popullata si një e tërë, por tek segmente të vecanta dhe tek nevojat e këtyre segmenteve. Për t’i kuptuar vërtetë femrat dhe për të shfrytëzuar mundësinë e ekonomisë femërore kompanitë ndjekin të ashtuquajturat katër R (Silverstein & Sayre, What a Women Wont, 2008) njohja (recognize), kërkimi (research), reagueshmëria (respond) dhe përmirësimi (refine).

Më poshtë jepen përkufizimet dhe çfarë kuptohet me katër R:

Njohja (recognize) – Kompanitë e fokusuara tek femrat njohin/kuptojnë se femrat kërkojnë të mira dhe shërbime që kursejnë kohë, ofrojnë vlerë, ofrojnë rehati, janë të shëndetshme, dhe janë të

përgjegjshme për ambientin dhe shoqërinë. Ata njohin rëndësinë dhe influencën e femrave; kënaqësitë dhe pakënaqësitë e femrave; kënaqësitë dhe tensionin në jetën e femrave; rolin që luajnë të mirat dhe shërbimet në jetën e grave; karakteristikat që kërkojnë gratë në të mirat dhe shërbimet.

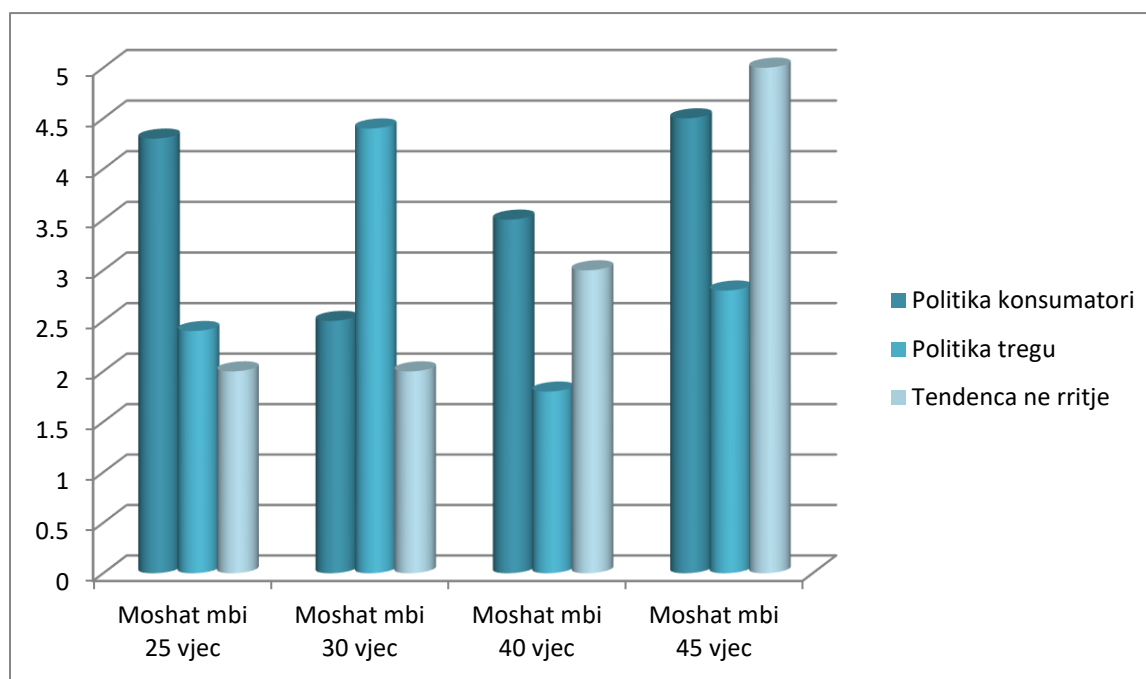

Kërkimi (research) – Kompanitë e përqëndruara tek femrat zhvillojnë kërkime gjithëpërfshirëse. Ato dëgjojnë, kuptojnë ndjenjat e femrave, dhe u përgjigjen ëndrrave të grave për veten e tyre dhe për familjet e tyre. Kërkimet i zhvillojnë nëpërmjet: të dëgjuarit intensiv; analizës dhe kuptueshmërisë; analizës së produkteve dhe shërbimeve aktuale

Reagueshmëria (respond) – Kompanitë që kuptojnë gratë reagojnë ndaj asaj që mësojnë nga kërkimi duke ofruar zgjidhje të thjeshta dhe të drejtpërdrejta që cojnë në kursimin e kohës që duan femrat së bashku me përfitimet emocinale që kërkojnë femrat. Këto kompani komunikojnë me femrat në mënyrë që të krijojnë dhe ndërtojnë një marrëdhënie besimi. Kompanitë reagojnë nëpërmjet: dizenjimit dhe zhvillimit; testimit; përmirësimit dhe rafinimit; përshtatja ndaj segmenteve; të qenurit autentik dhe empatik; bërja e investimeve të guximshme.

Përmirësimi (refine) – Kompanitë që tërheqin gratë vazhdimisht përmirësojnë produktet dhe shërbimet për t’iu përgjigjur kërkimeve të reja, ndryshimit të gjendjeve, zhvendosjes së ndjeshmërisë. Linjat e produktit të këtyre kompanive nuk ndalen, këto kompani kërkojnë vazhdimisht përmirësime në dizenjo, materiale dhe aplikacione, dhe për mënyra si të kursejnë

kohën e përdoruesëve. Kompanitë reagojnë duke: kuptuar tregun; tregtimin; zhvillimin e ekspozimeve tërheqëse; komunikim autentik dhe josterotip; krijimin e komuniteteve.

Shembulli më tipik për të ilustruar suksesin e katër R-ve është ai i Westin Hotels & Resorts (WHR).

WHR kuptoi rëndësinë që kanë gratë si konsumatore dhe politikat e tyre u orientuan drejt përmbushjes së nevojave të femrave. WHR pasi realizoi kërkime gjithëpërfshirëse kuptoi se femrat kërkonin ambiente të rehatshme, ushqim të shëndetshëm, mundësi për t'u stërvitur dhe mbi të gjitha një natë të qetë gjumi. Kështu që WHR e fokusoi kërkimin në gjetjen e shtretërve dhe dyshekëve që do të mundësonin relaksin e klientëve.

Hedhja në treg e krevatëve të rinj, “shtretërit qiellorë” coi në një përmirësim prej 5% të indeksit të kënaqësisë së klientëve në hotele. WHR e vazhdoi suksesin e “shtretërve qiellorë” duke zhvilluar më tej shërbimet për të ofruar shëndet dhe mirëqenie në kontekstin e hotelerisë. Banjat dhe palestrat ishin zhvillimet e mëvonëshme të cilat plotësonin nevojat e klientëve për pastërti dhe privatësi.

KONKLUZIONE

- Sfida më e madhe për marketerët sot është indiferenca e grave ndaj markave të tyre. Shumë marketer thonë se ata janë duke synuar të targetojnë gra dhe po e njohin rëndësinë që ato

kanë,pasi janë ato që vendosin për shumicën e blerjeve. Por problemi i tyre më i madh është se ata mendojnë se të bësh marketing për gratë do të thotë ta pikturosh në rozë markën tënde. Është e rëndësishme të kuptohet se gratë duan gjithçka që duan meshkujt,thjesht ato duan më shumë.

- Për tu kuptuar dhe më qartë fuqia që gratë kanë në biznese cdo rregjistrim në kompani për shitje produkti duhet të bëhet në bazë të gjinisë. Në këtë mënyrë çdo kompani do të kuptojë dhe do të njohë blerësin e produkteve të saj.
- Kompanitë duhet të dinë të përdorin përfitimet e 4R-ve (recognise, research, respond and refine) duke njohur dëshirat dhe pakënaqësitë e grave. Për tu ofruar atyre atë cfarë ato duan.
- Kompanitë duhet të dinë të shfrytëzojnë aftësinë shumëfishuese dhe besnikërinë që gratë kanë ndaj markave. Duke u përpjekur të tërheqë sa më shumë konsumatore femra për të rritur shitjet e tyre duke i përdorur ato si agjente shitjesh të pa paguara.

REKOMANDIME

- Kompanitë duhet të kenë parasysh se gratë gjatë gjithë ditës bombardohen nga mesazhe marketingu. Për këtë arsye duhet të jenë të kujdesshëm për krijimin e një mesazhi të thjesht, atraktiv dhe informues në mënyrë që të kenë vëmendjen e grave.
- Kompanitë duhet të bëjnë një fushatë marketingu të thjeshtë për tu kuptuar me personazhe reale dhe ngjarje të besueshme,duke pasur parasysh stresin e madh që gratë kanë gjatë ditës ato duan dikë që ta mbushi ditën e tyre dhe jo dikë që ta komplikoj më keq atë.
- Gratë ashtu si janë degjuese të mira gjithashtu duan dikë që ti dëgjoj. Kompanitë duhet të dëgjojnë kërkesat që ato kanë dhe të përpiqen ti plotësojnë ato. Në këtë mënyrë gratë krijojnë lidhje emocionale me kompaninë pasi shohin dikë që kujdeset për to.

Bibliografia:

Barletta, M. (2003). *Marketing to Women*. Dearborn Trade Publishing.

Branding, Marketing ,Social. (n.d.). Retrieved from Purchasing Power of Women:
<http://jamiedunham.com/stats-on-women/>

Brennan, B. (2013, March 21). *why women shop more than men*. Retrieved June 10, 2013, from network of executive women: <http://www.newonline.org/news/120022/Why-women-shop-more-than-men-and-why-that-matters.htm>

Clark, M. (2011, October). *Divine Cartolin*. Retrieved June 10, 2013, from Six Facts about Women in the Workforce: <http://www.divinecaroline.com/life-etc/career-money/six-facts-about-women-workforce>

Closing the Gender Gap. (2012). Retrieved Jun 10, 2013, from OECD:
<http://www.oecd.org/gender/Executive%20Summary.pdf>

Dockus, K., & Design, D. R. (n.d.). *Diversity Biznes*. Retrieved June 15, 2013, from What Women Wont: <http://www.diversitybusiness.com/news/diversity.magazine/99200829.asp>

Employment rates by sex, 2011. (2012, October 30). Retrieved June 2, 2013, from Eurostat:
[http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Employment_rates_by_sex,_2011_\(1\)_\(%25\).png&filetimestamp=20121030182958](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Employment_rates_by_sex,_2011_(1)_(%25).png&filetimestamp=20121030182958)

Female power. (2009). *The Economist* .

Gender and Development. (n.d.). Retrieved May 29, 2013, from The World Bank:
<http://go.worldbank.org/UI27QY1330>

Gender Statistics Manual. (2013, May). Retrieved June 10, 2013, from
<http://unstats.un.org/unsd/genderstatmanual/Educational-participation.ashx>

Institute for Women's Policy Researches. (2013, April). Retrieved June 10, 2013, from Job Growth Slows for Both Women and Men.

She Economy. (n.d.). Retrieved May 20, 2013, from <http://www.she-conomy.com/facts-on-women>

Silverstein, M. J., & Sayre, K. (n.d.). *The Female Economy*. Retrieved June 10, 2013, from
<http://news.curves.com/images/20003/HBR%20The%20Female%20Economy.pdf>

Silverstein, M. J., & Sayre, K. (2008). *What a Women Wont*. New York: Harper .

Silverstein, M. J., & Sayre, K. (2008). *Women Wont More*.

Sneha. (2012, August 27). *BoldSky limitless living*. Retrieved June 5, 2013, from <http://www.boldsky.com/insync/pulse/2012/women-spend-shopping-030666.html>

Splash. (n.d.). Retrieved June 10, 2013, from <http://www.splashgroup.com.au/why-market-to-women>

The role of women in our society has changed. (n.d.). Retrieved June 2, 2013, from girls inc: <http://www.girlsinc.org/news/archives/role-of-women-society.html>

UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS. (2012, April). Retrieved May 30, 2013, from International Education Statistics: <http://huebler.blogspot.com/2012/05/literacy.html>

FAKTORËT QË NDIKOJNË MENAXHIMIN E SUKSESSHËM TË BIZNESIT

Prof.Dr.Diana SHEHU - Agriculture University of Tirana-Albania

Abstracti

Në këtë punim do të hulumtohet në menyrë të përgjithshme faktoret që ndikojnë në rritjen e ndërmarrësis mënyrat e financimit pasi që këto janë burmimet kryesore që nevojiten për të filluar apo zgjeruar biznesin gjithashtu jamë munduar të shtjellojë rolin e bankave komerciale dhe institucioneve mikrofinanciare dhe efektin e tyre në zhvillim të ndërmarrësis. Përqendrimi ynë kryesor konsiston në gjetje e problemit të temës ku do të krahason bankat komerciale dhe institucionet mikrofinanciare se cila më pak cila më shumë ndikon në zhvillim dhe rritjen e biznesit në të ardhmen e afërt.

Duke e pasur parasysh se Kosova ka kaluar nëpër disa periudha të vështira të ekzistimit të sajë që nga lufta e fundit ku mundë të themi se sektori i ndërmarrësis si gjitha sektoret tjera kanë dalur shumë të shkatërruar dhe aktiviteti e ka filluar nga pika zero, dhe si e tillë ka munguar edhe përkrahja institucionale duke mos e financuar sa duhet dhe përkrahur në masë më të madhe ndërmarrësit. Mirëpo viteve të fundit është parë një përkrahje më e madhe pasi që është krijuar edhe Ministria e Inovacionit dhe Ndërmarrësis ku pritet një përqendrim më i madhë në promovimin e këtij ekosistemi dhe përkrahjen në tërësi më problemet që ballafaqohen ndërmarrësit

NVM-të gjenerator kryesor i zhvillimit ekonomik

Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme kanë një histori shumë të gjatë, ndërsa zhvillimi i tyre është i shënuar me zgjerimin dhe stagnimin e tyre të kohëpaskohshëm.

Ndonëse një pjesë e vogël e tyre përdor teknikë tradicionale pjesa më e madhe aplikon një teknologji të re dhe të lartë si dhe një organizim modern. Primare është se NVM-të simbolizojnë një shkallë të lartë të inovacionit, fleksibilitetit dhe adaptim ndaj ndryshimeve, të cilat ndodhin në rrethinë. Edhe pse janë të orientuara nga tregu lokal NVM-të kanë ndikim edhe në këmbimet ndërkombëtare, pjesëmarrja e tyre është shumë më e madhe sesa e ndërmarrjeve të mëdha. Rastet kur ekonomitë e ndërmarrjeve të vogla, të mesme dhe të mëdha po gjejnë një gjuhë të

përbashkët po bëhen çdo ditë e më të mëdha. Zhvillimi i NVM-ve kontribuon edhe në vendet në tranzicion në ringjalljen e iniciativës ndërmarrëse në ndryshimin e stukturës ekonomike dhe funksionimin e ekonomisë në përgjithësi në Kosovë dhe vende tjera të botës.

Sfidat kryesore janë rritja ekonomike, zhvillimi i NVM-ve, gjetja e tregjeve nga prodhuesit, përmirësimi i legjisllacionit për NVM-të, luftimi informalitetit e korrupsionit, reforma në administratën publike, mbyllja e bizneseve e shumë sfida tjera që po pengojnë zhvillimin e NVM-ve. Pa rritjen e fuqisë blerëse nuk ka edhe zhvillim të NVM-ve. Sidomos në këto vite në Kosovë, zhvillimi i NVM-ve kontribuon në përballimin e çështjeve të shumta të lidhura me zhvillimin ekonomik, me efektet e pabarazisë sociale, me nivelin e lartë të papunësisë, me rritjen më të shpejtë demografike dhe me nevojën shumë të madhe për ndryshime strukturale në përgjithësi. Zhvillimi i NVM-ve ofron mundësi të mëdha punësimi, të cilat do të ndihmojnë në zvogëlimin e nivelit të papunësisë, dhe në përballimin e problemeve demografike të popullatës, të cilat janë në rritje mjaft të shpejtë.

Zhvillimi do të promovojë edhe transformimin e përgjithshëm të sektorit të NVM, për shkak të lidhjes me inovimin dhe zhvillimin teknologjik të këtyre ndërmarrjeve. Prandaj, zhvillimi i sektorit të NVMve është i rëndësishëm për Kosovën, sidomos nëse merren parasysh problemet sociale në vendit, të cilat janë në masë të madhe pasojë e rritjes së pabarabartë ekonomike. Zhvillimi i qëndrueshëm i rajonit kërkon shpërndarjen e kulturës së promovimit të investimeve dhe të territoreve ndërvepruesit lokalë, duke mundësuar ndarjen më të mirë të investimeve, vendeve të punës, pasurive dhe përballimin e konkurrencës, e cila intensifikohet vazhdimisht kohëve të fundit në Kosovë. Në Kosovë mbi 99% të numrit të përgjithshëm të firmave janë karakterizuar si ndërmarrje të vogla dhe të mesme, prandaj roli i tyre në zgjidhjen e papunësisë dhe rritjen ekonomike, zvogëlimin e varfërisë është tejet i madh. *(Mustafa D. , 2015)*

Ekonomia e Kosovës që nga viti 1999 ka qenë kryesisht e mbështetur nga ndihma ndërkombëtare, sektori publik dhe remitancat (BB, 2010). Roli i sektorit privat, e posaçërisht i NVM-ve ka qenë relativisht i dobët. Pavarësisht kësaj, Kosova është ende në fazën e tranzicionit ku ndërmarrësia dhe krijimi i bizneseve të vogla pritet të luajnë rol të rëndësishëm në rrugën

drejt një ekonomie moderne të tregut të lirë dhe si rrjedhim edhe drejt zhvillimit dhe rritjes ekonomike.

Kosova vuan nga bilanci negativ i pagesave ku importet dominojnë dukshëm eksportet. Kjo është kryesisht për shkak të faktit që NVM-të e Kosovës nuk janë aq konkurrense në nivel ndërkombëtar. NVM-të eksportuese të dobëta, jo konkurruese, pengojnë kontributin e mëtutjeshëm të NVM-ve në BPV, krijimin e vendeve të punës dhe rritjen ekonomike në përgjithësi.

Për shkak të mjedisit jo të favorshëm për biznes që ka dominuar në të kaluarën, të mungesës së kulturës kreative të ndërmarrësisë dhe mungesës së investimeve në Hulumtim dhe Zhvillim, Kosova ka mungesë të firmave inovative me rritje të shpejtë, të cilat janë kontribuesit kryesor në krijimin e vendeve të punës në ekonominë e zhvilluara perëndimore.

Mbi 50% e të gjitha NVM-ve që operojnë në sektorin tregtar karakterizohen me investime të vogla dhe joproductive. Ky model i pasuar me qasjen kopjuese “edhe unë” të bizneseve të reja, kufizon kapacitetin e sektorit të NVM-ve për gjenerimin e vendeve të punës. Në kuptim të zhvillimit të politikave, raporti “Indeksi i Politikave për NVM-te 2009” tregon se Kosova për arsye të ndryshme, ende është në fazën e kompletimit të kërkesave themelore institucionale, ligjore dhe rregullative që kanë të bëjnë me politikat e NVM-ve.

Nga hulumtimet që janë zhvilluar me ndërmarrjet, mikro të vogla dhe të mesme, konkretisht duke ju referuar hulumtimit të 800 NVM-ve të realizuar në fund vitit 2010 dhe fillim të vitit 2011rezultatet tregojnë se pengesat kryesore në zhvillimin e NVM-ve të ndërlidhura me krijimin e vendeve të punës janë si ne vijim:

- Qasja në financa (kreditimet, kamatat, afatet kohore);
- Situata e përgjithshme ekonomike;
- Energjia elektrike; ß Konkurrenca jo-lojale (mes ndërmarrjeve vendore);
- Rrethanat e jashtme tregtare, etj. (*Ministria e Tregëtisë dhe Industrisë, 2013*)

Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme si dhe financimi i tyre

Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme janë promotor i zhvillimit ekonomik, “janë shtylla e një ekonomie dhe një faktor kyç për punësimin . NVM-të ofrojnë dhe gjenerojnë shanse për punësim, ato janë burim i inovacioneve, nxisin shpirtit ndërmarrës, si dhe luajnë një rol shumë të rëndësishëm në zhvillimin e ardhshëm të bizneseve, por edhe zhvillimin ekonomik në përgjithësi.

Mirëpo, NVM-të përherë ndeshen me probleme të mëdha, posaqërisht kur kanë të bëjë me sigurimin e financimit të aktiviteteve afariste. Mjetet financiare të cilat sigurohen nga burimet interne, asnjëherë nuk janë të mjaftueshme për zhvillim të hovshëm të tyre. Andaj, gjithsesi janë të obliguara që të shiqojnë për burime alternative të financimit. Në vendet e Evropës Juglindore, ku tangon edhe Kosova, tregjet fiananciare nuk janë të zhvilluara, ose janë në fazën embrionale, andaj ndër burimet e pakta të jashtme, të financimit, për NVMtë mbetet marrja e kredisë bankare, me kushte tejet të pavolitshme.

Fakti se NVM-të janë strumbullar i zhvillimit ekonomik, gjenerojnë të ardhura dhe ulinë papunësinë, nuk do të thotë se bankat i trajtojnë që të gjitha njësoj.

Andaj, „burim kryesor i jashtëm i financimit, për firmat e vogla është kredia bankare “, tek e cila vijnë me vështirësi të mëdha, për shkak të „asimetrisë së informacionit“, që ekziston mes bankave dhe biznesit.

Posaqërisht, NVM-të fillestare (start up) shumë vështirë vijnë deri tek qasja për kredi bankare, krahasuar me NVM-të të cilat posedojnë histori biznesore.

Lidhja binomiane biznes-bankë, është një raport partneriteti, por në këtë raport banka i ka kriteret e veta rigoroze, të cilat shpesh bizneset kanë vështirësi të mëdha për t’i plotësuar.

Mospërputhjet në mes kriterëve për aprovimin e kredisë si dhe qëndrimit negativ ndaj kreditimit të NVM-ve, besohet se janë një nga problemet kyqe për çasjen në financa.

Sipas të dhënave të Riinvest, nëpër vite vlera mesatare e investimeve në NVM-të kosovare, të financuara nga bankat, sillet prej prej 0.6-21.9%, varësisht prej viteve. Pjesa më e madhe e investimeve financohen nga burimet vetanake të ndryshme. ose nga mjetet e marra nga familjarët, përkatësisht miqtë. Vetëm një pjesë e caktuar financohen nga bankat e jashme.

Ndërsa, sipas vlerësimeve të Bankës Botërore, vetëm 10%, e investimeve të NVM-ve financohen nga bankat, pjesa tjetër nga burimet interne dhe ate fjala është për NVM-të të cilat janë në aktivitet afarist, ndërsa sa u përket bizneseve fillestare ato ekskluzivisht financohen nga burimet e brendshme.

Përparësitë e sigurimit të mjeteve nga burimet e tilla janë: nuk ka pagesë te anuiteteve, nuk bëhet sigurimi i kthimit me hipotekë, mbyllja me e lehtë e konstruktit financiar dhe nuk ekzistojnë obligime financiare fikse për pagesë të kamatave dhe borxheve.

Të metat e financimit të tillë janë: shpeshherë mjete të pamajaftueshme si dhe mundësia e prishjes së shoqërisë, shpërndarja e fitimit sipas lartësisë së angazhimit të mjeteve.

Ndërsa, bizneset operative (NVM-të operative) një pjesë të mjeteve të nevojshme financiare i sigurojnë përmes bankave. *(Tmava, 2017)*

Rritja e qasjes në financa për ndërmarrjet Kosovare cila është sfida

Një nga pengesat kryesore për investimet e sektorit privat në Kosovë është qasja në financa. Rreth 40% të firmave e identifikojnë qasjen në financa si një pengesë të madhe. Një numër i madh i NVM-ve nuk mund të plotësojnë kriterin për kolateral për të marrë kredi bankare.

CILAT JANË SHKAQET? Kosova është duke e krijuar Fondin për Garantimin e Kredive i cili do të mbulojë një përqindje të caktuar të vlerës së kryegjësë së kredisë, kështu që kjo do të ndihmojë në zbutjen e problemit. Në anën tjetër, sistemi i regjistrimit të kredive në Kosovë funksionon mirë, por mbulimi është i kufizuar në vetëm 22% të popullsisë së rritur (në krahasim me mesataren e OECD prej 43%). Kjo ndikon në aftësinë e sistemit për të shërbyer si një ofrues gjithëpërfshirës i informatave financiare për industrinë bankare. Mbulimi dhe cilësia e informacionit është

vendimtare që ky i fundit të vlerësojë siç duhet “margjinën e rrezikut”, e cila shtohet mbi normën bazë për të llogaritur normën e interesit të përgjithshëm. Gjithashtu, firmat në Kosovë kanë kapacitete të dobëta për të raportuar të dhënat e tyre financiare, që rezulton me kërkesa të larta për kolateral dhe norma të larta interesi.

CILAT JANË ZGJIDHJET? SKZH do të rrisë qasjen e ndërmarrjeve kosovare në financa duke e siguruar garantimin e kredive, uljen e normave të interesit, përmirësimin e sistemi të informatave financiare, si dhe ofrimin e shërbimeve të këshillimit për arritjen e standardeve korporative të raportimit financiar, që ato do t'i ndihmojë në rastet e aplikimit për kredi.

Aktivitetet konkrete të masës dhe ndikimi në zhvillim

1) Operacionalizimi i skemave për garantimin e kredive sipas dizajnit të tanishëm (duke siguruar menaxhim transparent) si dhe duke i marrë në konsideratë prioritetet sektoriale nga dokumenti për Politikën e Sektorit Industrial.

2) Vlerësimi i operimit të skemës dhe shqyrtimi i mundësive për zgjerim të mëtutjeshëm dhe optimizim të skemës. Kjo përfshin gjetjen e burimeve të tjera të kapitalizimit për të rritur shumën e kapitalit të investuar.

3) Integrimi i bazës së të dhënave të sistemit të regjistrimit të kredive me administratën tatimore, kompaninë publike dhe me regjistrin e bizneseve, në mënyrë që të përmirësohen informatat përmes të cilave vlerësohet risku i kredive.

4) Krijimi i lehtësirave speciale për Skemën Voucher të MTI-së për të financuar azhurnimin e standardeve korporative të raportimit për firmat. Kjo do t'u ndihmojë firmave për të pasur vlerësim më pozitiv të riskut në rastet e aplikimit për kredi.

5) Zhvillimi i tregut të sigurimeve dhe integrimi i tyre në tregje rajonale me qëllim të zvogëlimit të rrezikut përmes diversifikimit.

Koncepti i dokumentit për Skemën e Garantimit të Kredive vlerëson që rritja e huadhënies do të krijojë qarkullim të ri inkremental prej 1 miliardë Eurosh në gjashtë vitet e para të veprimtarisë.

Pjesa më e madhe e këtij qarkullimi do të vijë nga prodhimtaria vendore, duke përmirësuar kështu edhe bilancin tregtar. Këto shitje apo ky qarkullim do të mund të rezultonte me rreth 10 milionë Euro në të ardhura nga tatimet në të hyra të korporatave. Vendet e reja të punës do të mund të krijonin rreth 12 milionë Euro në kontribute pensionale. Fondi i Garancive do të mbështesë 4,150 kredi të reja për NVM-të në shumë prej 360 milion Euro, duke krijuar 20,000 vende pune. Raporti i kredi-dhënies nga sektori bankar për sektorin privat, si përqindje e BPV-së, do të rritet në së paku 40% nga mesatarja aktuale prej 33.5%) deri në vitin 2021. Shpërndarja e normës së interesit do të ulet në nivelin e mesatares rajonale. *(Zyra e Kryeministrit, 2016)*

Rrjetëzimi dhe zhvillimi i Ndërmarrjeve të grupuara

CILA ËSHTË SFIDA? Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme (NVM) përfitojnë nga bashkëpunimi dhe organizimi në grupime (clusters) – ku bizneset e llojit të përafërt dhe institucionet kërkimore dhe arsimore punojnë afër njëri-tjetrës, për shkak të përmirësimit të efikasitetit dhe përhapjes së njohurive. Të dhënat nga shtetet e tjera në zhvillim dëshmojnë se NVM-të e grumbulluara në klasterë kanë rritje më të madhe dhe zhvillim më inovativ. Rrjedhimisht, rajonet me klasterë tërheqin më shumë biznese të reja që lidhen me zinxhirët e vlerës që krijohen brenda grupimeve.

CILAT JANË SHKAQET? Ekzistojnë një varg pengesash për zhvillimin e grupimeve industriale në Kosovë. Këto pengesa përfshijnë bashkëpunimin e dobët në mes të firmave, lidhjet e dobëta në mes të NVM-ve dhe institucioneve kërkimore, por edhe mungesa e fuqisë punëtore profesionale që do t'i avanconte aktivitetet e firmave në zinxhirin e vlerës. Deri më tani nuk ka pasur mekanizma institucionalë të cilët do të stimulonin bashkëpunimin mes firmave dhe organizimin e tyre në grupime.

CILAT JANË ZGJIDHJET? SKZH do të adresojë mungesën e lidhshmërisë dhe grupimeve mes firmave duke e lehtësuar rrjetëzimin mes tyre si dhe duke ofruar asistencë të drejtpërdrejtë (përmes granteve dhe asistencës teknike). Kjo do të bëhet përmes krijimit të mekanizmave konkret mes qeverisë dhe bizneseve që do ta stimulojnë bashkëpunimin ndërmjet aktorëve në zinxhirët e vlerës.

Zbatimi i kësaj mase do të mundësojë rritjen e ndërlidhjes ndërmjet ndërmarrjeve në zinxhirë të vlerës dhe pjesëmarrjen më të lartë të sektorit industrial në BPV. Bashkëpunimi ndërmjet firmave do të krijojë sinergji, rritje të inovacionit dhe do të mundësojë rritjen e industrive të reja të mbështetura mbi aktivitetet e firmave që janë pjesë e grupimeve. Nën-kontraktimi dhe specializimi i firmave në aktivitete specifike do t'ju mundësojë firmave të mëdha që të fokusohen në inovacion dhe kalim në aktivitete me vlerë më të lartë të shtuar, gjë që do t'i rrisë të ardhurat në ekonomi.

Kalimi i NVM-ve në aktivitete me vlerë më të lartë të shtuar

CILA ËSHTË SFIDA? Për momentin, sektori i NVM-ve në Kosovë është i dobët dhe jokonkurrues qoftë në tregun vendor apo ndërkombëtar, i dominuar nga shitja me pakicë, kështu që nuk është në gjendje që të bëhet një motor i rritjes duke i zëvendësuar importet dhe duke u angazhuar në aktivitete me vlerë më të lartë të shtuar. Pasojë e kësaj është deficit i lartë tregtar, me raportin eksport-import prej 12% dhe rritja më e ulët vjetore e BPV-së.

CILAT JANË SHKAQET? Shumica e NVM-ve në Kosovë, veçanërisht ato në sektorët prodhues, nuk arrijnë që t'i përmbushin standardet e cilësisë, qoftë për shkak të kostos së investimeve të nevojshme për arritjen e tyre apo për shkak të kostos së certifikimit. Pengesë është edhe mungesa e shërbimeve këshilluese. Infrastruktura e cilësisë dhe certifikimit është vendimtare për konkurrencën në një treg global. Shpenzimet e ulëta publike për kërkim dhe zhvillim (vetëm 0.1% të BPV-së) si dhe mungesa e një infrastrukture koherente të inovacionit e dëmton zhvillimin e NVM-ve. Mungesa e stimuljeve financiar dhe, për disa sektorë, e sistemeve të informacionit mbi tregjet, e pamundëson përdorimin e potencialit njerëzor dhe kapital të vendit.

CILAT JANË ZGJIDHJET? SKZH do të ndihmojë NVM-të në përmirësimin e standardeve të cilësisë, krijimin e një skeme për mbështetjen e inovacionit dhe shërbimeve këshillimore, si dhe mbështetje specifike për sektorët e bujqësisë dhe teknologjisë së informacionit.

Zbatimi i kësaj mase do ta rrisë konkurrueshmërinë e NVM-ve kosovare dhe kalimin e tyre në aktivitete me vlerë më të lartë të shtuar, duke çuar kështu drejt zvogëlimit të deficitit tregtar, rritjes së të ardhurave në ekonomi, e kështu duke mundësuar rritje të qëndrueshme ekonomike. *(Zyra e Kryeministrit, 2016, f. 33)*

Përfundimi

Ndërmarrjet janë promotor i zhvillimit ekonomik, “janë shtylla e një ekonomie dhe një faktor kyç për punësimin . Ndërmarrësia apo bizneset ofrojnë dhe gjenerojnë shanse për punësim, ato janë burim i inovacioneve, nxisin shpirtit ndërmarrës, si dhe luajnë një rol shumë të rëndësishëm në zhvillimin e ardhshëm të bizneseve, por edhe zhvillimin ekonomik në përgjithësi.

Mirëpo, NVM-të përherë ndeshen me probleme të mëdha, posaqërisht kur kanë të bëjë me sigurimin e financimit të aktiviteteve afariste. Mjetet financiare të cilat sigurohen nga burimet interne, asnjëherë nuk janë të mjaftueshme për zhvillim të hovshëm të tyre. Andaj, gjithsesi janë të obliguara që të shiqojnë për burime alternative të financimit. Në vendet e Evropës Juglindore, ku tangon edhe Kosova, tregjet fianciare nuk janë të zhvilluara, ose janë në fazën embrionale, andaj ndër burimet e pakta të jashtme, të financimit, për NVMtë mbetet marrja e kredisë bankare, me kushte tejet të pavolitshme.

Sipas të dhënave të Riinvest, nëpër vite vlera mesatare e investimeve në NVM-të kosovare, të financuara nga bankat, sillet prej prej 0.6-21.9%, varësisht prej viteve. Pjesa më e madhe e investimeve financohen nga burimet vetanake të ndryshme. ose nga mjetet e marra nga familjarët, përkatësisht miqtë. Vetëm një pjesë e caktuar financohen nga bankat e jashtme. Ndërsa, sipas vlerësimeve të Bankës Botërore, vetëm 10%, e investimeve të NVM-ve financohen nga bankat, pjesa tjetër nga burimet interne dhe ate fjala është për NVM-të të cilat janë në aktivitet afarist, ndërsa sa u përket bizneseve fillestare ato ekskluzivisht financohen nga burimet e brendshme.

Pra një nga pengesat kryesore për investimet e sektorit privat në Kosovë është qasja në financa. Rreth 40% të firmave e identifikojnë qasjen në financa si një pengesë të madhe. Një numër i madh i NVM-ve nuk mund të plotësojnë kriterin për kolateral për të marrë kredi bankare. Kosova është duke e krijuar Fondin për Garantimin e Kredive i cili do të mbulojë një përqindje të caktuar të vlerës së kryegjësë së kredisë, kështu që kjo do të ndihmojë në zbutjen e problemit.

Literatura

Apostolik, R., & Donohue, C. (2016). *Themelet e Riskut Financiar*. Prishtinë.

Daci, N., Berisha, S., & Zajmi, A. (2002). *Strategjia e zhvillimit ekonomik*. Prishtin: Oda Ekonomike e Kosoves.

Dermaku, A., & Hoti, A. (2013). *Kontabiliteti i Institucioneve Financiare*. Prishtinë: Bibloteka Kombëtare edhe Univesristare e Kosovës- shtëpia botuese TËINS, Prishtinë.

Gjocaj, K., Mazreku, I., & Gashi, A. (2008). *Roli i Sistemit Bankar ne Zhvillimin Ekonomik*. Peje: dukagjinicollege.

Halili, T. (2012). *Bankat dhe Menaxhimi i Bankave*. Prishtinë: Universiteti AAB Riinvest.

Leskaj, B., & Kotorri, A. (2011). *Paraja dhe Banka*. Tiranë: GEER.

Luboteni, G. (2006). *Bankat dhe Afarizmi Bankar*. Prishtinë.

Luboteni, G. (2008). *Menaxhmenti Bankar*. Prishtinë.

Mançellari, A., & Dadëri, S. (2002). *Hyrje në ekonomi*. Tiranë: Pegi.

Mejer, M. (2014). *Mënyra e shpejt drejt zhvillimit të korporatës*. Shkup: Tabernakull.

Ministria e Tregëtisë dhe Industrisë. (2013). *Strategjia për zhvillimin e sektorit privat 2013-2017*.
Prishtine: kryeministri-ks.net.

Mustafa, D. (2015). Struktura dhe Roli i NVM=ve ne Ekonomin e Kosoves STRUKTURA DHE ROLI I
NVM-VE NË. *Insituti per kerkime shkencore* (f. 406). Ulqin: Br/Nr. 7 Vëllimi 2.

Mustafa, I. (2017). *Programi i Kosoves per Reforma ne Ekonomi*. Prishtinë: Zyra e Kryministrit.

Mustafa, L. (2014). Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme dhe roli i tyre në zhvillimin ekonomik të.
Insituti per Kerkime Shkencore (fv. 291-292). Ulqin: BULETINI SHKENCOR Br/Nr. 6.

Banka Qëndror e Kosovës. (a.d.). *Çfarë bën BQK-ja për të ndihmuar qytetarët e Kosovës?*
Prishtinë: BQK.

BQK. (2018). *Raporti i Stabilitetit Financiar*. Prishtinë: BQK.

BQK. (2018). *Raporti Vjetor 2017*. Prishtinë: BQK.

BQK. (2018). *Vlerësimi Tremujor i Sistemit Financiar*. Prishtinë: BQK.

TEHNOLOGIJA INTERMODALNOG TRANSPORTA I USPOSTAVLJANJE SAVJETODAVNOG ISTRAŽIVANJA

Prvi A. Autor, Emira Destanović, Mr.sc. Saobraćaja
Ministarstvo Infrastrukture- Kosovo, e-mil: emira3008@hotmail.com

Sažetak - U 2004. godini predstavljeno je nekoliko Evropskih Udruženja za Saobraćaj, Evropska komisijaja dala predlog za uspostavljanje intermodalnog savjetodavnog istraživanja. Sastav Vijeća s ciljem definisanja potreba industrije, relevantnog poslovanja scenario i identifikovanje glavnih tokova za i inovacije. Postojeći unimodalni Istraživački savjetodavni savjeti za vazdušni, železnički, putni vodeni tokovi ne mogu osigurati specifični interdisciplinarni aspekti koji su neophodni za neophodan napredak *Intermodalnog Transporta*. Evropska udruženja za saobraćaj pri Evropskoj komisiji - EIRAC (European Intermodal Research Advisory Council) će biti komplementarni i sarađivati će sa drugim Vijećima za istraživanje. Kao dio međunarodnog razvoja robna razmjena, robno-transportni centri će pružiti novi, značajan doprinos jer će predstavljati tzv. "morske luke na kopnu", i predstavljaju osnovni preduslov za tu priliku formiranje slobodnih zona. Posebnu pažnju treba posvetiti granicama područja gde se suočava veći broj saobraćajnih grana. Dakle, prilikom podnošenja određene robe unutar područja suočava se, predaje i preuzima veliku odgovornost za robu. Ove procedure se odnose na sisteme sa relativnom nezavisnošću. Faktori kao što su parametri robe, njenog pakovanja, a zatim su koristili pomoćna sredstva za konsolidaciju i transport u značajnoj mjeri mere utiču na efikasnost procedura transporta, prekrcaja i skladištenja koje se pojavljuju nakon predaje ili preuzimanja robe. Takođe, vreme, mesto, vrstu i broj prevoznih sredstava koja se dostavljaju na lokaciju preuzimanja - oni rade, tj. utiču na sistemsku efikasnost koja ostvaruje prvu fazu procesa. Dakle, proces podnošenja robe između podsistema često se povezuje sa prekrcajima i inter-storage skladištenje, čiji parametri imaju značajan uticaj na oba sistema.

Ključna riječ: Intermodalni transport, Intermodalni sistem, Međunarodni prijevoz robe, Strateška istraživanja

Abstract- In the year 2004, several European transport associations presented to the European Commission the proposal to establish an Intermodal Research Advisory Council with the objective to define industry needs, relevant business scenario and identify mainstreams for innovations. The existing unimodal Research Advisory Councils for Air, Rail, Road and Waterborne cannot ensure the specific interdisciplinary aspects essential for the necessary progress in this field. EIRAC will be complementary and will cooperate with the other Research Councils. As a part of the international development of commodity exchange, the commodity-transport centers will provide a new, significant contribution, since they will represent the so-called. "sea ports on land", and represent the basic precondition for the formation of free zones. Special attention should be paid to the boundaries of the area where a large number of traffic branches are facing. Therefore, when filing certain goods within the area, it faces, surrenders and assumes great responsibility for goods. These procedures relate to systems with relative independence. Factors such as the parameters of the goods, its packaging, and then using the aids for consolidation and transport, significantly affect the efficiency of the transport, transshipment and storage procedures that occur after surrender or takeover of goods. Also, the time, location, type and number of means of transport that are delivered to the download location - they work, i.e. affect the systemic efficiency of the first stage of the process. Hence, the process of sub-system goods is often associated with transshipment and inter-storage storage, whose parameters have a significant impact on both systems.

Key word: Intermodal transport, Intermodal system, International transport of goods, Strategic research

1. UVOD

Transport je poslednjih 20-tak godina uz pomoć tehnoloških i informacionih promjena značajno doprinio dinamizaciji privrednog života i postao najvažnija karika logističkog lanca. Transportne usluge imaju stratežijsku ulogu i primarni značaj u primjeni logistike (koja ima cilj da optimizuje kretanje tereta, odnosno da poveća efikasnost transportnih tokova, preko smanjenja troškova i većeg zadovoljenja korisnika transportnih usluga). Cilj istraživanja je prikazivanje značajnosti i uloge intermodalnog transporta u odnosu na ostale vrste transporta, predstavljanje značajnosti intermodalnog transporta u Evropi.¹

- ♦ Ideja o primeni kontejnera u transportu, prema nekim podacima datira iz prve polovine 19. veka, kada je jedna firma iz Engleske ponudila prevoz određene robe u izmenjivim sanducima.
- ♦ U Rusiji je krajem 19. Veka obavljen prviprevoz sa " smenjivim vagonom ".
- ♦ U Americi 1911. Godine propagiran prevoz robe u kontejnerima, putem oglasa u novinama, a 1917. godine otpočeo je redovni prevoz kontejnera na železnici.
- ♦ Dvadesetih godina u Americi drumski prevoznici su vozila koristili za prevoz robe i putnika – vikendom su skidali to varn i sanduki postavljali klupe za prevoz putnika.
- ♦ Uključivanje pomorskog prijevoza u sistem transporta "od vrata do vrata" počelo je 1966. godine, kada je roba u kontejnerima, brodom kompanije Sea Land, stigla iz SAD u luku Rotterdam.

Zainteresovanost o trendovima globalnih lanaca snadbjevanje kontejnera; treba ispitati dva glavna pitanja: rast svjetskog kontejnerskog transporta i rast ili opadanje trgovine. U ovom kontekstu ova studija ima razgovarati su o prednostima i protivnjima ako u zamahu će rasti u tandemu sa svetskom trgovinom.

2. SISTEM I RAZVOJ INTERMODALNOG TRANSPORTA

Transport "od vrata do vrata" (Door to Door ili Full Service Packet), Intermodalni transport je sistem koji podrazumeva transport robe "od vrata do vrata" uz primenu najmanje dva vida transporta i bez promjene tovarno manipulativne jedinice, kao što su kontejneri, izmenjivi transportni sudovi, djelovi ili kompletna vozila. Intermodalni transport podrazumeva specijalizovane tovarno manipulativne jedinice i njima prilagođena transportna sredstva, terminale, mrežu terminala, saobraćajnu infrastrukturu, organizaciju transporta i operatere, strategije logističkih lanaca i telematske sisteme. Svaka od ovih komponenti sistema intermodalnog transporta je u izuzetno jakoj međuzavisnosti, tako da bilo koja promjena najednom području može izazvati promene u ostalim pod sistemima.

Vidovi Transporta radi lakšeg obeležavanja, identifikovanja i praćenja robe:

Photo courtesy of Die Bahn

Sl.1. Intermodalni transport tovarno manipulativne jedinice

Sl.2. Transport po jedinici robe na relacijama vidova transporta (drumski, vazdusni)

¹Mr.sc. Emira Destanovic, PhD studies, Ministry of Infrastructure - Kosovo, emira3008@hotmail.com, tel: +383 44 658 111

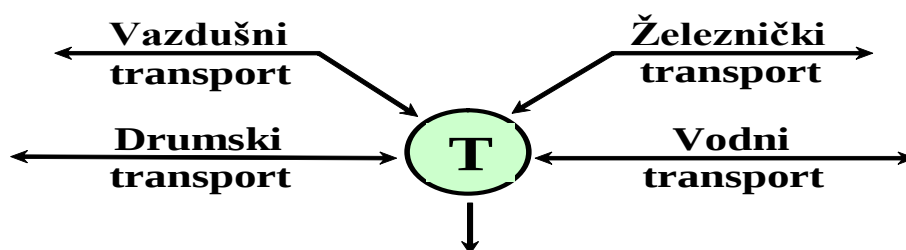
2.1. Osnovni pojmovi intermodalnog transporta

Sl.3. Sistemi intermodalnog transporta

Promet predstavlja integralni dio mnogih društvenih aktivnosti iz čega proizlazi potreba adekvatnih transportnih usluga sa zadovoljavajućim kvalitetom usluge i kapaciteta sustava. Pritom organizacija transporta zahtjeva novu viziju integrirane mreže koja koristi prednosti pojedinih modova transporta i minimizira nedostatke pojedinačnog moda.²

1. Tovarno manipulativna jedinica
 - često se u literaturi zove logistička jedinica
 - može biti paleta, kontejner, deo vozila, kompletno vozilo sve tovarno manipulativne jedinice podležu određenim standardima
2. Transportna sredstva/ Karakteristike sa aspekta kapaciteta:
 - kamion – 1-4 TEU,
 - eleznička kompozicija – oko 60 TEU,
 - brod – 6000 – 15000 TEU,
3. Saobraćajna infrastruktura
 - multimodalni koridori,
 - svetlosni profili
4. Terminali – logistički centri

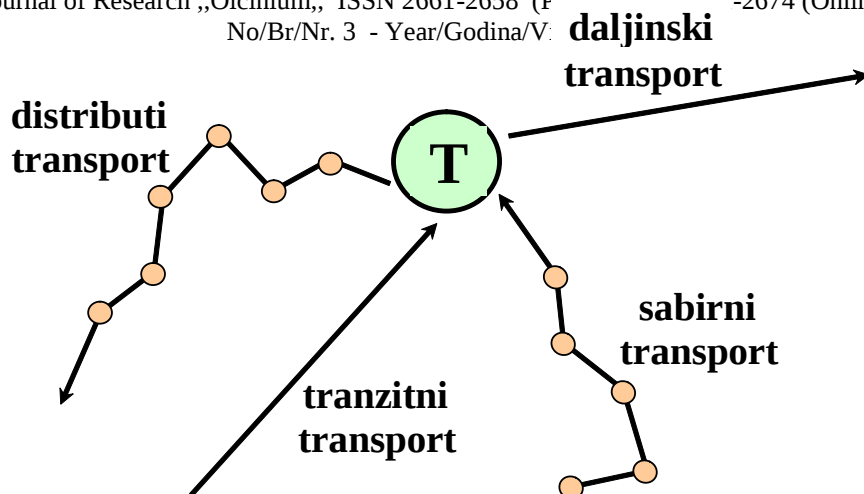

Sl.4. Intermodalni, kombinovani, multimodalni, bimodalni sistemi transporta su nezamislivi bez specijalizovanih terminala

Vidovi transporta najčešće su specijalizovani što zavisi od:

- vida transporta,
- funkcije u logističkim lancima (sabirni, distributivni, transshipment, fider, hub and spoke,...)
- tehnologije, transportnog sredstva i tovarno manipulativne jedinice – kontejnerski, hucke – pack, ro – ro,...
- makro i mikro lokacije, itd.

²Kriteriji za definiranje SSS intermodalnih terminala, Fakultet prometnih znanosti, Zvonko Kavran., Zagreb, Hrvatska, 2008.

Sl.5. Vidovi transporta, specijalizovani terminal u logističkom lancu

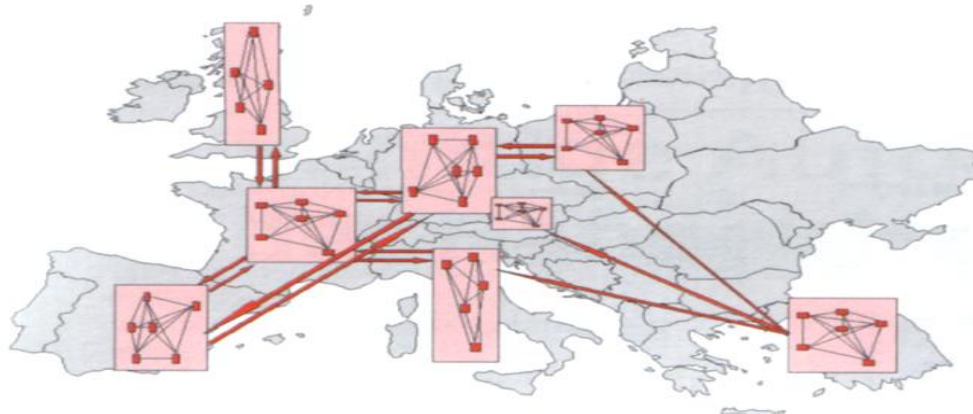

Sl.6. Funkcije u logističkim lancima utiču na strukturu, veličinu, tehnologiju u samom terminalu

5. Mreža terminala

Terminali se specijalizuju i povezuju u mrežu na mikro, meta i makro prostorno tehnološkom planu, i to:

- Beograd kao intermodalna logistička platforma, ili Luka Marselj, Singapur koje imaju više kontejnerskih, Ro – Ro terminala
- Nacionalne mreže: Jugoslavija, Nemačka, Italija, Francuska,...
- Evropska mreža:

Sl.7. Tehnolosko plan povezivanje terminala u mrezi na mikro, meta i makro prostoru

6. Organizacija transporta

- učesnici,
- linijske veze, grupne pošiljke, ...
- dokumentacija

Sl.8. Veze multimodalnog transporta

7. Operateri – udruženja

- Nacionalna železnička i transportna udruženja,
- Specijalne firme u okviru udruženja: **transfracht, intercontainer, interfrigo**
- Multimodalni transportni operateri,

MTO –MultimodalTransport Operators,koji obuhvataju sledeće grupe:³

- špediteri,
- vozari,
- specijalizovana preduzeća davaoci usluge i
- lučke firme

8. Telematika (telekomunikacije + informatika)

Cilj je kompletni pregled toka transporta od vrata do vrata. **Sistem mora da omogućiti:**

- pojednostavljenje svih operacija,
- poboljšanje proizvodnosti sistema,
- optimizaciju procesa u terminalima,
- upravljanje i kontrolu transportnih sistema (kontejnerski park, vozni park, itd.)

9. Strategije logistike

- JIT - JUST IN TIME,(na vrijeme)
- MOB – MAKE OR BUY,(zaraditi ili kupiti)
- OUTSOURCING,(vanjska pomoć)
- INSOURCING,(unutrasnja pomoć)
- 3PL – THIRD PARTY LOGISTICS,(treća grupa logistike)
- 4PL – FOURTH PARTY LOGISTICS,(četvrta grupa logistike)

Sl.9. Operatori Logistike

³Rečni i pomorski transport u intermodalnim sistemima jugoistočne Evrope, Radmilović, Z.: Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2003.

3. RAZVOJ SAVREMENOG EVROPSKOG INTERMODALNOG SISTEMA I STRATEŠKOG ISTRAŽIVANJA

Ovo je poglavlje namijenjeno opisu uloge i značaja saobraćajnog sektora u savremenom evropskom sistemu te osnova zajedničke transportne politike, uključujući i Evropski Savjet Savjeta za Intermodalni Transport I njegov razvoj. Pored toga, biće ukratko prikazane osnovne karakteristike Trans Evropske Transportne Mreže. Tradicionalna uloga saobraćajnog sistema može se posmatrati kroz prizmu:

- ♦ Ekonomske politike, sa respektom socio-ekonomske efikasnosti i pravila i zahtijeva poslovne ekonomije (konkurentnosti, logistike i sl.).
- ♦ Uspostavljanja regionalne i socijalne jednakosti, sa posebnim akcentom na omogućavanje mobilnosti svim regionima i socijalnim strukturama.
- ♦ Okruženja i sigurnosti, što uključuje minimiziranje štetnih uticaja prometa na ljude i na prirodu, prilagođavanje izgradnji i očuvanju okruženja i prirodnih resursa.
- ♦ Članstvo Evropski Savjet Savjeta za Intermodalna Istraživanja (EIRAC)

EIRAC će se sastojati od predstavnika zainteresovanih strana Evropskog Intermodalnog Sistema Zajednica. Idealno, EIRAC će se sastojati od 50 učesnika. Od njih će biti izvučene industrije navedene u nastavku.

Sastav EIRAC-a biće uravnotežen kroz sledeće grupe:

- ♦ Intermodalni operateri
- ♦ Privatni operateri terminal
- ♦ Putnički integratori / logistika
- ♦ Terenska sela
- ♦ Kompanije za prevoz robe / prevoz stvari
- ♦ Preduzeća za željeznice
- ♦ Brodo-vlasnici
- ♦ Operateri unutrašnjih voda
- ♦ Luke- vlasti
- ♦ Brodo-gradilišta
- ♦ Proizvođači opreme za rukovanje
- ♦ Vozni park i utovarna jedinica Dobavljači
- ♦ ICT dobavljači

4. PROCES PRIPREMANJA I ODRŽAVANJE STRATEŠKIH INFORMACIJA ZA ISTRAŽIVANJE

Strateški istraživački program će izvući informacije o izvorima predviđene zahjete kupaca, strategije država članica za intermodalne transporte, inovacija i unapređenja istraživačkih resursa, i o sopstvenoj viziji industrije predstavljena u "Zajedničkoj Strategiji za Evropski Intermodalni Sistem"- "Istraživanje 2020".⁴

Plenarni sadržaj će uspostaviti proces pripreme strateškog istraživanja informacija. U tom kontekstu, ona će utvrditi u kojoj meri postoje planovi i programi zainteresovanih strana koje se mogu koristiti. Stoga će nastaviti kontakt sa monomodalnim savjetodavnim vijećima za željeznicu, puteve, vazduh i vodene tokove. Plenarni sastanak će odrediti obim i sadržaj strateškog istraživanja, Dnevni red u skladu sa svojom osnovnom misijom. Očekuje se da sadržaj bude informacija strateških istraživanja biće predstavljene u cilnom formatu. Strateški istraživački program neće biti detaljan istraživački radni program, čija je formulacija odgovornost nadležnih organizacija u javnom ili privatnom sektoru. Plenarni sastanak će odrediti prioritete u prioritetima strateških istraživanja. Odabir prioriteta biće urađen što je više moguće na osnovu cilja kriterijume koje će EIRAC ustanoviti uzimajući u obzir relevantne politike povezane na najviše oblasti za koje je utvrđeno da su najvažnije:

- ♦ Interoperabilnost između modova
- ♦ Logistika
- ♦ Bezbednost
- ♦ Socio-ekonomski aspekti
- ♦ Obrazovanje i obuka

⁴European Intermodal Research Advisory Council (EIRAC), Terms of Reference, Version 1 – 03/05/2005

Strateški istraživački program će biti izjava o prioritetima istraživanja, uključujući sa vremenu tehniku i identifikaciju potrebnih koraka, sa preporukama za implementaciju u javnim (nacionalnim i EU) i privatnim programima. Očekuje se da će se uticaj prioriteta strateških istraživanja proširiti na EU, nacionalni i privatni istraživački program. Međutim, sve zainteresovane strane trebaju shvatiti da će svako imati drugu ulogu u evropskim istraživanjima i u sprovođenje prioriteta strateških istraživanja u svojim programima. Shodno tome, prioritete identifikovane u koraku strateških istraživanja i osnovni kriterijuma za njihov izbor bi trebalo da urade na ove različite uloge računa. Ovo treba da bude prepoznavanje komplementarnosti i saradnje. Program strateškog istraživanja biće ažuriran u skladu sa evolucijom ciljeva ili tehnološkog napretka.

Kako bi se iz istraživanja tržišta izvukle najkvalitetnije informacije, najbitnije je definirati pravi cilj, ono čemu bi poslovanje težilo. Ovaj korak obuhvaća ciljeve koje tvrtka želi ostvariti prikupljanjem podataka nužnih za identifikiranje poslovnih prilika ali i potencijalnih prepreka. U obzir se uzimaju i pretpostavke o faktorima i potencijalnim situacijama u kojima će se poduzeće nalaziti. Kako bi se provela što kvalitetnija analiza potrebno je sastaviti pitanja na koja će se dobiti konkretni odgovori iz rezultata istraživanja.⁵

5.INTERMODAL TRANSPORTNA BAZA PODATAK

Baza intermodalnih transportnih podataka definirana je u članu 6303 naslova 49, Kodeksa Sjedinjenih Država, kako bi se uključile informacije o količini kretanja robe i putnika prema modi, poreklui destinacijama; lokacija i povezanost transportnih objekata; informacije o lokaciji i povezanosti transportnih usluga; i nacionalno računovodstvo troškova i kapitalnih zaliha za svaki vid transporta i intermodalne kombinacije. Intermodalna baza podataka o povezivanju putnika. Intermodalne teretne veze u nacionalnoj atlaskoj bazi podataka o prenosu (uskoro) za nacionalno računovodstvo troškova, kapitalnih zaliha i povezanih ekonomskih računa transporta, pogledajte:⁶

- ♦ Transport osnovnih sredstava
- ♦ Saobraćajni satelitski račun
- ♦ Državna transportna finansijska statistika

Osim čistog pretovara utovarnih jedinica iz jednog načina prijevoza u drugi, intermodalni terminali moraju obaviti nekoliko osnovnih funkcija, koje je potrebno za svaki intermodalni terminal.

Osnovne funkcije:

- ♦ Pretovar utovarnih jedinica između različitih načina prijevoza
- ♦ Provjere ulaznih / izlaznih funkcija, kao što su provjera dokumenata, sigurnost i oštećenje utovarnih jedinica i rukovanje opasnim robama i odgovarajućim dokumentima
- ♦ Raspored, kao što je raspored željeznica i kamiona za utovar i istovar, raspored unutarnjih prekrcaja i kretanja i sustav upravljanja terminalom
- ♦ Ulazni i pregledni vlak
- ♦ Srednji odbojnik utovar ⁷

Sl.10. www.intermodal-terminals.eu/database⁸

Studija je ispitala koristi i potencijalne nedostatke opstege brojača mjere linijama, kao slijedi: agresivno određivanje cijena na tržištu djelova; uspostavljanje saveza; upravljanje troškovima, posebno sporo parenje; raspoređivanje linija.

⁵ <https://www.interceptorproject.hr/proces-istrazivanja-i-njegova-vaznost>

⁶ <https://www.bts.gov/browse-statistical-products-and-data/statistical-products/intermodal-transportation-database-Azurirano:24. 11. 2017.>

⁷ http://www.intermodal-cosmos.eu/content/intermodal-transport-in-south-east-europe/intermodal-basics/intermodal-terminals/index_eng.html

⁸ www.intermodal-terminals.eu/database

ZAKLJUČAK

Transport predstavlja intermodalni dio mnogih društvenih aktivnosti iz čega proizlazi potreba adekvatnih transportnih usluga sa zadovoljavajućom kvalitetom usluge i kapaciteta sistema. Intermodalni transport u odnosu na postojeće tehnologije transporta ima prednosti brzine, dostupnosti, pristupnosti, pouzdanosti, zaštite, održivosti, transparentnosti i orijentiranosti prema krajnjem korisniku.

Konačni cilj je definiranje metodologije i koncepta odabira intermodalnog transportnog koridora koji u najvećoj mjeri zadovoljava sve postavljene kriterije i time utiče na povećanje sigurnosti transporta, smanjenja negativnih utjecaja na okolinu i povećanje ekonomske uspješnosti. Strateški istraživački program sa prioritetima istraživanja, uključujući savremenu tehniku i identifikaciju potrebnih koraka, sa preporukama za implementaciju u javnim (nacionalnim i EU) i privatnim programima.

Ovim istraživanjem smo izneli sistematsku kolekciju, analizu programa i interpretaciju podataka sa ciljem da nađemo odgovor na određenu temu i uspostavljanje Savjetodavnog Istraživanja i jedan od razloga za rezultat ovog naučnog problema.

LITERATURA

- [1]. Kriteriji za definiranje SSS intermodalnih terminala, Fakultet prometnih znanosti, Zvonko Kavran., Zagreb, Hrvatska, 2008.
- [2]. Rečni i pomorski transport u intermodalnim sistemima jugoistočne Evrope, Radmilović, Z.: Saobraćajni fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2003.
- [3]. European Intermodal Research Advisory Council, Caltrans Highway Design/Savjetodavno vijeće za evropsko intermodalno istraživanje, Caltrans Highway Design
- [4]. <https://www.bts.gov/browse-statistical-products-and-data/statistical-products/intermodal-transportation-database-> Azurirano: 24. Novembra 2017

Internet :

- [1]. WWW.PFRI.UNIRI.HR/KNJIZNICA
- [2]. WWW.EUROPARL.EUROPA.EU
- [3]. [HTTPS://WWW.INTERCEPTORPROJECT.HR/PROCES-ISTRAZIVANJA-I-NJEGOVA-VAZNOST](https://WWW.INTERCEPTORPROJECT.HR/PROCES-ISTRAZIVANJA-I-NJEGOVA-VAZNOST)
- [4]. [HTTP://WWW.SBB.GOV.TR/WPCONTENT/UPLOADS/2018/11/GLOBAL_TRENDS_AND_POLICIES_IN_MULTIMODAL_FREIGHT_TRANSPORT](http://WWW.SBB.GOV.TR/WPCONTENT/UPLOADS/2018/11/GLOBAL_TRENDS_AND_POLICIES_IN_MULTIMODAL_FREIGHT_TRANSPORT)

ASPEKTE TE ANALIZES SE ROLIT TE DREJTUESVE NE SHKOLLE, KREATIVITETI DHE RENDESIA NE MANAXHIMIN REFORMUES

Drejtuesi dhe kreativiteti tij si na mesmidhenie dhe kontrollin e dijeve shkencore

ENKELEDA ALI QIBINI

*Universiteti “Eqerem Cabej” Gjirokastra , Albania
“Departamenti i Historise dhe Gjeografise”Universiteti i Gjirokastrës ,
Drejtuese e Shkolles 9vjecare”7 Marsi” Tepelene.*

SHEJNAZE GAGICA PhD (c)

Universiteti "Kadri Zeka", Gjilan, Kosovë

ABSTRACT: *This article presents a summary of the E-Learning is gaining significant interest in distance education, including reforming political, social and economical developing in Albanian government reforms and other. It also gets a special importance in terms of exchanges of experiences between different institutions within and outside the country. Being part of the Albanian struggling for improvement of schools and education in general, English language teaching has reflected the consequences of this historical and political background.*

I argue that, although Albanians worshiped knowledge and education, it was often impossible for them to obtain proper education and sometimes it was unreachable for them, as dictatorship aimed at keeping people in the dark by preventing them from reading, watching, listening to any foreign material that had not been politically controlled before.

Nevertheless, Albanian democratic governments have acknowledged the importance of foreign languages, especially English, and have been making continuous efforts to improve the situation of foreign language teaching in Albania in order to modernize and bring it on the same level with other Western foreign language teaching. Despite the distance people already have the opportunity to learn from others, or used in any other time and place that they are. These advantages are powered by technological developments, developments that require a generation as qualified to be adopted in time with the rapid technologic evolutions.

The advantages of using e-learning are related to the degree of qualification of the generation which lives in an era of rapid technological change. Albania's decentralization laws have begun to yield local governments that function independently of the central government, but authority remains overwhelmingly concentrated in the central government, while local service coverage is still spotty and weak. USAID seeks to consolidate decentralization by helping cities design sustainable management plans that yield higher quality services and by helping policymakers at all levels harmonize decentralization laws and regulations.

JEL Classification System: SI, S2, S3, N0, N1, N2, N3, O1, O2, O3

Hyrje: Mësimdhënie ndërvepruese për nxitjen e zhvillimin e shprehive të të menduarit të nxënësve gjatë punës me aparatin metodik në shkollë është detyrë esenciale e një drejtuesi, si e tillë rroli dhe aftësitë derjtuese janë të lidhura direct me këtë aspekt. Mësimdhënia është ajo që lehtëson procesin e të nxënësve përmes realizimit të strategjive të shumëllojshme e të përshtatshme mësimore me formë, metodë, ku nxënësi bëhet aktor kryesor (subjekt aktiv) e jo spektator i thjeshtë. Sot, shumë forma të informacionit dhe teknologjive të komunikimit mund të jenë mjete mësimore efektive nëse përdoren me mençuri dhe në mënyrën e duhur.

Prandaj, është e rëndësishme për mësuesit të kuptojnë rëndësinë e saj dhe të aplikojnë këto teknologji në procesin mësimor (mësimdhënie dhe mësimnxënie). Por njëkohësisht, është shumë e rëndësishme për politikë bërësit dhe hartuesit e kurrikulave të kuptojnë rëndësinë e integritetit të teknologjive të reja të komunikimit në procesin mësimor dhe si të integrojnë këto të fundit në kurrikula. Duke pasur një mjedis arsimor të tillë sigurohet cilësia e lartë e të nxënësve.

Realizimi i strategjive efikase (formave, metodave, teknikave) mundëson alternativa të shumta në procesin e të nxënësve dhe kjo bën që nxënësi të zhvillojë, aftësitë organizative e menaxhuese, aftësi komunikative, nxit diversitetin në të nxënësve dhe kreativitetin e tyre. Detyra e një drejtuesi profesionist në shkollë është orjentimi drejt mësimnxënies dhe mësimdhënies në shkollën ku ai drejton dhe punon.

Mësimdhënia duke qenë art dhe shkencë, kërkon jo vetëm formim të mirë shkencor, por edhe profesional, që do të thotë aftësi intuitive të mësuesit të letërsisë për t'u futur në të fshehtat e

mjeshtërisë, për të nuhatur me shpejtësi çdo situatë të papëlqyer në mësim dhe për t'i kapërcyer me sukses ato. Njëherazi kërkohet si nga mesuesit, prindrit, drejtuesit dhe gjithë aktoret, njohja dhe zbatimi i metodave, teknikave e strategjive bashkëkohore të mësimdhënies. *Burimi: Gixhari A, Sot, roli i shtetit në fushën e edukimit, merret si i mirëqenë dhe çështja që shtrohet për diskutim nuk lidhet me ushtrimin e rolit, por me masën e përfshirjes së tij (shtetit) në edukim.*

MAS-i po përkushtohet, ndërkaq, që reformat e arsimit të lartë të ndikojnë cilësinë e formimit edhe të mësuesve të arsimit parashkollor. Për këtë qëllim, MAS-i po i jep përparësi bashkëpunimit me fakultetet e mësuesisë, me theks ndryshimet në kurrikulat e reja të Fakulteteve dhe përgatitja e mësuesve sipas standardeve profesionale të arsimit parashkollor. Fakultetet pedagogjike do të përfshijnë në kurset e tyre Standardet e reja për arsimin parashkollor dhe ato në çdo nivel edukativ. *Burimi: Qeveria Shqiptare raport.*

INFORMACION I PERGJITHSHEM DHE QELLIMI I PUNIMIT SHKENCOR

Arsimimi dhe zhvillimi i vazhdueshëm profesional i mësuesve i referohet politikave, programeve dhe procedurave të hartuara për të pajisur mësuesit me njohuri, qëndrimet, sjellje, aftësi, kompetenca, që ata kanë nevojë për të kryer detyrat e tyre të rëndësishme në mënyrë efektive në klasë, në shkollë dhe në komunitetin e gjerë, etj. Modernizimi i mësimdhënies së letërsisë lidhet edhe me një element tjetër, shumë të rëndësishëm që fillimisht niset me hartimin e teksteve dhe pastaj me zbërthimin në mënyrë aktive e krijuese të tij. *Burimi: Prof. dr. Mimoza Gjokutaj UT*

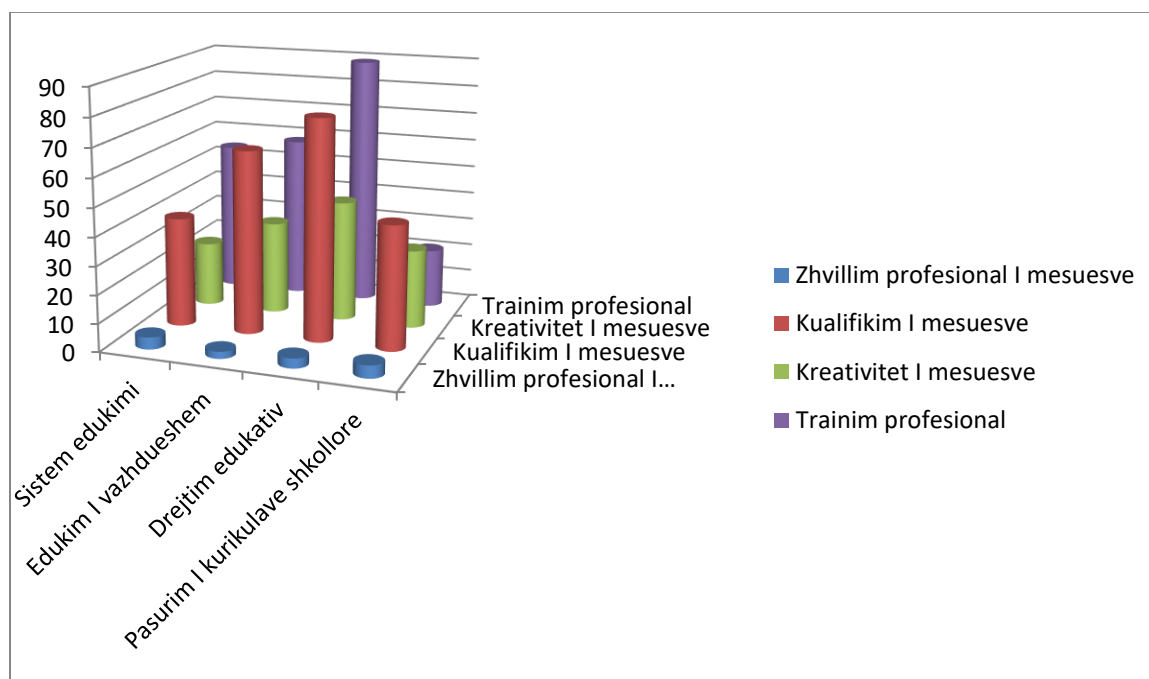
1.1 Metodologjia e mesimdhënies dhe rendesia e saj

Aparati metodik përbën bazën e realizimit të të mësuarit logjik, të aktivizimit në shkallën më të lartë të nxënësit. Rolin dhe fizionominë e aparatit metodik, duhet ta shohim në një kuptim më të thellë. Ai realizon në vetvete shkrirjen e shkencës me artin e fjalës, domethënë mbi një shtrat metodik-shkencor, rriten vlerat dhe efekti i ndikimit të pjesës letrare të nxënësi. Shoqëria njerëzore sot shfaqet me një dinamikë zhvillimi shumëdimensionale, ku gjërat dhe informacionet për to lëvizin dhe zëvendësohen me mjaft shpejtësi.

Një shoqërie të re apo brezave të rinj ju kërkohen aftësi të reja në marrjen dhe dhënien e informacioneve, ju kërkohen njohuri gjithmonë të reja mbiteknologjike të informacionit, dhe të komunikimit (Rakes et al., 2006; Holznogel et al 2009).

Në ditët e sotme arsimimi i mësuesve në mënyrë ideale duhet të konceptohet dhe të organizohet si një vazhdimësi e arsimimit të mësuesve për gjatë gjithë jetës, duke mos e ndarë në faza për qëllime të ndryshme, në lidhje me marrjen e kategorive, apo roleve që mund të kryen në arsim etj. Sot në shumë sisteme edukimi dhe formimi i vazhdueshëm i mësuesve nuk lidhet me dëshirat e mësuesve.

Burimi: Prof. Dr. Mimoza Gjokutaj UT

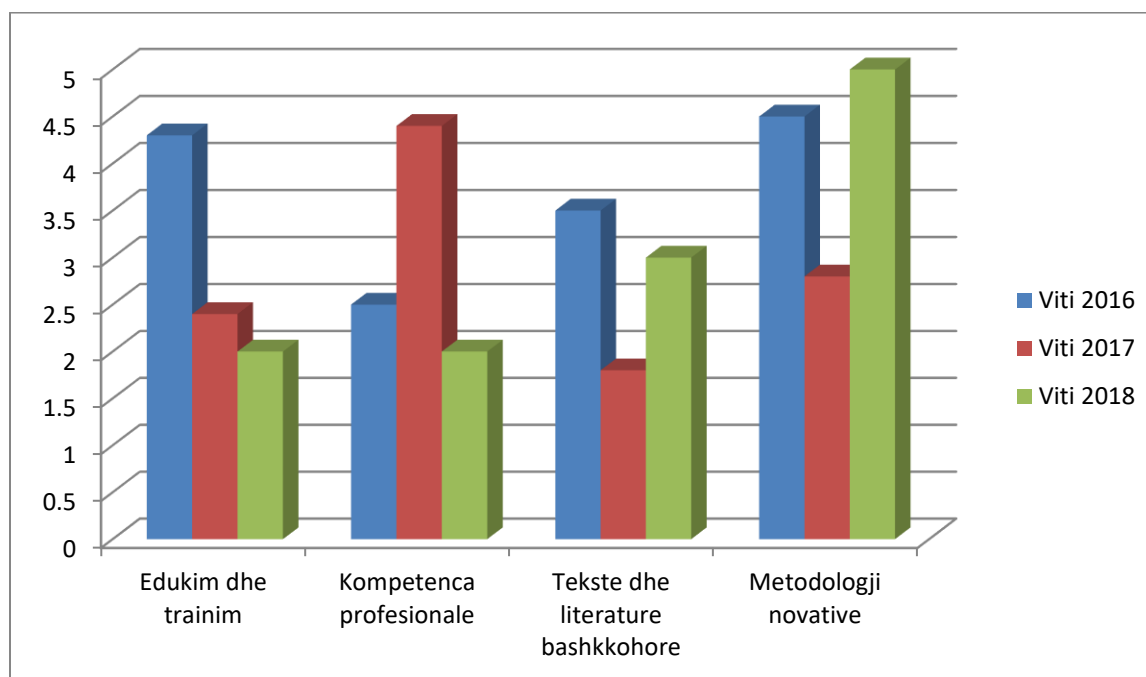

Arsimimi dhe zhvillimi i vazhdueshëm profesional i mësuesve i referohet politikave, programeve dhe procedurave të hartuara për të pajisur mësuesit me njohuri, qëndrimet, sjellje, aftësi, kompetenca, që ata kanë nevojë për të kryer detyrat e tyre të rëndësishme në mënyrë efektive në klasë, në shkollë dhe në komunitetin e gjerë, etj. Për ndryshime, apo marrje rolesh në arsimin si trajnerë, mentorë, drejtorë etj, por me nevojat e tyre për përmirësimin e cilësisë dhe arritjeve të nxënësve. Sot bota e edukimit e sheh çështjen e formimit të vazhdueshëm të mësuesve si një domosdoshmëri, detyrim dhe zhvillim të të gjithë mësuesve që aspirojnë të bëhen mësues dhe atyre në punë.

1.2 Asimi dhe zhvillimi i vazhdueshëm profesional i mësuesve

Çështja tjetër e cila lidhet me aspiratat e mësuesve për të ndryshuar, apo lëvizur brenda profesionit krijon një tjetër komunitet mësuesish, të cilët ngrihen mbi atë të parin dhe kryejnë individualisht dhe vazhdimisht forma të marrjes së avancuar të performancës së tyre, duke gjetur rrugët e rritjes në karriere përmes trajnimeve. Ka një debat të vazhdueshëm në lidhje ofruesit e trajnimeve, problematikat dhe tematikat e tyre me kohën, me afatet më të përshtatshme për të përshkruar këto aktivitete.

Termi “Trajnimi i mësuesve” duket se po humb terren, në shumë praktika botërore duke u zëvendësuar me terma si “Edukim i vazhdueshëm i mësuesve”. Teknologjitë e Informacionit dhe të Komunikimit (TIK) janë mjetepër përpunimin e informacionit, me të cilat gjeneratat e reja tënxënësve duhet të bëhen kompetentë në përdorimin e tyre, duhet tëfitojnë shkathtësitë e nevojshme, dhe për këtë arsye nxënësit duhet të kenë qasje në kompjuter dhe rrjetet kompjuterike gjatë shkollësdhe gjatë jetës së tyre (*Banka Botërore 2010; Honawar 2008*).

Kështu në mënyrë organike bëhet transformimi i vlerave shkencore në vlera ideo-artistike. Në këtë kuptim aparati pedagogjik është një tekst shkencor më vete dhe specifik që bashkon kërkesa të karakterit metodik, psikologjik, estetik, ideor, gjuhësor etj. që qëndron pranë tekstit letrar me synime shumë të qarta.

Padyshim, suksesi i kësaj hallke të rëndësishme që organizon gjithë orën e mësimi, fillimisht në konceptimin në një mënyrë më të freskët, sipas metodave bashkëkohore të lidhjeve që duhen krijuar midis mësuesit e nxënësit nga njëra anë, dhe nxënësit e pjesës letrare nga ana tjetër. *Source: Hill and Flynn, 2006, p. 10*

1.3 Njohja dhe zbatimi i metodologjive bashkëkohore për mësimdhënien

Në të vërtetë, kurrikula e re të jep mundësi për bashkëpunime racionale mes mësuesve dhe nxënësve, por, sidoqoftë, shumë domethënës në këto rrethana është faktori mësues. Të kuptuarit e objektivave pedagogjike dhe atyre shkencore, synimi për të transmetuar me nivel orët e letërsisë si arti i fjalës së folur dhe të shkruar, interpretimi me profesionalizëm i materialit mësimor, njohja dhe zbatimi i metodologjive bashkëkohore për mësimdhënien në letërsi, janë faktorë e tregues cilësorë që lidhen me nivelet e realizimit të programeve në shkollat e mesme.

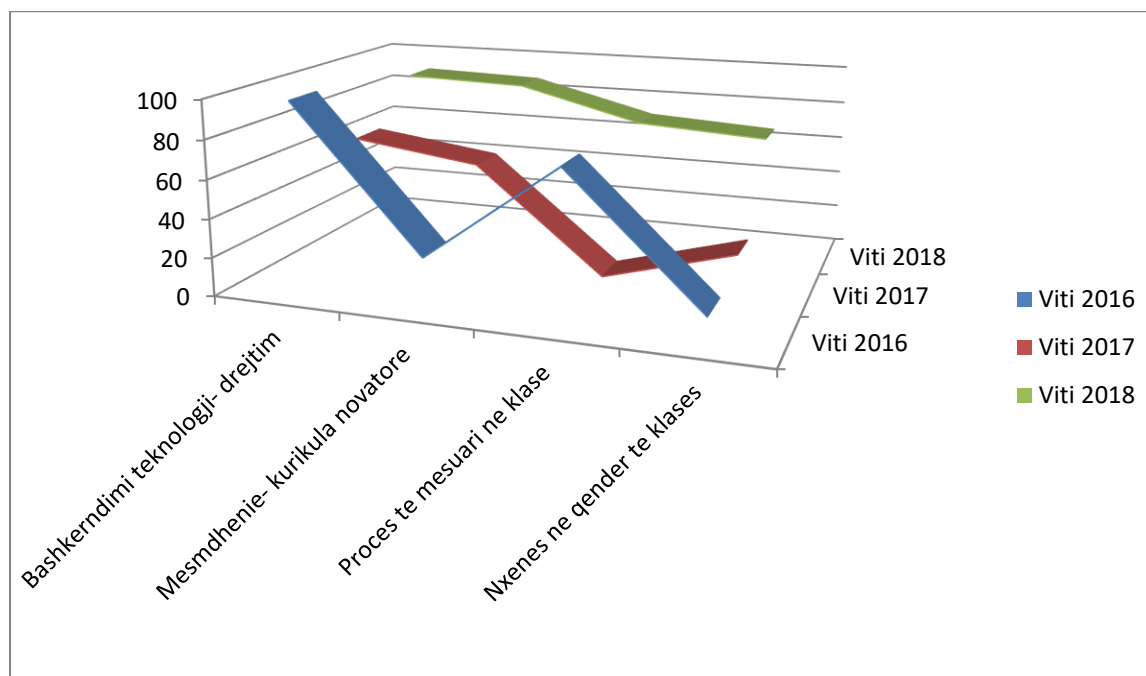
Per shembull: Orët e analizës së veprave letrare, të studimit të tekstit, të bisedave letrare, eseve etj. Në fakt, metodat e mësimdhënies bashkëkohore të përdorura në orët tona mësimore ndonjëherë mjaftohen vetëm me përdorimin në planin ditor të mësuesve e kështu shumë orë mësimi janë të mërzitshme e monotone. Ato zhvillohen në mënyrë standarde dhe nuk i përgjigjen situatave konkrete në të cilat zhvillohet mësimi. Shpesh ato nuk zhvillojnë aftësitë për të menduar e sidomos aftësitë e të menduarit në mënyrë kritike e krijuese.

Ndaj këtu kemi parasysh rolin e mësuesit, ai ushtron profesionin e tij duke punuar edhe vetë pa ndërprerje për formimin e tij shkencor e pedagogjik.

1. Së pari, sistemi arsimor shqiptar është futur në një etapë të re zhvillimi: në atë të sigurimit të cilësisë, ndërkohë që përballet me sfida, që vijnë sa nga vetë zhvillimet e brendshme dhe dinamika e interesave të klientëve të tij nxënës, aq edhe nga kushtet e integritetit në kuadrin evropian të kualifikimit dhe zhvillimit të kompetencave të profesioneve.

2. Së dyti, sistemi arsimor përballët edhe me tendencën e zgjidhjeve pragmatike për probleme të përsëritura, pa reflektuar mbi përputhshmërinë e tyre me koherencën me realitetin e shkollës dhe me synimet e saj për më shumë cilësi.
3. Së treti, në kushtet e reformës në proces, ku ndryshimet kërkojnë sinkronizim të lëvizjeve nga lart dhe poshtë, kuptimi i njëjtësuar mbi “cilësinë” në arsim është domosdoshmëri.
4. Për këto arsye dhe të tjera, sistemi arsimor parauniversitar duhet t’i bëjë apel universiteteve, për të marrë përgjegjësi dhe për t’i servitur risi konceptuale mbi synimet e reformës për më shumë cilësi,
5. Për më shumë të mësuar për gjatë gjithë jetës, për më shumë kompetenca dhe performancë, për më shumë koherencë në kurrikula për më shumë gjithpërfshirje dhe përdorim të teknologjive bashkëkohore në mësimdhënie. *Burimi: Gjokutaj M.*

Mësimdhënia është ajo që lehtëson procesin e të nxënësve përmes realizimit të strategjive të shumëllojshme e të përshtatshme mësimore me forma, metoda, të cilat bëjnë që të ndërrohet roli i nxënësit dhe i mësimdhënësit ku nxënësi bëhet aktor kryesor (subjekt aktiv) e jo spektator i thjeshtë.

1.4 Niveli i përgjithshëm i mësimdhënies bashkëkohore gjatë punës me rubrikat e aparatit metodik (Shembull ku te orjentohej si mesuesi dhe nxënësi)

Po marrim si shembull poezinë. Poezia nuk duhet vështruar si moralizuese, po edhe në qoftë e tillë, këto efekte janë të tërthorta para vlerave të mirëfillta poetike. Në programet dhe tekstet e letërsisë reflektohet dukshëm përpjekja për përzgjedhje me kritere poetike. Kjo dëshirë e hartuesve të teksteve dhe programeve ndodh që nuk parashikon vështirësitë në disa poezi që trajtohen në shkollën 9- vjeçare, në ciklin e ulët apo edhe atë të lartë. Në raste të tilla, janë mësuesit që punojnë për t'i bërë të kuptueshëm këto tekste artistike dhe për të krijuar hapësira për njohjen e poezive në letërsinë e traditës dhe atë bashkëkohore.

Në çdo rast, leximi i një poezie dhe receptimi i vlerave të mesazheve nga nxënësi është pasojë e një tërësie elementesh dhe si elementë të tillë titujt shërbejnë jo vetëm si element paraqitës, përgjithësues apo orientues, por kur zënë një hapësirë të gjerë shënjuese lehtësojnë receptimin dhe interpretimin e poezisë, duke e vënë në funksion të brendisë.

Studim teksti;

Reflektoni për kuptimin;

Reflektoni për interpretimin;

Reflektoni për strukturën;

Reflektoni për gjuhën dhe stilin;

Shkruani; dhe Punoni me fjalorin.

Aparati metodik është konceptuar si studim teksti e organizohet në këto rubrika

Reflektoni për kuptimin,

Reflektoni për interpretimin,

Reflektoni për strukturën,

Reflektoni për gjuhën dhe stilin,

Kërkoni, Thelloni njohuritë, Shkruani.

Në momentin e tanishëm kur fuqia intelektuale e mësuesve duhet të njohë një rritje dhe të përshkohet nga tipare të erës globale të zhvillimit në një epokë të dijeve dhe në epokën dixhitale, shtohen dhe dalin në pah arsyet se pse është koha që universitetet, deri më sot të paintegruara në potencialin e tyre si aktorë, të përfshihen institucionalisht në skemën për zhvillimin profesional të mësuesve për gjatë gjithë jetës. Analizat e veprave përqëndrohen në elementët kyç të përmbledhura në skemat e mësimeve hyrëse referuar ideizimit si ne piken 1,4 Niveli i përgjithshëm i mësimeve bashkëkohore gjatë punës me rubrikat e aparatit metodik (Shembull ku te orjentohej si mesuesi dhe nxënësi)

1. Po ashtu dhe komentet janë të disa llojeve
2. Koment i përgjithshëm, i cili përfshin të gjitha elementët përbërëse (kuptimore, vlerësuese, strukturore e gjuhësore).
3. Koment me synim, që drejtohet nga elemente të veçanta.
4. Koment krahasues, nëpërmjet të cilit krahasohen vepra të autorëve të— ndryshëm, që iu përkasin drejtimeve të ndryshme letrare apo gjinive të ndryshme etj.

Brenda një teme mësimore realizohen objektivat që lidhen me pesë aftësitë kryesore: me të lexuarin (tekstet ilustruese), të vëzhguar (ilustrimet, skemat, fotot), të shkruar (ushtrime që shkojnë nga elementet e veçanta përbërëse deri te shkrimi i një teksti të plotë), të dëgjuar dhe të folur (për tema dhe imazhe të ndryshme).

1. Rubrikat e aparatit metodik janë konceptuar si studim teksti:
2. Reflektoni për kuptimin,
3. Reflektoni për interpretimin,
4. Reflektoni për strukturën,
5. Reflektoni për gjuhën dhe stilin,
6. Kërkoni,
7. Thelloni njohuritë,
8. Shkruani

II. STUDIMI E LITERATURES, ANALIZAVE TE NDRYSHME SKENCORE DHE HIPOTEZAVE NE KETE PUNIM SHKENCOR

2.1 Kontribut në marrjen e rezultateve dhe cilësisë së dëshiruar

Sistemi arsimor (parauniversitar dhe universitar) duhet të pozicionohet edhe ndaj çështjeve të tilla kryesore, si:

1. Ç'duhet të bëjnë shkollat, të prodhojnë apo të konsumojnë?
2. Ç'nxisin shkollat tek qytetarët e së nesërme, pjesëmarrjen apo hierarkinë?
3. Si gjykojnë shkollat, nga sasia e informacionit apo rendimenti?
4. Çfarë e përcakton atë që ndodh ditë pas dite në shkollë, nevojat e nxënësit, apo kushtet e sistemit?

Përcaktimi i rezultateve të dëshiruara të sistemit parauniversitar, kërkon edhe kontributin e universitetit në krijimin e vlerave të reja dhe bërjen gati të mësuesve dhe ndjekjen në proces të tyre. Nëse në një sallë me nxënës, mësues, prindër, punëdhënës e politikëbërës të arsimit, do të drejtohet pyetja “Cili është qëllimi i edukimit?”

Ka gjasa që përgjigjet për këtë pyetje të jenë sa numri i të pranishmëve në sallë. Disa mund të përqendrohen në vlerën personale të një “edukimi të mirë”. Sipas tyre, edukimi do të lidhej me përvetësimin e njohurive dhe të aftësive që i mundësojnë çdo individ përmbushjen e ambicieve dhe ofrimin e kontributit si pjesëtar i shoqërisë. Të tjerë mund të theksojnë rolin e edukimit për të rritur pritshmërinë individuale dhe për të zgjeruar horizontin në mënyrë që individ të kuptojë impaktin që krijohet në jetën e tij si dhe të komunitetit ku ai jeton. Që kjo të ndodhë, duhet që individ të mësojë si të menaxhojë “sprovat e dështuara” për sa kohë që këto gjenerojnë rezistencë, por edhe mundësi për të provuar hapa të mëtejshëm.

1. Një punëdhënës, mund të theksojë aftësitë që të rinjtë duhet të fitojë përmes edukimit si p.sh: Roli drejtimit në shkollë, kreativiteti, bashkëpunimi dhe produktiviteti në botën e punës.
2. Një përfaqësues i Ministrisë, mund të theksojë rëndësinë e zhvillimit ekonomik kombëtar për të patur një forcë pune të kualifikuar, ose të cilësojë nevojën për të zhvilluar qytetarë proaktivë.

3. Të tjerë, mund të kundërshtojnë një qasje utilitare dhe ta mbështetin këtë qëndrim në argumentin se edukimi është një pikëmbërritje në aspektin e së drejtës.
4. Sipas këtij këndvështrimi, ai duhet ndërtuar mbi kuriozitetin e fëmijëve duke stimuluar imagjinatën e tyre dhe duke i aftësuar në zbulimin e rrugëtimit të 'nxënësit përgjatë gjithë jetës'.
5. Ky nxënës duhet të jetë i aftë të përshtatet e gjithashtu të rinovojë, ndërkohë që bota ndryshon në mënyrë konstante rreth nesh.
6. Një prind, mund të shprehë mendimin se mirëqenia emocionale dhe të mbështeturit mbi një bosht moral janë po aq të rëndësishme sa edhe arritja lëndore. Maturimi nga fëmija në një të rritur me fushë të gjerë interesash dhe rrethi shoqëror mund të barazpeshohet, sipas prindit, me nivelet e arritjes shkollore. *Burimi: Koci G*

III. ANALIZA E GJETJEVE SHKENORE NE PUNIM:

Ristrukturimi i zhvillimit profesional të mësuesve përkon në kohë me zhvillimin institucional. Shfrytëzimi i momentit është shans i dyanshëm. Në dokumentin për reformën në arsimin para universitar mendoj se duhet përfshirë edhe kjo çështje, e cila në momentin që po kalojnë dhe mbi problematikën që po del në pah, kërkon që mësuesit të ofrohen pranë drejtuesve, për të freskuar dhe shtuar dijet e tyre shkencore, herë -herë të harruara, të vjetruara, apo të pamësuar mirë në kohën e jetës si studentë, pjesë të kurrikulave të reja të përfshira në përmbajtjen e kurrikulës universitare dhe të munguara në formimin e mësuesve.

NDËRTIMI I NJOHURIVE, PUNË NË GRUPE

1. Në mënyrë të shpejtë ndahet klasa në grupe pune
2. Pranë çdo grupi pune janë të vendosura revista të ndryshme , fletëpalosje, informacione të ndryshme
3. Me radhë, secili grup, flet mbi informacionet që merr nga materialet e ndryshme mbi tavolinë.
4. Ne lidhje me këto materiale, caktohet edhe tema për diskutim, brenda secilit grup. Orientohen nxënësit që të respektojnë dhe vlerësojnë punën e njeri tjetrit

3.1 Instrumenti i studimit dhe analiza e të dhënave

Për realizimin e pjesës studimore u përdor një pyetësor i strukturuar në tre rubrika për mësuesin. Pyetësi kishte një rubrikë të veçantë që përfshinte karakteristika që lidheshin me të dhëna mbi botimet shkollare dhe autorëve përkatës të teksteve të letërsisë (marrim shkas nga përdorimi i teksteve alternative), gjithashtu ishte shënuar edhe një adresë e-mail personale, ku të gjithë të anketuarit kishin hapësirat e mundshme për të shprehur idetë, mendimet apo edhe sugjerimet përkatëse në lidhje me problematikat specifike që shoqërojnë aparatet metodike të teksteve të letërsisë në përdorim.

Pyetësi për mësuesin ishte strukturuar në rubrikat e mëposhtme:

- 1. Rubrika 1. Shkalla e të menduarit zbulues kritik e krijues, nga puna me aparatet metodike të teksteve*
- 2. Rubrika 2. Për një formim të vazhdueshëm e profesional të mësuesit gjatë punës me aparatin metodik të teksteve.*
- 3. Rubrika 3. Rikonceptimi i mësimdhënies gjatë punës me aparatin metodik.*
- 4. Instrumenti i studimit ishte një pyetësor i strukturuar për nxënësit e shkollës , lidhur me problematikat specifike të aparatit metodik, për orientimin në të nxënë të qëndrueshëm të nxënësve si dhe përvetësimin sa më të mirë të koncepteve .*
- 5. Analiza e aparateve metodike në përdorim, si dhe krahasimi me përvoja bashkëkohore (analiza e aparateve metodike të ndryshme) është një tjetër këndvështrim me vlerë shkencore e didaktike e punimit në fjalë, që evidenton problematikat përkatëse si dhe sjell modele bashkëkohore për ndërtimin përmbajtësor.*

3.2 Zhvillimi profesional i mësuesve dhe roli drejtuesit në shkollë

Në reformimin e sistemit arsimor qeveria shqiptare e ka vene theksin në zhvillimin krijues dhe reformues në gjithë sektorët e arsimit, arsimit parashkollor dhe para-fillor. Vetëm këto vitet e fundit ka filluar t'i kushtohet më shumë vëmendje nga institucionet vendore sikurse edhe nga donatorët. Arsimit ka kaluar dhe ende është në vazhden e reformave të vazhdueshme, ndërsa në Shqipëri godinat dhe ndërtesat e shkollave janë krijuar e vazhdojnë të mbeten kryesisht, në të njëjtat forma prej shumë kohësh. Nxënësit kalojnë një pjesë të madhe të jetës së tyre brenda këtyre ndërtesave të cilat i mësojnë, i informojnë, i mbrojnë, dhe bëhen pjesë e formimit të tyre.

Pavarësisht se mësimi mund të zhvillohet kudo, e kurdo, ky ambient fizik ekzistues ka qenë dhe është një mjet i rëndësishëm

PERFUNDIME

Në aspekt të legjislacionit, vendi yne, ka miratuar Ligjin për Arsimin Para-Shkollor në i cili ka vënë bazën ligjore për rregullimin dhe përmirësimin e arsimit para-shkollor. Zhvillimi profesional i mësuesve nuk duhet lënë në dëshirën e individit, i cili kërkon dhe gjen lehtësira. Mësimdhënia për të maksimalizuar të nxënë, arrijet dhe cilësia e të nxënë është tashmë detyrim për ata që zgjedhin mësuesinë si karrierë. Në funksion të nevojës së përhershme për asistencë dhe konsultim në zhvillimin profesional për gjatë gjithë jetës të mësuesisë kërkohet një afrim pranë reformve të reja në arsim, duke ju shtuar atyre edhe vlera të qëndrueshme për të nxënë për gjatë gjithë jetës. Në këtë mënyrë ne do të mund të ngremë një sistem formimi profesional të vazhdueshëm, koherent dhe shumë profesional.

1. Kush duhet të mbajnë përgjegjësi të vazhdueshme për produktin e tyre "Mësues".
2. Cili është niveli i përgjithshëm i mësimdhënies bashkëkohore gjatë punës me rubrikat e aparatit metodik.
3. Në thelb të të gjitha këtyre pyetjeve qëndronte qëllimi i edukimit.
4. Callaghan theksonte se deri në atë kohë, edukimi konsistonte në zhvillimin e aftësive bazë të pjesës më të madhe të nxënësve, me qëllim që këta të punësoheshin në botën e industrisë.
5. Pra qëllimi kryesor i edukimit kishte natyrë utilitare.
6. Ai mirëpriste frymën e re të përjasjes mbi zhvillimin e potencialit të fëmijëve

REFERENCAT DHE ELEMENTET BURIMORE

- Holliday, A. (1994). *Appropriate Methodology and Social Context*. Cambridge: Cambridge University Press. Holliday, A. (2001).
- *Achieving cultural continuity in curriculum innovation*. In A. Hewings & D. Hall (Eds.), *Innovation in English Language Teaching* (pp. 169-177).

- London: Routledge. Karavas-Doukas, E. (1995). Teacher identified factors affecting the implementation of an EFL innovation in Greek public secondary schools. *Language Culture and Curriculum*, 8(1), 53-68. Kennedy, A. (2005).
- Models of continuing professional development: A framework for analysis. *Journal of In-Service Education*, 31(2), 235 - 250. Keys, P. (2007).
- A knowledge filter model for observing and facilitating change in teachers' beliefs. *Journal of Educational Change*, 8(1), 41-60. Lamb, M. (1996).
- The consequences of INSET. In T. Hedge & N. Whitney (Eds.), *Power Pedagogy and Practice* (pp. 139-149). Oxford: Oxford University Press.
- European Scientific Journal February 2015 /SPECIAL/ edition vol.2 ISSN: 1857 – 7881 (Print) e - ISSN 1857- 7431 10 Lamie, M. (2004). Presenting a model of change. *Language Teaching Research*, 8(2), 115- 142.
- Leithwood, K., Jantzi, D., & Mascal, B. (2002). A Framework for research on large-scale reform. *Journal of Educational Change*, 3(1), 7-33. Locastro, V. (2001).
- Large classes and student learning. *TESOL Quarterly*, 35(3), 493-496. Macfarlane, M. (2000). *English for Libya: Teachers' book*. Reading:
- Garnet Publishing Ltd. Malderez, A., & Wedell, M. (2007). *Teaching Teachers: Processes and Practices*. London: Continuum. Markee, N. (1997).
- *Managing Curricular Innovation* Cambridge: Cambridge University Press. McLaughlin, W., & Mitra, D. (2001). Theory-based change and change-based theory:
- Going deeper, going broader. *Journal of Educational Change*, 2(4), 301-323. Morris, P. (1998). *The Hong Kong School Curriculum: Development* Cheng, L., & Watanabe, Y. (2004).
- *Washback in Language Testing: Research Contexts and Methods*. London: Lawrence Erlbaum Associates. Choi, C. (2008).
- The impact of EFL testing on EFL education in Korea. *Language Testing*, 25(1), 39-62. Coleman, H. (1996).
- *Society and the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press. Fotos, S. (2005). Traditional and grammar translation methods for second language teaching. In E. Hinkel (Ed.),

Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning (pp. 653-670). London: Lawrence Erlbaum associates. Fullan, M. (2001).

- The New Meaning of Educational Change (3rd ed.). London: Teachers College Press. Ghaith, G. (2003). Readiness for educational reform: The case of EFL reading teachers in Lebanon. *Journal of Education for Teaching*, 29 (2), 177-178. Goh, C. (1999).
- Nationwide curriculum innovation: How do we manage? In P. Goh, P. Doyle & C. Kennedy (Eds.), *Exploring Change in English Language Teaching* (pp. 5-18). Oxford: Macmillan. Goodson, F. (2001).
- Social histories of educational change. *Journal of Educational Change*, 2(1), 45-63. Gorsuch, G. (2000). EFL educational policies and educational cultures: Influences on teachers' approval of communicative activities.

THE ROLE OF ALBANIAN LANGUAGE TEACHING, AND THE IMPORTANCE OF THIS EDUCATIONAL PROCESS IN CLASS

Sub topic: Students at the centre of your working group in class

FATJONA FILE TOSKA

University of Gjirokastra , Albania “Department of Teaching and Albanian Language ,

Department of Teaching and Albanian Language ,

ABSTRACT: *Education is a process by which human beings and societies reach their fullest potential. Education is critical for promoting sustainable development and improving the capacity of people to address environment and development issues. Taking into consideration many factors that indicate that the English language has taken an important place in communication and its use by millions in the whole world has become a necessity and not an unnecessary subject in the teaching process in Albanian universities. As a result of that many countries including Albania are seeing an increase of the demand for teaching the English language since the first grades. Also it is found necessary the addition of classes of foreign languages in Albanian schools and universities. Source: Balla E.*

The curriculum of the language is enriched each year and the new methods are becoming more profitable in teaching the language. Naturally teaching the English at school is becoming important not only academically but also in the practical aspect of learning, such as using language for various purposes such as business purposes, communication, reading foreign books especially in literature or other types. In the aspect of learning the language in the school not only the book is important but also other factors need to be taken into account. It is also critical for achieving environmental and ethical awareness, values, and skills consistent with sustainable development and effective public participation in decision-making.

Policy-makers concerned with children's access and participation in education would find this indicator. When investigating or reporting on learning standards, it is important to know how they were developed, what knowledge and skills they describe, and how they are actually used in schools. To recommend ways in which concern for the environment may be translated into greater co-operation among developing countries and between countries at different stages of economic

and social development and lead to the achievement of common and mutually supportive objectives which take account of the interrelationships between people, resources, environment and development;

JEL Classification System: SI, S2, S3, N0, N1, N2, N3, O1, O2, O3

I. GENERAL INFORMATION AND PURPOSE OF THIS PAPER RESEARCH:

Communicative teaching methods in foreign languages

1.1 All communicative teaching methods used today in Albania focus in the communicative acts and the connection with lingual functions. The communicative acts fulfill some functions that represent the aims of the communicator. That said, the learning a language for communicative purposes, aims to apply the theoretical perspective of communicative approach, making the communicative competency the final goal of learning a language. This methods aims as well to go further than simple grammar capacities, in a point where students are able not only to understand a language but to use it in a personal dialogues, so to use the language to achieve a goal. And this is known as a communicative capacity.

Source: Myslika L.EJSER

1.2 By encouraging the communicative capacity, the lingual level improves considerably because a language that is used for personal goal is time resistant in comparison with a language learned by grammar and translation. It emphasizes communication in real life situations and it is quite important in learning a foreign language because it sets a number of important principles to improve students communicative abilities such as: - Pupils/ students learn the language by communicating it; -authentic communication and understanding is the final goal of the class; -Fluency is an important aspect of communication; -Communication integrates different language abilities;

1.3 Another important principle of this method is that the student is in the center of the teaching process and the role of the teacher/ lecturer is quite different than the role in a more

traditional class. In traditional classes the teacher/ lecturer has the duty to control while in communicative classes he is more of a facilitator. While in traditional classes is taught more grammar, in communicative classes are created real life situations; grammar is still important but in function of communicating the messages. So as we see, apart the language being studied, the aims remain the same; to develop the communicative competencies. Another aspect is to know the functions in which language is used. Meaning earns the main importance. *Source: Myslika L.EJSER*

1.4 There are several communicative activities (games, role plays, team work, simulations, solving problems and tasks etc.) that offer to students a chance to practice their skills in different context and roles, while teachers create the chances for students to use language in a meaningful way. Xhevat Lloshi, in his book “Stilistika dhe Pragmatika e Gjuhës Shqipe (2001:287)”: explains that language serves to communicate. Language serves to a number of social functions.

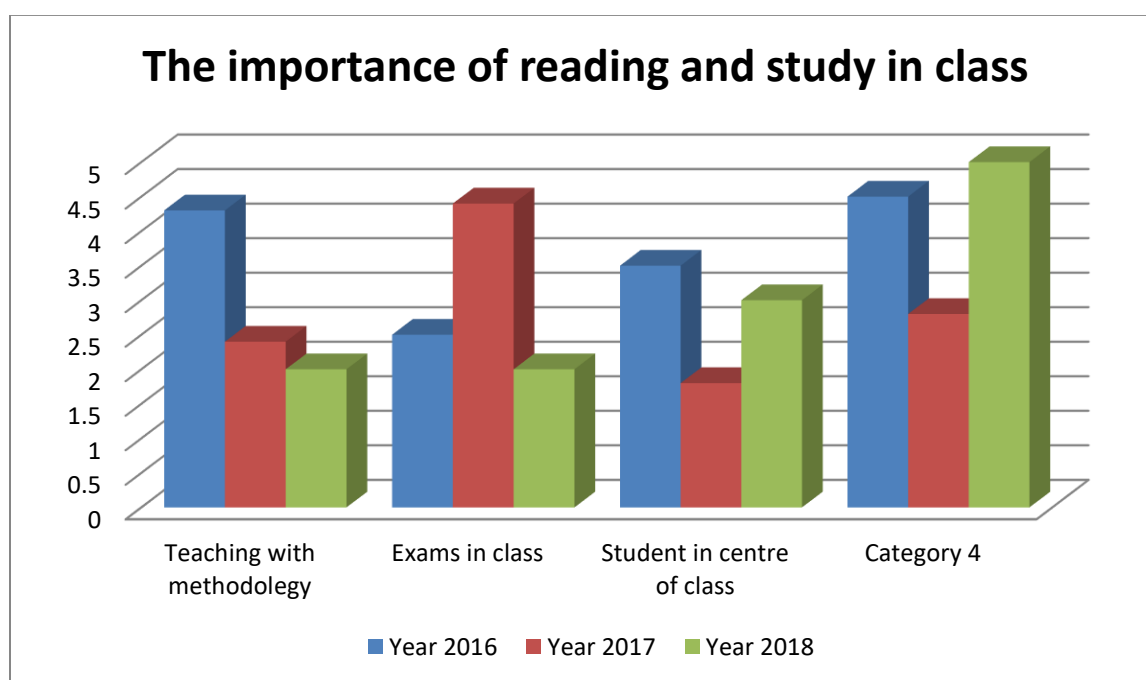
1.5 When communication happens in social, formal, official or public circumstances, the interaction of lingual factors and social ones brings an organism that is different from discourse. According to him, lingual behavior changes based on social relationships in the moment of conversation, so in the moment that we communicate through speaking or by writing. *Source: Myslika L.EJSER*

Sustainable development is not a new concept. It means living in harmony with the nature in full recognition of the needs of all other species. It is no just "the survival of the fittest", we must help even the weakest of the species to survive because each species has a role to play that is ultimately beneficial to the earth and all its human population. Our forefathers preached us the need to coexist with the environment in a balanced manner. *Source: Our Common Future: The World Commission on Environment and Development, Oxford: Oxford University Press].*

Any development activity can be sustainable, if it is "a dynamic process which enables all people to realize their potential and to improve their quality of life, in ways which simultaneously protect and enhance the Earth's life support systems". *Source: (Forum for the Future, Annual Report 2000).*

Technically, sustainable development is defined as a path of development in which no permanent and irreparable damage is done to the environment and the resources are kept intact for the future generations. The earth has everything for each generation, but it depends on the proper use.

The programmed should have a long-term view of future consequences of any action taken today. In short, sustainable development has become the cornerstone of development planning today and has also become a principal tool of negotiation in international aid packages to the countries. Appropriate policies and measures could then be adopted to address problems of grade repetition and drop-out as well as bottlenecks with regard to retention in school.

The importance of listening in communication: Source: Hill and Flynn, 2006, p. 10

In all subjects and in the foreign languages as well, the process of modernization of curricula and of the educational process in primary school started in 1993 and continued later on. Certain innovations were implemented in schools in 1997/98. These changes have been based upon a critical estimation of objectives, content and complexity of curricula concerning subjects, content correlation and functionality of optional subjects and extracurricular activities. *Source: Xega E, JESER Journal*

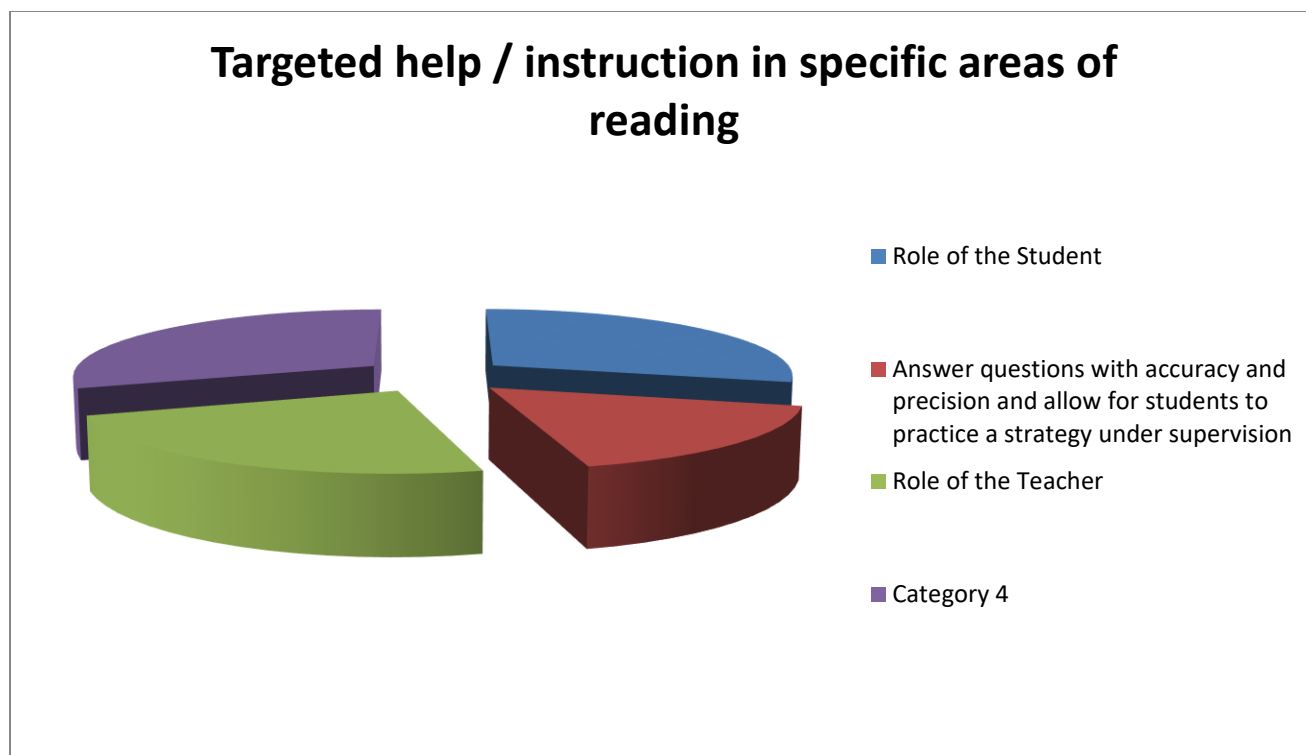
The teacher is prepared and knowledgeable of the content and effectively maintains students' on-task behavior. The teacher keeps current on instructional knowledge and seeks and explores

changes in teaching behaviors that will improve student performance. Governments can define national programmers, collaborate with local level governments and develop incentives to ensure that school leaders participate.

The curriculum reform should consider the quality of learning rather than the quantity, allowing more time for student to experiment, research, reflect, and synthesize information. (World data on education 6th edition, 2006/2007) It is of a high importance in the teaching process of the foreign language that teachers generally try to adapt all the things that actually happen in the teaching process in schools, to the aspects of the learning environment; having to do with the classroom atmosphere, organization, encouragement and support, promoting participation, presenting content information, the proposal of materials and tasks, monitoring, the offering of the objective information, that may help the learning process (Scrivener, 2007; 387). *Source: Xega E, JESER Journal*

The teacher suggests what to study and how to organize the program of learning and the shape of individual lessons, raise awareness. (Harmer, 2007;119). The majority of people that study French face many difficulties in listening and speaking compared to other competencies. Listening is an important competency in acquiring a new language and it is defined as a key competency for students to be taught effectively. “Students do not listen equally; some stand sit tranquilly, some other move and some other need to see and to listen” (Trehearne, 2006, p. 34).

In the national language curricula, listening is given an immense importance. In each language level students have to be exposed to concrete examples and lingual functions. In lower levels students are expected to understand short questions, orders, clear speaking based on non-verbal language as well, while in higher levels students are expected to understand a variety of spoken language from different sources such as: news, journals, documentaries, movies, dramas etc, knowing how to extract conclusions and notice emotional attitudes.

II. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES

What is sustainable development?

In the recent years many countries, included Albania, introduced ELT curriculum innovations to their educational systems on the hope to improve the status of English language teaching and learning in these countries. However, during the implementation process, these innovations often fail to achieve the intentions of those who initiated and planned these ELT curriculum innovations. For example, in Greece, Karavas-Doukas, (1995) used one structured classroom observation and semi structured interviews with 14 teachers to examine their implementation of an EFL curriculum innovation which advocates a communicative learner-centered approach. *Source: Papajani J.ESJ Journal*

She reported that classrooms were generally teacher-centered and form-focused. Lessons primarily consisted of activities which provided practice on discrete language items while activities that encouraged spontaneous genuine communication were almost nonexistent. Most of the pair work

activities were carried out between the teacher and the students rather than, as intended by the curriculum between pairs of students. *Source: Papajani J.ESJ Journal*

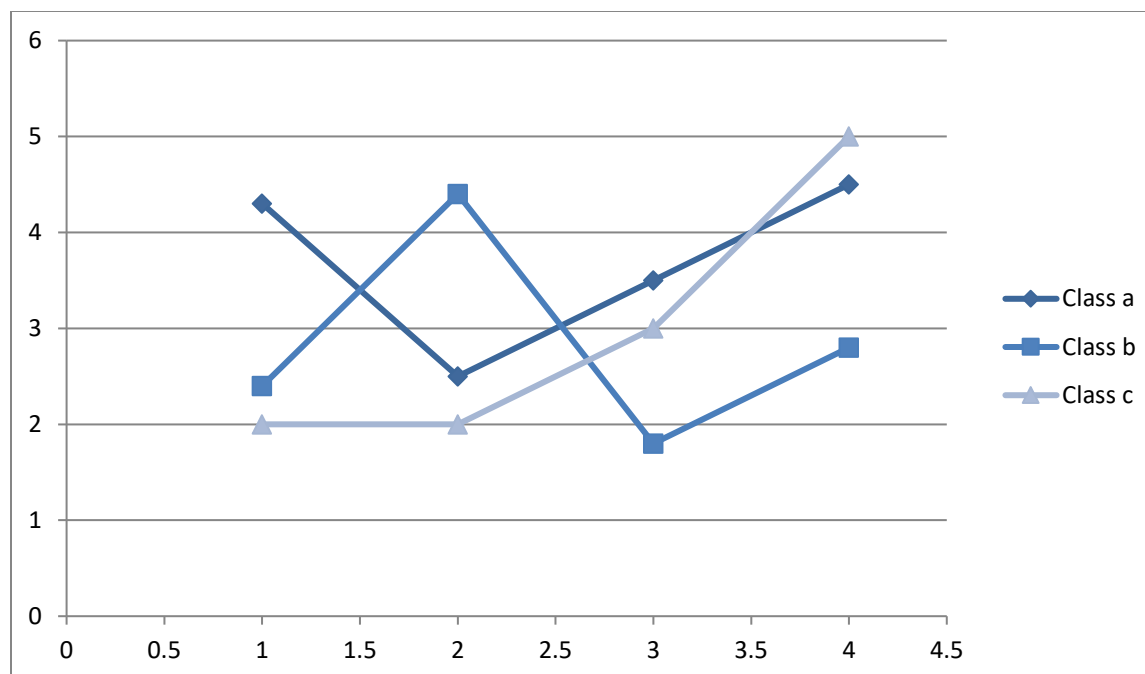
Another study of relevance here is that by Gorsuch (2000:137), who conducted a questionnaire survey of teachers' perceptions (876 teachers who teach English at high schools in Japan) towards the impact of English educational policy on their classroom practices. Findings revealed that while the educational policy emphasizes the development of students' communicative skills and calls for the equal treatment of the language skills,

2 HYPOTHESES AND THE AIM OF THIS PAPER RESEARCH

What role does education play in sustainable development?

Good quality education is an essential tool for achieving a more sustainable world. This was emphasized at the UN World Summit in Johannesburg in 2002 where the reorientation of current education systems was outlined as key to sustainable development. Education for sustainable development (ESD) promotes the development of the knowledge, skills, understanding, values and actions required to create a sustainable world, which ensures environmental protection and conservation, promotes social equity and encourages economic sustainability.

The concept of ESD developed largely from environmental education, which has sought to develop the knowledge, skills, values, attitudes and behaviors' in people to care for their environment. The aim of ESD is to enable people to make decisions and carry out actions to improve our quality of life without compromising the planet. It also aims to integrate the values inherent in sustainable development into all aspects and levels of learning.

COMMUNICATION IN YOUR CLASS

Thus, although one of the curriculum aims is “for the students to communicate effectively and fluently with each other and to make talking in English a regular activity” classrooms were generally teacher centered and the Albanian language was the dominant language during classroom interaction. Teachers also spent considerable time correcting students’ grammatical and pronunciation mistakes. During the reading lessons, teachers spent substantial time reading word by word and sentence by sentence, explaining vocabulary, translating into Albanian, and reading aloud. *Source: Papajani J.ESJ Journal*

Little attention was given to activities included in the curriculum such as working out the meaning of the words from the context, scanning the reading text for specific information, matching activities, and the after reading activities. The above ELT studies clearly emphasizes the need to examine the factors and reasons which led to this gap between the ELT curriculum intensions and what actually happens inside the classrooms. In this paper, it is shed light on these factors and in doing so, we might facilitate the implementation process of ELT curriculum innovations. *Source: Papajani J.ESJ Journal*

However, before proceeding to examine the factors which might affect how teachers implement ELT curriculum innovations, it is made clear the rationale for studying teachers' implementation of ELT curriculum innovations.

- a) To be embedded in the curriculum in an interdisciplinary and holistic manner, allowing for a whole-institution approach to policy making.*
- b) Share the values and principles that underpin sustainable development.*
- c) Promote critical thinking, problem solving and action, all of which develop confidence in addressing the challenges to sustainable development.*
- d) Employ a variety of educational methods, such as literature, art, drama and debate to illustrate the processes.*
- e) Allow learners to participate in decision-making on the design and content of educational programmed.*
- f) Address local as well as global issues, and avoid jargon-ridden language and terms.*
- g) Look to the future, ensuring that the content has a long-term perspective and uses medium and long-term planning.*

CONCLUSIONS

Traditionally the higher education system in Albania has comprised the university sector, the technological sector and the colleges of education, all of which are autonomous and self-governing, although substantially funded by the state. In recent years, a number of independent private colleges have appeared and grown although there has been limited progress in some third level institutions in addressing the issue of a whole school approach to ESD. On the other hand, many third level institutions have introduced courses in sustainable development: the Masters of Science in Albania. There was little evidence in the teachers' comments that they were aware of the communicative orientation towards teaching reading embedded in the curriculum. Similar difficulties in promoting communicative reading instructions were noted by Musai (2008). In the Albanian context, he employed a survey design to elicit 290 EFL teachers' assumptions towards reading in relation to curriculum innovation in Albania. *Source: Papajani ESJ Journal*

The study found that while the curriculum encourages the development of reading skills, teachers' theoretical views about reading were inclined towards the development of pronunciation. The author suggested that one possible explanation for these results is that the majority of the teachers have not been exposed to the recent trends and methods of teaching EFL reading. The lack of exposure to communicative approaches to teaching EFL reading might be one factor which led to the inconsistency between what the curriculum proposes with respect to teaching reading and what teachers do when they teach reading. *Source: Papajani ESJ Journal*

They must have some of the following outcomes and characteristics:

- a) Focus on educational and learning dimensions of sustainable development;
- b) Innovative development of new and creative solutions to common problems;
- c) Make a difference and have a tangible impact on those concerned;
- d) Have a sustainable effect;
- e) Have the potential for replication;
- f) Support evaluation in terms of innovation, success and sustainability.

The basic idea is to make sure that students are learning age-appropriate material (knowledge and skills that are neither too advanced nor too rudimentary), and that teachers are sequencing learning effectively or avoiding the inadvertent repetition of material that was taught in earlier to may address critical thinking, logical reasoning, and problem solving; oral and written communication; perseverance and work ethic; digital technology and media; or multicultural literacy.

REFERENCES

- Cheng, L., & Watanabe, Y. (2004). Washback in Language Testing: Research Contexts and Methods. London: Lawrence Erlbaum Associates. Choi, C. (2008).
- The impact of EFL testing on EFL education in Korea. *Language Testing*, 25(1), 39-62. Coleman, H. (1996).
- Society and the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press. Fotos, S. (2005). Traditional and grammar translation methods for second language teaching. In E. Hinkel (Ed.),

Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning (pp. 653-670). London: Lawrence Erlbaum associates. Fullan, M. (2001).

- The New Meaning of Educational Change (3rd ed.). London: Teachers College Press. Ghaith, G. (2003). Readiness for educational reform: The case of EFL reading teachers in Lebanon. *Journal of Education for Teaching*, 29 (2), 177-178. Goh, C. (1999).
- Nationwide curriculum innovation: How do we manage? In P. Goh, P. Doyle & C. Kennedy (Eds.), *Exploring Change in English Language Teaching* (pp. 5-18). Oxford: Macmillan. Goodson, F. (2001).
- Social histories of educational change. *Journal of Educational Change*, 2(1), 45-63. Gorsuch, G. (2000). EFL educational policies and educational cultures: Influences on teachers' approval of communicative activities.
- *TESOL Quarterly*, 34(4), 675-710. Harris, A. (2003). Behind the classroom door: The challenge of organizational and pedagogical change. *Journal of Educational Change*, 4(4), 369-382.
- Hedge, T., & Whitney, N. (1996). *Power, Pedagogy, and Practice*. Oxford: Oxford University Press. The UN Population Division in New York provides the population counts that comprise the denominator of this indicator.
- Readings: UNESCO Institute for Statistics (UIS) *Global Education Digest (GED)*, 2003, 2004, 2005, 2006.
- *The Education for All (EFA) Global Monitoring Reports (GMR)*, UNESCO. *The Millennium Development Goals Report 2006*, United Nations.
- *The Human Development Reports*, UNDP. *The World Development Indicators Reports*, the World Bank. *World Education Report (UNESCO)*, 1995, 1998.
- *International Standard Classification of Education 1997*, UNESCO (b) Internet site: <http://www.uis.unesco.org> (UNESCO Institute for Statistics) Schools need principals who strive to ensure the quality of instruction in their schools (Harris, 2007;
- Marzano et al., 2005; Portin et al., 2003).
- Principals of high-achieving schools expect teachers and students to meet the schools' goals (Leithwood & Riehl, 2003).

- Principals of high-achieving schools are confident that their schools can meet their goals (Cotton, 2003).
- Principals who focus on school improvement have more effective schools (Shen & Hsieh, 1999).
- Principals of high-achieving schools communicate to all stakeholders that learning is the school's most important mission (Cotton, 2003; Marzano et al., 2005)
- John Day, 1946; revised edition, 1972. Title of British edition: Big Business. London: Heinemann, 1946.
- Eells, R.S.F. and Walton, C.C. *Conceptual Foundations of Business*. Homewood, Ill.: Irwin, 1961.
- Emmett, Boris, and Jeuck, John C. *Catalogues and Counters; A History of Sears, Roebuck & Co.* Chicago: University of Chicago, 1950.

THE ADVANTAGE OF THE NEW CURRICULUM IN THE TEACHING PROCESS AND THE SITUATION OF THE SCIENCE MATERIAL PUPILS

EGLANTINA KUJTIM GOGA

University Ismail Qemali Vlora , Vlora, Albania

“Deparment of Letters and Teaching , Branch of Fier

ABSTRACT: Science teaching is a complex activity that lies at the heart of the vision of science education presented in the Standards. The teaching standards provide criteria for making judgments about progress toward the vision; they describe what teachers of science at all grade levels should understand and be able to do.

To highlight the importance of teachers in science education, these standards are presented first. However, to attain the vision of science education described in the Standards, change is needed in the entire system. Teachers are central to education, but they must not be placed in the position of being solely responsible for reform. Teachers will need to work within a collegial, organizational, and policy context that is supportive of good science teaching. In addition, students must accept and share responsibility for their own learning.

The central thesis of this paper is that a cognitively and academically beneficial form of bilingualism can be achieved only on the basis of adequately developed first language skills. Two hypotheses are formulated and combined to arrive at this position. The “developmental interdependence” hypothesis proposes that the development of competence in a second language is partially a function of the type of competence.

Student-teacher interaction that is based merely on academic progress or behavior management creates inhibitions within a student and stifles true relationship-building. Those teachers that show respect towards their students and a keenness to help them through their difficulties become the

object of respect themselves and trigger a drive among students to learn and make their teachers proud.

Telling students that they have the ability to do well and praising them often with smiles, words of approval, patient conversation, and even celebratory applause will all lead to motivating a student further and accomplishing more roles.

Key words: Class communication, Take Time to Reflect, Albanian language, education directories, teacher training, school documentation, children, class, school program, learning environment

JEL Classification System: SI, S2, S3, N0, N1, N2, N3

I. GENERAL INFORMATION AND PURPOSE OF THIS PAPER RESEARCH:

All teachers know that planning is a critical component of effective teaching. One important aspect of planning is setting goals. In the vision of science education described in the Standards, teachers of science take responsibility for setting yearlong and short-term goals; in doing so, they adapt school and district program goals, as well as state and national goals, to the experiences and interests of their students individually and as a group. *Source: Teacher standard and performance 2007*

Once teachers have devised a framework of goals, plans remain flexible. Decisions are revisited and revisited in the light of experience. Teaching for understanding requires responsiveness to students, so activities and strategies are continuously adapted and refined to address topics arising from student inquiries and experiences, as well as school, community, and national events. Teachers also change their plans based on the assessment and analysis of student achievement and the prior knowledge and beliefs students have demonstrated. *Source: Teacher standard and performance 2007*

Thus, an inquiry might be extended because it sparks the interest of students, an activity might be added because a particular concept has not been understood, or more group work might be incorporated into the plan to encourage communication. A challenge to teachers of science is to balance and integrate immediate needs with the intentions of the yearlong framework of goals.

The standards for science teaching are grounded in five assumptions.

1. The vision of science education described by the Standards requires changes throughout the entire system.
2. What students learn is greatly influenced by how they are taught.
3. The actions of teachers are deeply influenced by their perceptions of science as an enterprise and as a subject to be taught and learned.
4. Student understanding is actively constructed through individual and social processes.
5. Actions of teachers are deeply influenced by their understanding of and relationships with students.

Improving students' relationships with teachers has important, positive and long-lasting implications for both students' academic and social development. Solely improving students' relationships with their teachers will not produce gains in achievement. However, those students who have close, positive and supportive relationships with their teachers will attain higher levels of achievement than those students with more conflict in their relationships. Positive teacher-student relationships draw students into the process of learning and promote their desire to learn (assuming that the content material of the class is engaging, age-appropriate and well matched to the student's skills). *Source: Science Teaching Standards 2008*

2 HYPOTHESES AND THE AIM OF THIS PAPER RESEARCH

Strong teacher-student relationships can even act as a buffer against the potentially adverse effects that insecure parent-child attachment can have on students' academic achievement (O'Connor & McCartney, 2007). Applied to the classroom environment, teachers play a critical role as live

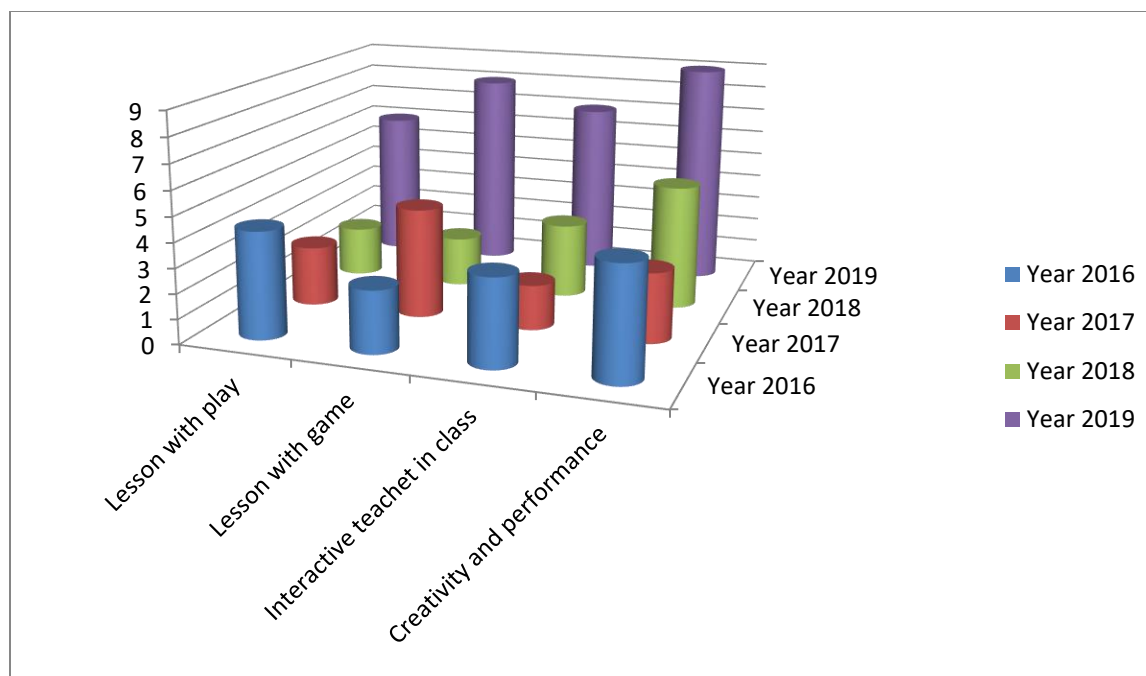
models from which students can learn social behaviors and positive communication skills. Social cognitive theory also sheds light on the importance of feedback and encouragement from teachers in relation to student performance. Teachers serve as role models and help regulate student behavior through interactions and relationships.

This video clip shows a 16-year-old boy describing one way his teacher is modeling behavior. Given the relationship he describes, it is easy to see the influence that this teacher has on the student.

3. LITERATURE AND REVIEW

- a) A middle school girl experiences bullying from other students and approaches her social studies teacher to discuss it because she trusts that the teacher will listen and help without making her feel socially inept.*
- b) Positive teacher-student relationships contribute to school adjustment and academic and social performance*
- c) These findings were greater for boys than for girls (Hamre & Pianta, 2001).*
- d) Further work indicates that kindergarten children with more closeness and less conflict with teachers developed better social skills as they approached the middle school*

How to develop positive relationships with your students:

LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES

The vision of science education described by the standards requires changes throughout the entire system.

Dividing science teaching into separate components oversimplifies a complex process; nevertheless, some division is required to manage the presentation of criteria for good science teaching, accepting that this leaves some overlap. In addition, the teaching standards cannot possibly address all the understanding and abilities that masterful teachers display. Therefore, the teaching standards focus on the qualities that are most closely associated with science teaching and with the vision of science education described in the Standards.

The teaching standards begin with a focus on the long-term planning that teachers do. The discussion then moves to facilitating learning, assessment, and the classroom environment. Finally, the teaching standards address the teacher's role in the school community. The standards are applicable at all grade levels, but the teaching at different grade levels will be different to reflect the capabilities and interests of students at different ages.

The educational system must act to sustain effective teaching. The routines, rewards, structures, and expectations of the system must endorse the vision of science teaching portrayed by the Standards. Teachers must be provided with resources, time, and opportunities to make change as described in the program and system standards. They must work within a framework that encourages their efforts.

The changes required in the educational system to support quality science teaching are major ones. Each component of the system will change at a different pace, and most changes will be incremental. Nonetheless, changes in teaching must begin before all of the systemic problems are solved. *Source: Science Teaching Standards 2008*

Motivation is closely linked to student's perceptions of teacher expectations. Studies of middle and high school students have shown that students shape their own educational expectations from their perceptions of their teachers' expectations (Muller, Katz, & Dance, 1999). Students who perceive that their teachers have high expectations of their academic achievement are more motivated to try to meet those expectations and perform better academically than their peers who perceive low expectations from their teachers (Muller et al., 1999).

Due to the influence of expectations on motivation, expectations can be an important factor on a students' academic achievement. Although there is more research regarding the academic effects of positive teacher-student relationships for older students, there are notable social outcomes as well. Teachers are an important source of social capital for students (Muller, 2001). Social capital in a classroom setting is defined as caring teacher-student relationships where students feel.

CONCLUSION

Over the years, educators have developed many teaching and learning models relevant to classroom science teaching. Knowing the strengths and weaknesses of these models, teachers examine the relationship between the science content and how that content is to be taught. Teachers of science integrate a sound model of teaching and learning, a practical structure for the sequence of activities, and the content to be learned.

Inquiry into authentic questions generated from student experiences is the central strategy for teaching science. Teachers focus inquiry predominantly on real phenomena, in classrooms, outdoors, or in laboratory settings, where students are given investigations or guided toward fashioning investigations that are demanding but within their capabilities.

Actions of teachers are deeply influenced by their understanding of and relationships with students.

1. The standards for science teaching require building strong, sustained relationships with students.
2. These relationships are grounded in knowledge and awareness of the similarities and differences in students' backgrounds, experiences, and current views of science.
3. The diversity of today's student population and the commitment to science education for all requires a firm belief that all students can learn science.
4. These differences include integration vs. separation of cognition and affect, heavily normative vs. goal-referenced evaluation of competence, aggregated vs. context-specific judgment, hierarchical vs. loosely hierarchical structure, past vs. future orientation, and relative temporal stability vs. malleability.
5. Middle and high school is when students begin to think about their academic futures, which are informed by academic achievement and social capital in elementary years (Alexander et al., 1997; Cataldi & KewallRamani, 2009; Dika & Singh, 2002; Muller, 2001).

Empirical evidence does show that teacher-student relationships are very important for high school students. Due to the ever-changing nature of the American educational system and the increasingly diverse student body, more current studies are needed to look at the effects of teacher-student relationships for this changing population. It is important to learn more about teacher-student relationships for low-income students to decrease high school dropout, and improve students' social-emotional development.

REFERENCES AND BOOKS

Emmett, Boris, and Jeuck, John C. Catalogues and Counters; A History of Sears, Roebuck & Co. Chicago: University of Chicago, 1950.

Ainsworth, M. D. S. (1982). Attachment: Retrospect and prospect. In C.M. Parkes & J. Stevenson-Hinde (Eds.), *The place of attachment in human behavior* (pp. 3–30). New York: Basic Books.

Alexander, K. L., Entwisle, D. R., & Horsey, C. S. (1997). From first grade forward: Early foundations of high school dropout. *Sociology of Education*, , 87-107.

Baker, J. Grant, s., & Morlock, L.(2008). The teacher–student relationship as a developmental context for children with internalizing or externalizing behavior problems. *School Psychology Quarterly*, 23(1), 3-15.

Cataldi, E. F., Laird, J., & Kewalramani, A. (2009). High school dropout and completion rates in the United States: 2007 (NCES 2009-064). Washington, DC: National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education.

Croninger, R., & Lee, V. (2001). Social capital and dropping out of high school: Benefits to at-risk students of teachers’ support and guidance. *The Teachers College Record*, 103(4), 548-581.

Dika, S. L., & Singh, K. (2002). Applications of social capital in educational literature: A critical synthesis. *Review of Educational Research*, 72(1), 31-60.

Orth, U., Robins, R. W., & Widaman, K. F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of personality and social psychology*, 102(6), 1271.

McCormick, M., O’Connor, E.E., Cappella, E. & McClowry, S. (Accepted). Teacher-child relationships and academic achievement: A multi-level propensity score model approach. *Journal of School Psychology*.

PSYCHOLOGY OF PRESCHOOL CHILDREN, IMPORTANCE AND METHODS OF TEACHER WORK, THE NEW TEACHING STANDARTS IN DATA BASE INDICATORS

Sub Topic: Psychology of preschool children, importance and methods of teacher work. Analyze of “7 March” School.

SUELA AGIM KARATI

University “Eqerem Cabej” Gjirokastra , Albania

University Eqerem Cabej” Gjirokastra , Albania “Deparment of Education

“7 Marsi Elementary School”

Abstract: Educational psychologists apply theories of human development to understand individual learning and inform the instructional process. While interaction with teachers and students in school settings is an important part of their work, it isn't the only facet of the job. Learning is a lifelong endeavor. People don't only learn at school, they learn at work, in social situations and even doing simple tasks like household chores or running errands. Psychologists working in this subfield examine how people learn in a variety of settings to identify approaches and strategies to make learning more effective. This overview is divided into sections focused on: 1. Organization of the classroom; 2. Instructional design and delivery; 3. Student ownership of learning.

Teachers are exposed to a constant barrage of methodologies that promise to improve both instructional strategies and student learning through institute days, team meetings, seminars and the media. While some of this information is helpful, some of the suggestions have little or no empirical data to support their effectiveness.

JEL Classification Security System: N0, N1, N2, N3, O1, O2, O3.

I. GENERAL INFORMATION AND PURPOSE OF THIS PAPER RESEARCH:

1.1 Advancing psychology to benefit society and improve people's lives

Formative assessments are typically used as a part of everyday practice and are given either prior to or during instruction. Such tools are designed to collect evidence regarding the progress of student learning in order to provide effective guidance. Summative assessments, on the other hand, result in an overall evaluation of student learning or program effectiveness and are typically utilized at the end of a unit or course thus having more limited impact on current instruction.

Frequent use of formative assessment accompanied by immediate and specific instruction helps students achieve learning goals and assume a greater responsibility of their own learning process. The analysis of data collected through formative assessment allows the instructor to differentiate instruction and provide appropriate individualized support.

Psychologists working in education study the social, emotional and cognitive processes involved in learning and apply their findings to improve the learning process. Some specialize in the educational development of a specific group of people such as children, adolescents or adults, while others focus on specific learning challenges such as attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) or dyslexia. No matter the population they are studying, these professionals are interested in teaching methods, the instructional process and different learning outcomes. *Source: www.apa.org*

How much does the time of day when new information is introduced influence, whether a person retains that information?

What does culture have to do with how we process new ideas?

How does age affect our ability to develop new skills, like language?

How is in-person learning different from remote learning using technology?

How does the choice of a media platform make a difference in learning?

Formative and summative assessments are both important and useful, but they require different approaches and interpretations.

These are all questions that educational psychologists are asking — and answering — in settings as diverse as government research centers, schools, community organizations and learning centers. The Continuum provides an overview of seventeen characteristics of standards-based practice, along with related indicators to suggest the level at which the practice is implemented, from Not Evident to Developing to Providing to Sustaining.

The Continuum makes it easier for a school to articulate the shifts in practice that must take place in order to achieve a Sustaining level of practice. When used in a Learning Walkthrough, determinations as to where instructional practice falls on the Continuum are based on brief visits to classrooms, and may not necessarily describe the full range of daily practice in those classes.

After a questionnaire form is created for an instructor record a flag is set in the instructor's record to ensure that only one set of forms will be printed for any single instructor record each quarter.

Source: Educational Psychology Applied 2009

The program that creates the questionnaire forms from the instructor records also creates file for printing the questionnaires with the appropriate switches. The main reason for having the print commands file is so that the number of copies of the questionnaires can be set by the spooler queue instead of having to create a Very large file with multiple copies. *Source: Educational Psychology Applied 2009*

This was set up to save disk space on the system. One study of the career-ladder programs found that, over time, participating teachers demonstrated an increased ability to create tools to assess student learning gains in their classrooms; to develop and evaluate pre- and post-tests; to define measurable outcomes in “hard-to-quantify” areas like art, music, and physical education; and to monitor student learning growth in relation to their action plans.

The levels of practice are:

No Evidence: *The given standards-based characteristic is not evident or is so infrequent that its impact is negligible during the Learning Walkthrough.*

Developing: The standards-based characteristic is emerging in the class. It may include new strategies and techniques that are being tried but are not yet fully developed or implemented consistently. The practice may engage only some students, may intermittently help students to access the content, may be more procedural or mechanical, or may not be based on appropriate learning standards.

Providing: The standards-based characteristic is established in the class. *Source: Educational Psychology Applied 2009*

1. The strategies and techniques are implemented with consistency.
2. The practice engages all students and is used purposefully to allow all students to access the content, understand the concepts, and reach appropriate learning standards.

Sustaining: The standards-based characteristic encompasses practice at the providing level that has become embedded into classroom culture. Student voice and student ownership of learning are evident.

There is an expectation that all students will participate, collaborate, and contribute during lessons.

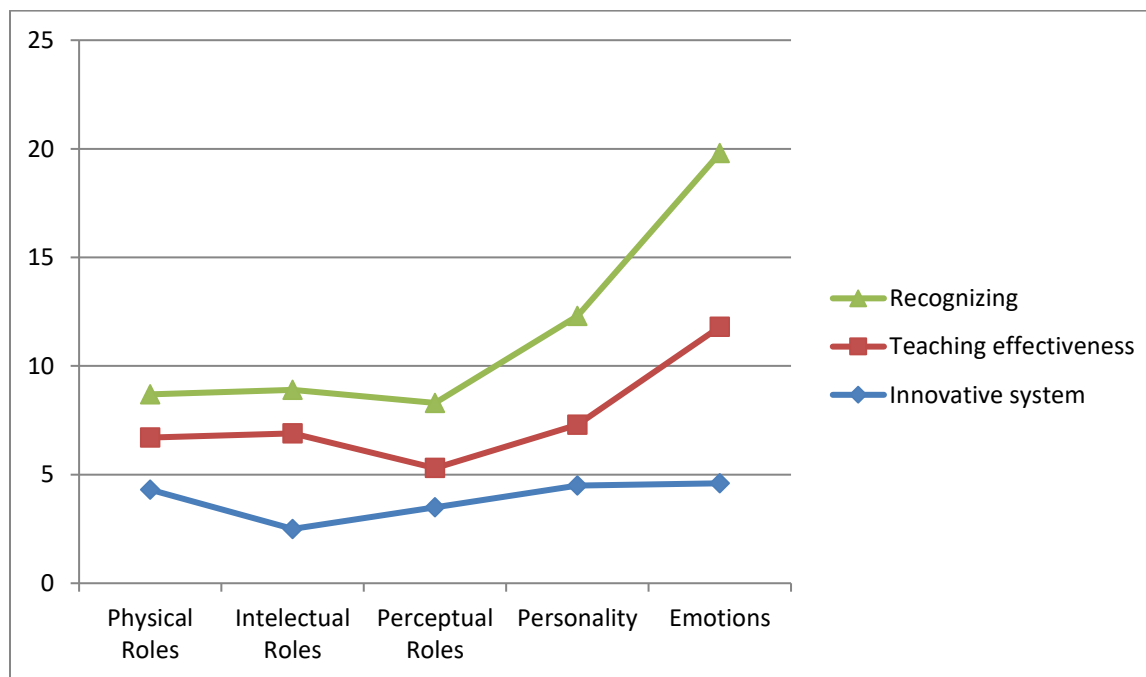
1. Behavioral expectations are posted and communicated to students.
2. Positive, respectful language and relationships (teacher-to-student[s], student[s]-to-teacher and student-to-student) are evident. The teacher models “people first language”.
3. Students demonstrate respect for property and materials.
4. Students requiring specialized support services participate equitably in classroom routines, and there is evidence of their full membership in the class (e.g., work displayed, name on posted class list).
5. Classroom instruction promotes risk-taking in learning.
6. The physical environment optimizes learning for all students (space for individual and collaborative work, minimization of distractions).
7. Classroom practices and instruction honor the diversity of interests, needs, and strengths of all learners

INTRODUCTION OF PAPER RESEARCH

The teacher knows the variability of students' abilities, readiness, and learning styles, and appropriately designs learning opportunities. The teacher provides all students with entry points into lessons, supporting students' vocabulary, language needs and conceptual framework. Content is revised to maximize access through adaptations, accommodations, and/or modifications (e.g., written text and assessments are accessible through books-on-tape).

Students engage in activities that are appropriate in terms of complexity and pacing for their current level of knowledge and skill, and challenge them to the next level of proficiency. The teacher models planning, goal-setting and strategy development. *Source: Fenton Ma September 28, 2015*

They will make intense use of coaching and offer extensive opportunities for teachers to help their colleagues and their schools improve. Policies that create increasingly valid measures of teaching effectiveness and that create innovative systems for recognizing, developing and utilizing expert teachers can ultimately help to create a more effective teaching profession.

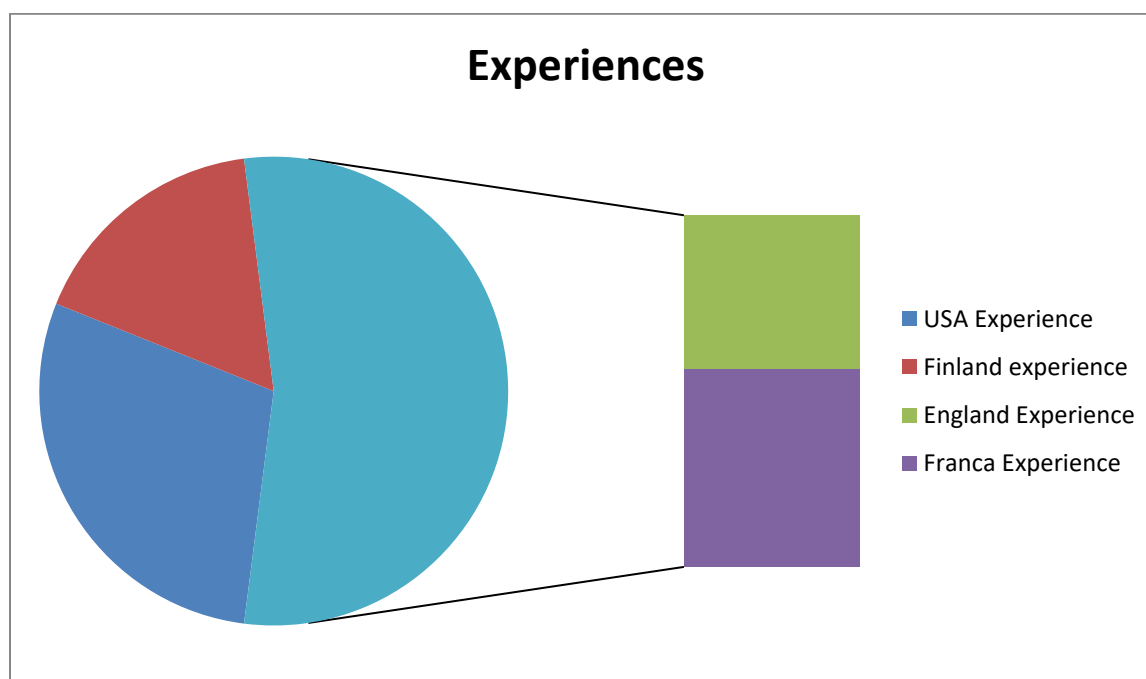
1.2 Developmental psychologists focus on human growth and changes across the lifespan, including physical, cognitive, social, intellectual, perceptual, personality and emotional growth.

The principles are organized into five areas of psychological functioning: cognition and learning; motivation; social and emotional dimensions; context and learning; and assessment. Each of the individual principles listed in the document includes an explanation of the concept, its relevance for instruction, specific tips for teachers and a comprehensive list of related references.

Teacher evaluation processes concentrate on the core activity of teaching, typically covering areas such as planning and preparation, the classroom environment and instruction itself. But they also cover the remaining responsibilities of teachers such as their contribution to school development, links to the surrounding community and professional development activities. *Source: Fenton Ma September 28, 2015*

Teacher evaluation issues cannot be studied in isolation. Societal, school system, and school-level factors all influence the design of teacher evaluation policies.

Also key to developing such a system is the creation of networks that allow teachers, leaders, schools, and districts to learn from one another. Schools were also given a practitioner-generated list of strategies that had produced improvements in other schools.

Cognition and learning: How do students think and learn?

A great deal of research from cognitive and educational psychology has discovered how thinking and learning can be improved in the classroom. The first eight principles highlight some of the most important findings on teacher practices that impact student growth.

II. HYPOTHESES

Developmental Psychology Applied

Research shows that learners who hold the growth mindset that intelligence is malleable, and success is related to effort level are more likely to remain focused on goals and persist despite setbacks. A great way to start off the year in a psychology class is with a discussion of growth versus fixed mindsets because it helps students understand how their beliefs about intelligence can influence their own academic success. For more information about fixed and growth mindsets and how they impact student performance, discusses how student learning can be examined in the context of motivation and illustrates how the personality trait of grit, which is correlated with success, can be developed through teaching of a growth mindset.

1. Developmental psychologists study human growth and development over the lifespan, including physical, cognitive, social, intellectual, perceptual, personality and emotional growth.
2. Developmental psychologists working in colleges and universities tend to focus primarily on research or teaching. Others working in more applied settings like health care facilities or clinics help to assess evaluate and treat people living with developmental disabilities. Developmental psychologists may also work in assisted living homes for the elderly, hospitals, mental health clinics and centers for the homeless.
3. The reports are generally produced at the beginning of the quarter following the evaluation. The reports are passed out so that Lectures remains confidential. The third part of the faculty evaluation system has been mentioned briefly already. It is the program that maintains the questions and the standard forms.

4. This program allows the user to add, edit, and delete questions from the data base. The routine will also print out a list of all of the questions in the data base. The program also adds and deletes the standard forms from their file.
5. The program uses the questions in the question data base to create copies of the standard forms when the user chooses the option to print all of the standard forms.

These high-quality opportunities are typically focused on the:

1. Observation, and feedback,
2. Connected to teachers' collaborative work in professional learning communities, •
3. Integrated into school and classroom planning around curriculum, instruction, and assessment.

They may include collective opportunities to analyze observations or videos of teaching and/or samples of student work, study groups, action research projects, peer observations, and collaborative planning and evaluation in grade-level or departmental teams. *Source: (California, Colorado, Florida, Illinois, Indiana, Maryland, Michigan, Minnesota, Missouri, New Mexico, New York, Ohio and Washington). Demonstrating the capacity of the program to be successfully adapted to new contexts*

III. THE PURPOSE OF THE STUDY

What students already know affects their learning.

Research shows that prior knowledge influences both conceptual growth and conceptual change in students. With conceptual growth, students add to their existing knowledge, and with conceptual change, students correct misconceptions or errors in existing knowledge. Facilitating conceptual growth or change requires first obtaining a baseline level of student knowledge prior to the start of each unit through formative assessment.

One way to assess prior knowledge involves starting the unit with a short list of five to ten true/false statements and having a class discussion about the results. The results of this discussion can guide

the selection of assignments and activities that will be appropriate for facilitating either conceptual growth or conceptual change. Prior knowledge can be used to help students incorporate background knowledge and draw connections between units during the course.

Methodology of this paper research

Research indicates that cognitive development and learning are not limited by general stages of development. It is important for instructors teaching Piaget's cognitive stage theory to also reference the limitations of this approach. Psychology curricula should highlight the significance of Vygotsky's theory of zone of proximal development and the critical role that interactions with those who are more capable can have on learning and growth.

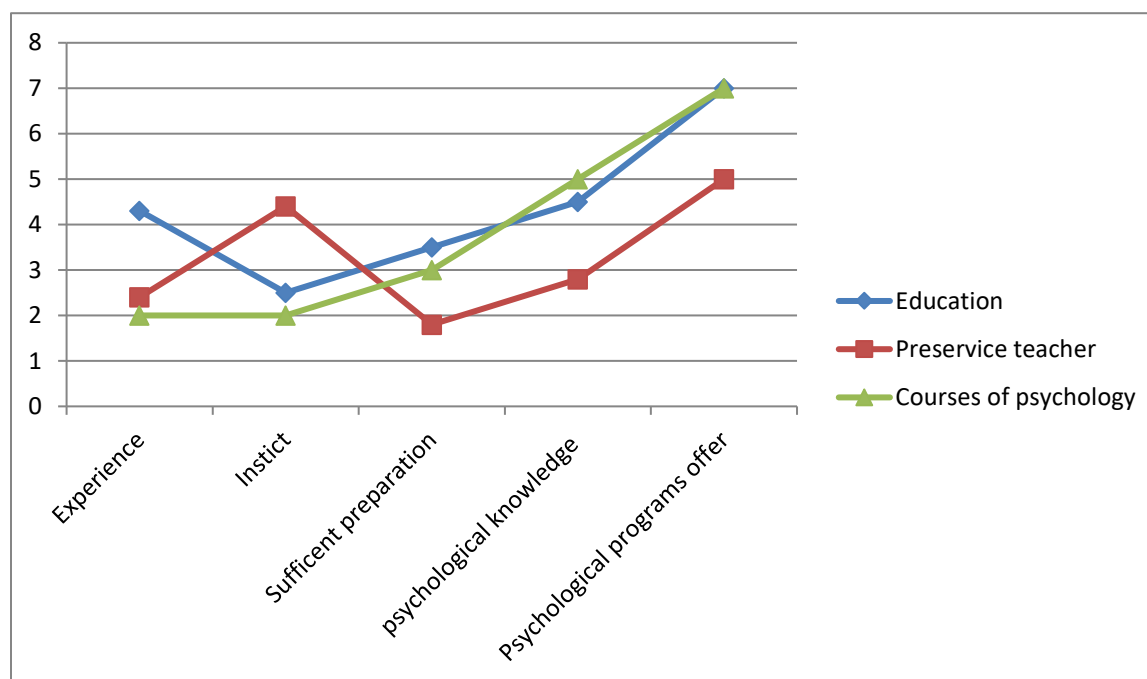
Instructors can use this research to facilitate learning by designing instruction that utilizes the differentiation and mixed ability grouping. It is also critical that the most advanced students have the opportunity to work with others who will challenge them, including other students. *Source: Fenton Ma September 28, 2015*

How do students think and learn?

What motivates students?

Why are social context, interpersonal relationships and emotional well-being important to student learning?

How can the classroom best be managed? How can teachers assess student progress?

"Psychology is an intrinsic part of education and pre-service teachers often don't receive sufficient preparation in psychology," said Professor Lucariello. "At most, teacher preparation programs offer one or two courses in psychology. These are generally disconnected in the curriculum from candidate clinical experience and can be more theoretical than applied in focus. Once in the field, in-service teachers lack handy psychological knowledge that can help."

1.3 The most important psychological concepts for teachers to apply in classrooms

For instance, one of the principles outlined in the report makes clear that teachers' expectations about their students can affect students' motivation and learning outcomes. Most teachers' expectations are based on students' past performance and may be an accurate representation. In some cases, however, if an educator has an inaccurate perception of a student's abilities and communicates lower expectations (verbally or nonverbally), it could lead the student to perform in ways that confirm the faulty expectations and adversely affect the student's progress. To counteract this effect, the report recommends that teachers maintain high expectations of all students and check themselves regularly to make sure they are not treating students differently

based on their expectations. *Source: Coalition for Psychology in Schools and Education and a contributing, report 2012*

The suggested method in the study is the use of the comparative case study of the universities or schools that are implementing the approach on the integrated and interactive library system. In this way, the study can measure the reliability and validity of the library process in achieving the more systematic approach. This will also give way to the researcher/s to investigate the literature gaps that might contribute on strengthening the library system. *Source: (California, Colorado, Florida, Illinois, Indiana Sources 2007)*

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Student growth and deeper learning are developed when instructors help students transfer learning from one context to another. Students will also be better able to generalize learning to new contexts if instructors invest time in focusing on deeper learning. One method of developing this skill is to have students use their understanding of a particular unit to generate potential solutions for real-world problems. *Source: Fenton Ma September 28, 2015*

This principle details empirically based strategies that will help students more effectively encode learned materials into long-term memory. In addition to those in the memory unit, examples from this principle can help inform instruction throughout the course. By issuing formative assessment frequently through practice problems, activities and sample tests, instructors can help students increase their knowledge, skills and confidence. Additionally, instructors conducting practice activities at spaced intervals (distributed practice) will help students achieve greater increases in long-term retrieval ability. Practice tests should include open-ended questions that require both the retrieval of existing knowledge and the challenge of applying that information to new situations or contexts, thus also incorporating principle four.

Students' self-regulation assists in learning and self-regulatory skills can be taught.

Self-regulation skills, including attention, organization, self-control, planning and memory strategies, improve learning and engagement and can be taught through direct instruction, modeling and classroom organization. Teachers can model organizational methods and assist students by highlighting learning targets at the start and conclusion of lessons, using classroom calendars, highlighting difficult concepts that will require more practice, breaking large projects into manageable components, using well designed rubrics and allowing sufficient processing time through questioning, summarizing and practice. Psychology students can apply this research to their own study habits such as learning to practice self-control by limiting the distractions presented by cell phones and social media. Students can also be encouraged to design experiments related to the limits of attention and discuss the practical implications of their results.

REFERENCES

Research; Martins, P. (2009). Individual teacher incentives, student achievement and grade inflation (Discussion Paper No. 4051)

London, UK: Queen Mary, University of London, CEG-IST and IZA; Springer, M. G., Ballou, D., Hamilton, L., Le, V., Lockwood, J. R., McCaffrey, D. F., Pepper, M., and Stecher, B. M. (2010).

Teacher pay for performance: Experimental evidence from the Project on Incentives in Teaching. Nashville, TN: National Center on Performance Incentives, Vanderbilt University,

National Association of State Boards of Education (NASBE) Study Group on Teacher Preparation, Retention, Evaluation, and Compensation (2011)

ETHICS IN EDUCATIONAL RESEARCH ONE CRITICAL ELEMENT IN TEACHING ROLE AND TEACHER’S PERSONAL AND PROFESSIONAL LIFE.

Dr MIGENA BALLA¹

DENADA REXHO²

Msc. AVIOLA HAJDINI³

¹Departamenti i gjuhës dhe Letërsisë, Fakulteti i shkencave Humane

Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë

²Shkolla “Jani Minga” Vlorë

³Universiteti “Ismail Qemali” Vlorë,

Fakulteti Ekonomisë

Abstract: *Ethics in education involves principles and standards of praxis aiming at students’ character education through deliberate efforts to instill core virtues that are good for the individual and good for the society. It aims at educating concepts of right and wrong conduct, social morality, and values of integrity, discipline, honesty, and the application of these in daily life. Integrating ethics in education, both by teaching it and providing standards for an ethical education process, adds to education the social perspective and makes it adapt to the need of evolving societies.*

It implies understanding that ethical principles are not to be used as theoretical rules or social heritage, but as instruments which evolve out of the need to solve problems and provide benefits for the individual, institutions, and society as a whole. At a time when Albania is working towards its full membership in the EU, the Albanian Government has committed to revisiting its conceptual framework for quality education, following the recommendations of the Council of Europe’s

education programmed which point to democratic education, life skills learning, and character formation.

These recommendations are sustained by principles and standards which conceive teaching as a moral activity with teachers being the moral agents. They encourage an understanding of inequality and social exclusion in education as direct factors that jeopardize the core principles of socially-sustainable societies, democracy and social justice and developing strategies to address them.

Informacion i pergjithshem: Etika në arsim përfshin parimet dhe standardet e praktikës, që synojnë edukimin e karakterit të nxënësve, nëpërmjet përpjekjeve të qëllimshme duke ushqyer virtytet kryesore që janë të mira për individin dhe për shoqërinë. Ajo synon edukimin e koncepteve të së drejtës dhe të sjelljes të gabuar, moralit shoqëror, dhe vlerave të integritetit, disiplinës, ndershmërisë, dhe t'i zbatojë në jetën e përditshme. *Source: Përgatitur nga: Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER)*

Integrimi i etikës në arsim, duke e mësuar atë dhe duke siguruar standardet për një proces arsimor etik, i shton arsimit perspektivën shoqërore dhe e bën atë të përshtatshëm me nevojat e shoqërive në zhvillim.

Kjo nënkupton se parimet etike nuk janë të përdorura si rregulla teorike apo trashëgimi sociale, por si instrumente të cilat zhvillohen nga nevoja për të zgjidhur problemet dhe për të siguruar përfitime për individin, institucionet dhe shoqërinë në tërësi. Në një kohë kur Shqipëria po punon drejt anëtarësimit të plotë në Bashkimin Europian (BE)

Qeveria Shqiptare është angazhuar në rishikimin e kuadrit konceptual për një arsim cilësor, duke ndjekur rekomandimet e programeve të arsimit të Këshillit të Europës (KE), të cilat synojnë edukimin demokratik, të mësuarit e aftësive të jetës, dhe formimin e karakterit. *Source: Përgatitur nga: Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER)*

Këto rekomandime janë mbështetur nga parimet dhe standardet të cilat e konceptojnë mësimimdhënien si një aktivitet moral me mësuesit si agjentë moralë. Ato nxisin të kuptuarin e pabarazisë dhe të përjashtimit social në arsim, si faktorë të drejtpërdrejtë që rrezikojnë parimet

themelore të shoqërive të qëndrueshme shoqërore, të demokracisë dhe të drejtësisë sociale dhe zhvillimin e strategjive për t'i adresuar ato.

Vëmendje e pakët i është kushtuar arsimit etik si mjet i drejtpërdrejtë ndaj arsimit cilësor dhe të mësuarit gjatë jetës me qëllim përmirësimin e njohurive, aftësive dhe kompetencës brenda një perspektive personale, qytetare, sociale edhe/ose të lidhur me punësimin, të cilat çojnë në zhvillimin e shoqërive të shëndetshme dhe të demokracive të qëndrueshme.

Kërkimi sekondar i kryer për qëllimet e këtij studimi vuri në dukje disa çështje dhe problematika, të cilat ushtrojnë ndikim të drejtpërdrejtë ose të tërthortë mbi klimën joetike të institucioneve arsimore shqiptare. Fokusi i pamjaftueshëm për çështjet etike në arsim reflektohet në rezultatet e këtij studimi në disa mënyra. Mësuesit, prindërit dhe studentët raportojnë frekuencë të lartë të sjelljeve joetike si përvojë personale e tyre apo e kolegëve ose miqve të tyre.

Frekuenca më e ulët e sjelljes joetike është raportuar në arsimin parashkollor me 36% të mësuesve që raportojnë sjellje joetike. Pësha specifike e sjelljes joetike, siç raportohet nga mësuesit, rritet në mënyrë sistematike duke arritur kulmin në shkollat e mesme me 74.1% të mësuesve që raportojnë praninë e sjelljeve joetike. Ato nxisin një qasje pedagogjike, e cila fokusohet në përgjegjësinë e përbashkët, përdor metodat aktive të të mësuarit dhe hap kufijtë e shkollës ndaj komunitetit me të gjithë aktorët njëloj përgjegjës për një klimë të shëndoshë dhe etike të arsimit *Source: Përgatitur nga: Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER)*

Fjale kyce: Etika në arsim, standard, praktikë, edukimin e karakterit të nxënësve, përpjekje, virtyte, process mesimor, edukim ne karrjere.

1.1 Introduction:

Teachers should be motivated by a universal respect for human life and also be guided by principles of caring. In fact, teachers have a fiduciary duty to act in a way that is in the best interest of their students.

Teachers stand in a fiduciary position in relationship to their students. Inherent in a fiduciary relationship is an imbalance of power where the students place their trust /confidence in the teachers, who are responsible for caring for their students and respecting their needs. This overarching responsibility of teachers provides an ethical standard of professional practice to which professional educators must abide and has powerful practical and legal implications for their personal and professional lives.

How do Kohlberg and Gilligan's theories inform a teacher's role and actions? While these theoretical approaches to ethics and moral development may seem to contrast with one another, they actually provide "a multidimensional map of the ethical terrain" for teachers (Starratt, 2004). Despite their contrasting lenses on moral development, when applied to the teaching profession, these two ethical perspectives complement each other.

1.1 Moral Teachers

Professional expectations do not always distinguish between teachers' on or off-duty conduct. Accordingly, teachers must act in their private lives in a way that does not undermine their efficacy in the classroom, demean their employing school entity or damage their position as a moral exemplars in the community

They promote a pedagogy approach which focuses on shared responsibility, uses active learning methods and opens the boundaries of the school to the community with all actors being equally responsible for the healthy and ethical climate of education.

Ethical problems in the Albanian education system have not been studied before, however there is public awareness of various ethics violations exposed in the media that often border on the illegal.

Source: Prepared by Albanian Centre for Economic Research with the support of Mary Ward Loreto Foundation

Besides the most extreme cases, ethics covers a wide range of behavior and relationships. This report presents a comprehensive picture of ethical issues and integration of ethics in the Albanian education institutions across all study levels, from pre-school to higher education, as a core requisite of democratic education and life skills learning. It explores the perceptions of teachers, parents and students on unethical behaviors in terms of severity and occurrence and contrasts their

reports, providing ground for understanding how the main actors in education perceive the ethical constructs of each of the groups regarding shared responsibility.

The study also explores institutional bias and oversight that can lead to unethical behavior and brings recommendations for strengthening structures that will cultivate an ethical ground for education institutions that will shape future generations. *Source: Prepared by Albanian Centre for Economic Research with the support of Mary Ward Loreto Foundation*

Have you ever wondered why some public speakers seem to get it right while others just seem to screw it up?

Why some find it so easy to captivate their audience and finish with a resounding applause while others just make their audience feel that their time would have been better spent staying home?

The difference often lies in observing simple ethics in public speaking.

1. The truth is: Ethics in public speaking can either make or break your aspiration of becoming an effective speaker depending on how well you observe them!
2. Ethics in public speaking are guidelines, unwritten rules, or code of conduct every ambitious public speaker should master and observe
3. Respect Your Audience's Time
4. In our fast-paced world, time is of the essence. It is a valuable asset.
5. Your audience values their times too so don't waste it.
6. Show respects for you're their time by keeping to the allotted time for your speech. A good way to do this effectively is good preparation.
7. If you prepare well in advance, it will keep you from running overtime.
8. Spending a few minutes more than necessary may make your audience uneasy and lose interest in your speech.
9. That may defeat the very purpose of the speech. It may make all the hard work you've put into the delivery from the beginning a waste. So be careful!

1.2 Prepare Your Speech

Factors that affect the reporting of unethical behaviors in the primary education system Results from the study shed light on the one important factor that influences the process of reporting unethical behavior by teachers in the primary education system. That factor is attention to ethical professional development $F(2,163) = 2.650$ p

Good preparation is an ethic in public speaking you dare not overlook. This is an ethical issue not just because the level of preparation determines the level of your success but also because it shows the value you place on your audience.

Remember that in listening to you, your audience has invested time, effort, and, in some cases, money they could have used for something else. In return, they expect something in return! It wouldn't be fair and ethical for you to repay such investments with a wishy-washy presentation!

1. Prepare well in advance.
2. Do research on the subject and gather all necessary facts and references.
3. Then rehearse your speech.
4. Practice until you gain mastery of your speech.

Such advance preparation will make your delivery flow. It will make your speech achieve its intended purpose. And more importantly, it will leave your audience satisfied. Your audience will be able to tell if you do not prepare well.

1. And this can be really harmful.
2. Apart from failing to achieve your objective, the audience may get angry.
3. Start early and don't procrastinate. This can save you from a very big mess.

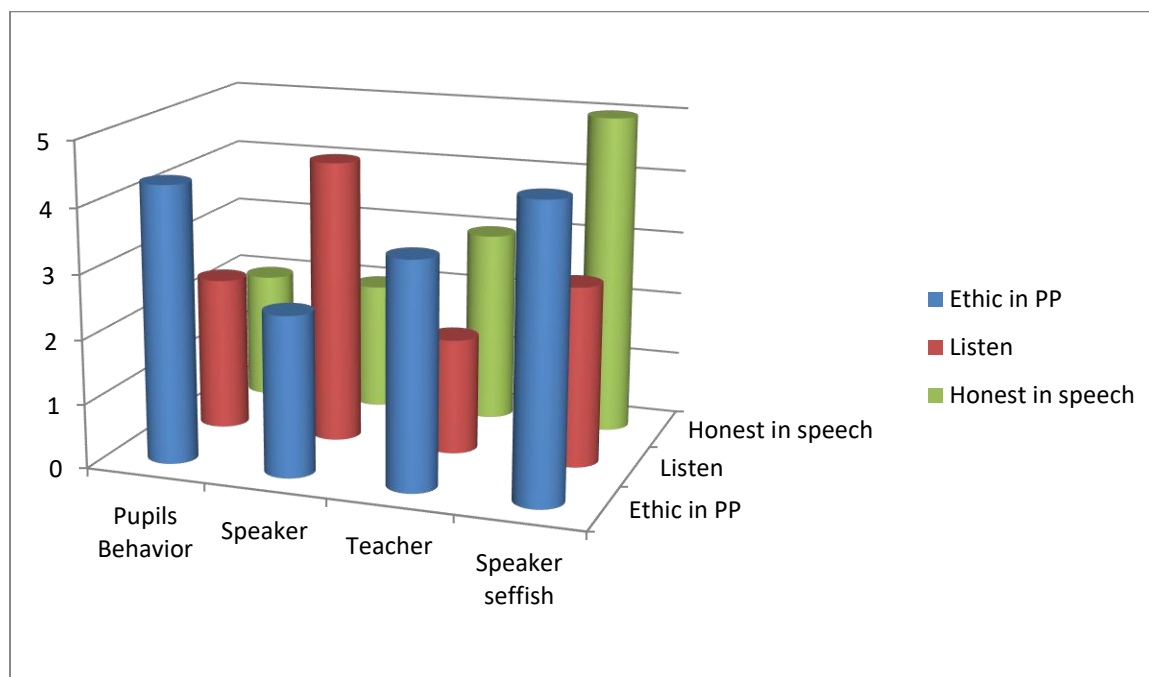
1.4. Be Honest and Don't Mislead Your Audience

How would you feel if you listened to a speech, and you enjoyed it, but you later discovered that the facts presented in the speech were distorted to suit the speaker's selfish motives? I bet you'd feel bad and greatly disappointed.

Ethics in public speaking demand that you are honest and accurate in the information you are presenting to your audience. Do not intentionally mislead them. Do not distort the facts to suit your

aim. If you are not sure about a piece of information, fact, or statistics, doesn't use it! Nothing can hurt a speaker's credibility more than inaccurate, distorted information. Unethical behavior of pupils in the lower secondary education system

The most common unethical behavior of pupils, according to teachers, parents and pupils themselves are presented

The data show the most common unethical behavior of pupils seen as such by all three groups. Pupils display unethical behavior against their peers, teachers and school rules. *Source: Prepared by Albanian Centre for Economic Research with the support of Mary Ward Loreto Foundation*

The most common unethical behavior towards their peers is physical violence, insulting other students, harassment or prejudice based on origin or appearance. These behaviors are often perceived as unethical by teachers, parents and pupils in the school.

At the same time all groups classify these as severe unethical behavior. The emergence of these behaviors at school tells more about the phenomenon of bullying which has been widespread recently in the Albanian schools. Physical and verbal violence and bullying of students is a frequent phenomenon identified by teachers, parents and pupils themselves.

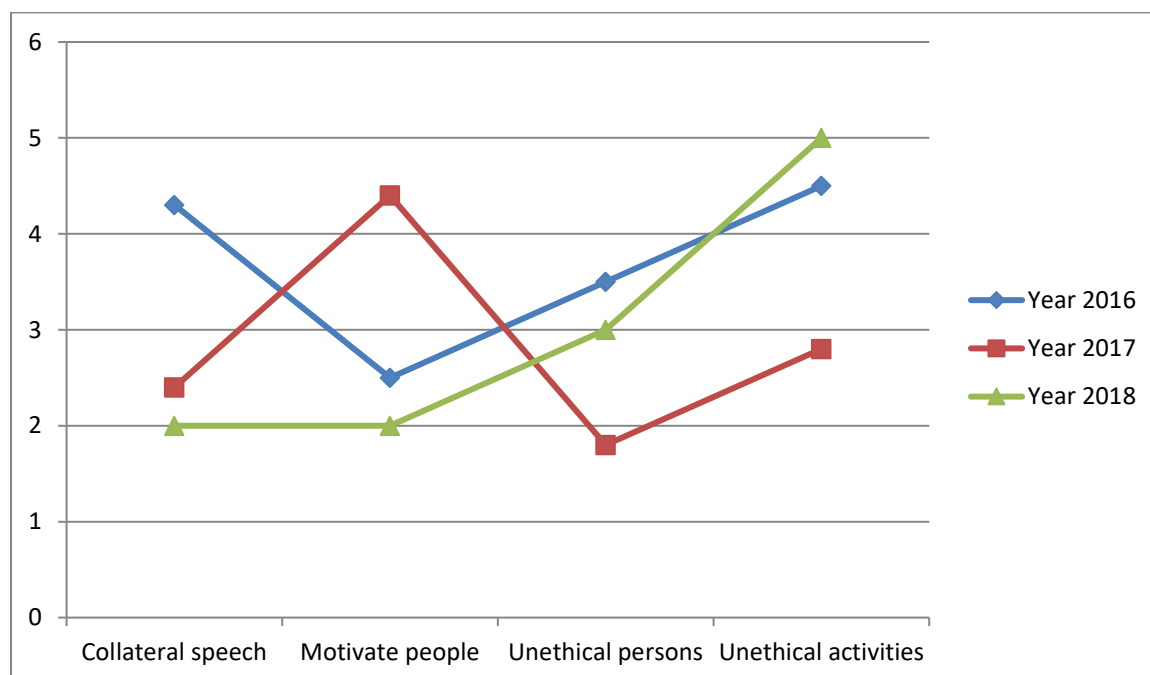
Arriving late for class, interrupting the lesson and dropping out are reported as an ordinary behavior of the pupils, by teachers, parents and pupils, while pupils consider it as a less severe behavior compared to the teachers' and parents' views of it. *Source: Prepared by Albanian Centre for Economic Research with the support of Mary Ward Loreto Foundation*

2.1 Avoid Plagiarism

1. Avoid using another person's work without permission.
2. Give credit whenever you reference someone else's work. This builds up your credibility too.

2.2 .Ensure Your Objective Is Ethical

If the objective of your speech is to motivate people to get involved in harmful, illegal, or unethical activities, then you are not observing the ethics in public speaking.

For example, how do you perceive a very good public speaker who promotes terrorism or the use of hard drugs? As a further example, Adolf Hitler is considered a great public speaker. But his speech started one of the greatest atrocities known in human history.

It is as simple as Co relational Analyses of the types of unethical behaviors of the teachers, parents and pupils present a correlation analysis between the types of unethical behavior. In tab there is a correlation analysis between categories of unethical behavior according to the teachers. Based on the data of the table, we note that there is a negative correlation relationship ($r = -.185$, p.

2.3. Be You Every-body is unique.

Even identical twins are different in some ways. While it is a good idea to learn from others, especially those we consider as role models don't try to be someone you are not!

Be natural in your delivery. When you try to be someone you are not, your audience will notice and you will only look and sound fake to them. This will harm your credibility and water down the effectiveness of your delivery.

Simply be yourself!

The benefit that Kelman ultimately seeks to maximize is the "fulfillment of human potentialities" (1982, p. 41). He concedes, however, the extreme difficulty involved in determining whether this applies in specific circumstances and, for this reason, rejects act utilitarianism. He goes on to use "consistency with human dignity" as his criterion for moral evaluation (1982, p. 42), which he subsequently identifies (in language almost straight from Kant) with treating "individuals as ends in themselves, rather than as means to some extraneous ends" (1982, p. 43).

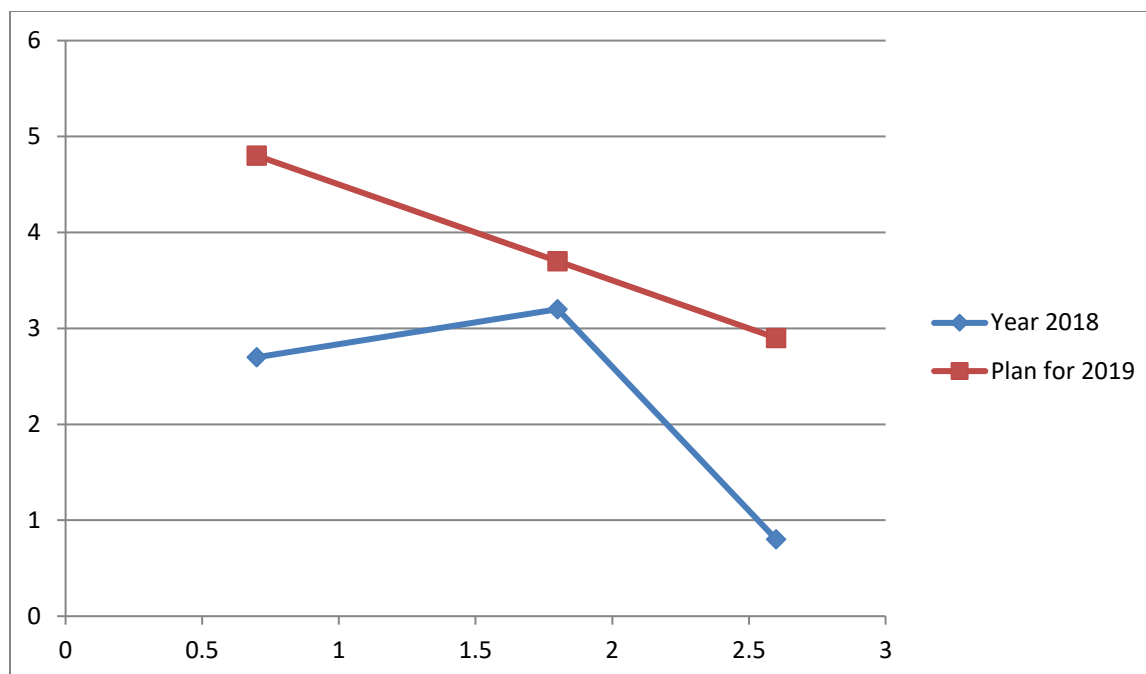
In a related vein, under the rubric of 'wider social values' (1982, p. 46), Kelman embraces the idea that social research should avoid engendering "diffuse harm," the "reduction of private space," and

the "erosion of trust." The parallel between Kelman's and MacIntyre's views is striking. . Source: University of Colorado at Boulder. Kenneth

Corresponding to MacIntyre's admonition to avoid "moral wrongs," we have Kelman's admonition to treat persons as "ends in themselves"; corresponding to MacIntyre's admonition to avoid "moral harms," we have Kelman's to avoid "diffuse harms." In both cases, confinement to utilitarian benefit-hum calculations is viewed as morally inadequate. If moral justification is to be ultimately utilitarian, to ultimately fall under the rule of benefit-harm calculations, then it is not only individually defined benefits and harms that must be taken into account but also benefits or harms to the moral health of the human community overall.

Suppose you attended a seminar and the speaker poked jokes at you, showed no respect for your time, muddled up their points due to lack of preparation, distorted the facts, and tried to be someone they're not. Would you attend another seminar (even if it is free) next time if you knew the presenter would be the same speaker? I bet you would rather stay home. One of the factors that influences the reporting of breaches of ethics by teachers is the importance of respecting the code of ethics $F(2,392) = 3765, p$

Ignore the ethics in public speaking, and you kill your public speaking dreams or career! Learn them, master them, put them to use, and you are on your way to becoming an effective public speaker. I can assure you of this. According to data presented in the chart below, teachers who believe that respecting the code is very important, report less frequent violations of ethics in schools.

On the other hand, teachers who believe that adhering to the code of ethics is not important, tend to report more violations of ethics . Source: University of Colorado at Boulder. Kenneth

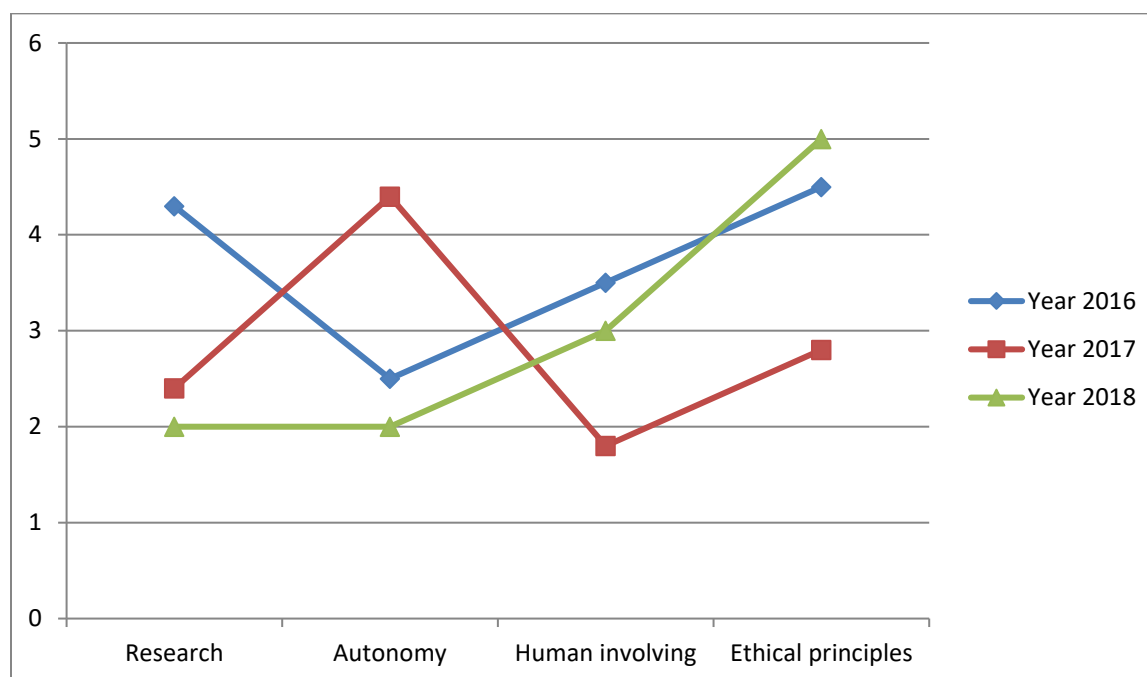
These data suggest that requiring that upper secondary school teachers should respect the code of ethics can be a very effective strategy for the preventing and handling violations of ethics. The code of ethics has no value if just written on paper, but only if it is observed and if its principles are applied.

Protecting individual autonomy has long been a central principle in Western moral-political thought. That it should also occupy a central place in Western thought about the ethics of research, particularly research involving human participants, should thus come as no surprise. The traditional controversy about autonomy has been cast in terms of Kantian versus utilitarian ethical frameworks.

The Kantian (also deontological) framework employs categorical ethical principles, the most general of which is the following: "Always treat persons as ends in themselves and never solely as means." In this framework, individual autonomy is fundamental, since respecting autonomy is

tantamount to treating individuals as ends in themselves. . Source: University of Colorado at Boulder. Kenneth

By contrast, the utilitarian (also teleological) framework employs hypothetical ethical principles that are subsidiary to the uniform goal of maximizing the balance of benefits over harms. Thus, "always treat persons as ends" is subject to the condition "if this maximizes benefits." In this framework, autonomy is instrumental; respecting it must serve the overall utilitarian goal.

Students, teachers and parents can benefit from adhering to the Code of Ethics. . Source: University of Colorado at Boulder. Kenneth

All institutions that have an impact on school and all stakeholders that cooperate with the school can make an effort to apply the code of ethics. These data suggest that HEIs should pay more attention to professional ethics during the planning and integration of the curriculum for training teachers for upper secondary schools. Training on ethics cannot be left out of the education of future teachers, as it has a great impact in their professional performance.

The ethics of social and educational research has been significantly complicated over the last several decades as a consequence of the "interpretive turn" and the ever-increasing use of qualitative research methods that have accompanied it. In this chapter, we identify what came before and after the interpretive turn with the traditional and contemporary approaches to research ethics, respectively. The distinction is a heuristic one.

We do not mean to suggest that the interpretive turn occurred at any precise point in time or that it has completely won out. In this vein, the traditional approach is no doubt still in currency. Embedded in the distinction between traditional and contemporary approaches is another between the protection of research participants ("research subjects" in the traditional vocabulary) and research misconduct. This, too, is a heuristic distinction, because it involves significant overlaps. In particular, research misconduct largely subsumes the protection of research participants. Nonetheless, it is a distinction that has the virtue of familiarity, since it parallels the way federal regulations and universities divide the issues in research ethics. *Source: University of Colorado at Boulder. Kenneth*

PERFUNDIMET: Globalizimi po ndryshon botën. Njerëzve dhe shoqërive u është dashur që të përshtaten në mënyre të shpejtë me realitetet e reja ekonomike, teknologjike, demografike, mjedisore dhe politike, dhe të përgatiten për të pranuar zhvillimet e mëtejshme. Këto ndryshime realitetesh kanë gjeneruar grupe të reja strukturash, aftësish dhe vlerash; pavarësisht se sistemi i arsimit shpeshherë mundohet së tepërmi për të ruajtur ritmin dhe për të përmbushur nevojat e një shoqërie në ndryshim në nivel botëror dhe lokal. (*Këshilli i Europës, 2014*).

Parlamenti Europian dhe Këshilli Europian kanë adresuar problematikat e sistemeve arsimore aktuale sidomos të atyre të Shteteve Anëtare, në disa dokumente të fundit; këto rekomandime duhet të ndiqen nga vendet anëtare dhe ato kandidate si Shqipëria. *Source: Përgatitur nga: Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER)*

Ata duhet të rishqyrtojnë filozofinë e tyre të arsimit, duke theksuar nevojën për të pajisur të rinjtë me kompetencat e nevojshme për aktualitetin ekonomik dhe social (*Rekomandim i Parlamentit European dhe Këshillit European, 2006*), duke propozuar ndryshime në mjedisin e të mësuarit, pedagogjive të reja, qasjeve të reja ndër-kurrikulare, përfshirjes më të madhe të studentëve në hartimin e praktikave të tyre të mësuarit, dhe një trajnimi të plotë dhe tërësor të mësuesve (*Komunikatë nga Komisioni për Parlamentin European, 2008*).

Kjo filozofi e rishikuar përafron mësimdhënien si një aktivitet moral, me shkollat që promovojnë integritetin dhe ofrimin e një shërbimi etik me mësuesit si agjent moral. Prandaj, trajnimi i mësuesve duhet të përfshijë zhvillimin moral dhe personal, njohuritë etike, dhe aftësitë reflektive (Campbell, 2003). Duhet të fokusohet në një përgjegjësi të përbashkët, atë të përdorimit të metodave aktive të të mësuarit, dhe të synojnë hapjen e dyerve të shkollave ndaj komunitetit (Gordon et al., 2008). Ato duhet të njohin dhe të adresojnë faktorët që rrisin pabarazinë dhe përjashtimin social dhe që rrjedhimisht rrezikojnë parimet themelore të shoqërive të qëndrueshme, të demokracisë dhe të drejtësisë sociale (*Këshilli i Europës, 2010*).

KONKLuzionet dhe Rekomandimet

Mësuesit janë shtylla themelore e procesit të ndërtimit të shoqërive të qëndrueshme demokratike dhe duhet të zhvillojnë kompetenca të tërthorta si: njohuritë e ndërlidhura, shkathtësitë dhe qëndrimet që u mundësojnë atyre për të modeluar proceset demokratike dhe pjesëmarrjen e bazuar në respektimin e të drejtave të njeriut, diversitetit dhe dinjitetit njerëzor (*Këshilli i Europës, 2010*)
Source: Përgatitur nga: Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER)

Vetëm kohët e fundit etika është trajtuar si një çështje e rëndësishme në sistemin arsimor Shqiptar, në të shumtën e rasteve e adresuar në dokumenta të politikave dhe jo në praktikën e përditshme. Pas daljes nga regjimi komunist, gjatë të cilit institucionet e arsimit u përdorën si mjete politike të shpërndarjes dhe të kontrollit dhe në të cilin etika trajtohej nga këndvështrimi i “moralit socialist”, sistemi arsimor shqiptar ka kaluar në një proces reformash të njëpasnjëshme duke u përpjekur të rikrijojë veten e tij dhe të zhvillojë një identitet të ri.

Në këtë sfidë të madhe, vëmendje dhe rëndësi e lartë i është kushtuar rritjes së aksesit dhe të cilësisë së arsimimit, e cila trajtohet kryesisht në drejtim të arritjeve akademike. Prindërit kanë prirje të raportojnë sjelljet joetike në norma të ngjashme ose pak më të ulëta në krahasim me

mësuesit; megjithatë studentët në të gjitha rastet raportojnë frekuencë të lartë të sjelljeve joetike duke kulmuar me 83% prej tyre që raportojnë sjellje joetike në arsimin e lartë. Gjetjet sugjerojnë se diskursi për arsimin etik është i ri dhe në fillimet veta. Prindërit dhe mësuesit, në të gjitha nivelet e arsimit, raportojnë qëndrime pozitive ndaj praktikave etike të arsimit si të qënurit të rëndësishëm në cilësinë e arsimit dhe në mirëqënien e fëmijëve të tyre. *Source: Përgatitur nga: Qendra Shqiptare për Kërkime Ekonomike (ACER)*

Referencat: Campbell, E. (2003). The Ethical Teacher. Philadelphia: Open University Press.

Kohlberg, L. (1981). Essays on Moral Development: The Philosophy of Moral Development. New York: Harper Collins.

Gilligan, C. (1982). In A Different Voice. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Goree, K., Pyle, M., Baker, E. & Hopkins, J.(eds) (2007). Education Ethics Applied. Boston: Pearson Education.

Pring, R. (2001). Education As A Moral Practice. Journal of Moral Education, 30(2): 101-112

Staratt, R. (2004). Ethical Leadership. San Francisco: Jossey-Bass.

Eleminimi i tatimeve të dyfishta në Kosovë

Msc. Arif Krasniqi¹

ABSTRAKT

Me globalizimin e ekonomisë dhe me zhvillimin e hovshëm të teknologjisë, ekonomia botërore është kthyer në një treg të vetëm global, ku shtetet kushtëzohen të krijojnë kushtet e përshtatshme për të pasur qarkullim të lirë si të njerëzve ashtu edhe të mallrave, shërbimeve dhe kapitalit. Tatimet në të gjitha format e shfaqjes së tyre kanë patur një rol kyç në zhvillimin e shtetit modern. Koha ka treguar që sistemet tatimore kanë qenë subjekt i ndryshimeve dhe përshtatjeve të vazhdueshme ndaj gjendjes së financave publike të vendit dhe ndryshimeve të aktivitetit ekonomik. Kësisoj, heqja e tatimit të dyfishtë mes shtetëve rajonale vlerësohet si fillimi i një marrëdhënie të re bashkëpunimi në mes të dy shteteve në nivel ekonomik. Si rrjedhojë këto marrëveshje bilaterale sjellin një mundësi më tepër për të shmangur evazionin fiskal i cili pengon zhvillimin e mirëfilltë të çdo shteti.

Komuniteti Ndërkombëtar përmes organizatave të ndryshme, ka parë të nevojshme hartimin e marrëveshjeve të tilla me anë të të cilave pengohet ikja nga tatimimi i dyfishtë apo evazionit fiskal. Edhe për shtetin e Kosovës, marrëveshje bilaterale për shmangien e tatimit të dyfishtë dhe parandalimit të evazionit fiskal, kanë një rëndësi të veçantë për eliminimin e këtyre problemeve. Megjithatë, çdo marrëveshje kërkon t'i bëhet një interpretim adekuat, në mënyrë që të aplikohet në mënyrë të duhur për të luftuar dukurinë e cila është objekt i marrëveshjes dhe të mos krijohen paralelizma lidhur me të njëjtën çështje.

1. Përkufizimi i problemit

Në Kosovë çështja e tatimeve është kategori ligjore e paraparë me legjislacionin në fuqi. Me anë të tyre garantohet funksionaliteti i shtetit dhe ekonomisë të vendit. Megjithatë, lidhur me to dalin disa problematika apo pyetje duke filluar nga rregullimi ligjor, implementimi i tij në

Arif Krasniqi është asistent universiteti në lëmin e ekonomisë në Fakultetin Ekonomik pranë Universitetit të Mitrovicës "Isa Boletini".

jetën juridike dhe ekonomike dhe si rrjedhojë duke sjellur edhe mos-pajtuueshmëri me aktet ndërkombëtare lidhur me tatimet.

Me globalizimin e ekonomisë, dhe me zhvillimin e hovshëm të teknologjisë, është bërë thuajse e pashmangshme mundësia që një person të krijojë të ardhura në një shtet dhe të mos ketë konflikt juridiksionesh me një shtet tjetër, i cili mund të paraqitet si shtet i rezidencës. Duke pasur parasysh që këto të ardhura sipas legjislacioneve vendore të dy shteteve mund të jenë të tatueshme, paraqitet problem i tatimit të dyfishtë, dhe shumë shpesh për t'i ikur tatimit të dyfishtë mund të paraqitet evazioni fiskal, i cili është i dëmshëm për zhvillimin e çdo shteti. Si zgjidhje për problemet e këtilla, komuniteti ndërkombëtar, përmes organizatave të ndryshme, ka parë nevojën e hartimit të marrëveshjeve me anë të të cilave bëhet eliminimi (shmangia) e tatimit të dyfishtë dhe parandalimin e evazionit fiskal.

Rrjedhimisht, çdo marrëveshje kërkon t'i bëhet një interpretim adekuat, në mënyrë që të aplikohet në mënyrë të duhur për të luftuar dukurinë e cila është objekt i marrëveshjes dhe të mos krijohen paralelizma lidhur me të njëjtën çështje.

2. Metodologjia e hulumtimit

Gjatë hartimit të punimit do të përdorim një mori metodash kërkimore dhe atë varësisht nga problemi, faza dhe të dhënat tjera të cilat do t'i paraqesim më poshtë:

1. Metoda e trajtimit teorik
2. Metoda e analizës.

3. Aspektet e përgjithshme teorike mbi Sistemin tatimor

Në kuadër të sistemit dhe politikës fiskale vend të konsiderueshëm luan sistemi dhe politika tatimore. Shikuar historikisht, paraqitja e tatimit dhe politikës tatimore është ngushtë e lidhur me paraqitjen dhe funksionet e shtetit. Duke pasur parasysh se gjatë historisë, roli dhe funksionet e shtetit janë zgjeruar, çka ka paraqitur nevojën edhe për mjete më të mëdha materiale, që në vete nënkupton edhe zgjerimin e llojeve të tatimeve. .

Shtrirja e funksioneve të shtetit në shumë veprimtari dhe zgjerimi i tyre ka kushtëzuar edhe paraqitjen e llojeve të ndryshme të tatimeve, të cilat së bashku përbëjnë sistemin tatimor. Megjithatë, “sistemi tatimor paraqet togun e të gjitha tatimeve të aplikuara në një vend të lidhur

në tërësinë konsistence, me të cilin mund të zbatohen (realizohen) qëllimet e politikës fiskale, përkatësisht realizimi i funksioneve publike të shtetit”².

Në teorinë profesionale ekonomike hasim në definime të ndryshme të tatimeve. Me këtë rast po i sjellim vetëm disa prej tyre³: Tatimi është ajo pjesë e pasurisë të cilën çdo qytetar ia jep shtetit. (Monotesquien); Tatimi është dhënie në para të cilat shteti i mbledh prej individëve në bazë të sovranitetit të vet, pa kundër shpërblim të drejtpërdrejtë, me qëllim të ngarkimit publik (Gaston Jeze)⁴; Tatimi është dhënie e detyrueshme pa të drejtë që të kërkojë kundër shpërblim (Funter Schmolder). Tatimi është çmimi, të cilin qytetari ia paguan shtetit për të kompensuar pjesën e vet të çmimit kushtues të shërbimeve publike, të cilat do t’i shpenzojë (De Viti de Marco);

Duke u mbështetur në atë që u tha më lart rreth tatimit, është vështirë që të jepet ndonjë përkufizim i prerë se çka paraqet tatimi. Por si do që të jetë, mund të thuhet se, tatimet janë instrument kryesor i të hyrave publike me të cilat shteti përcakton obligimin ndaj obliguesve tatimor me qëllim të financimit të sektorit publik, të shpenzimeve të përbashkëta, si dhe arritja e shumë qëllimeve në planin ekonomik e shoqëror.⁵

4. Karakteristikat e një sistemi tatimor modern

Një siste tatimor modern duhet të përmbushë disa kriteret. Ai duhet të jetë eficient që të sigurojë rritje ekonomike, shpërndarje të drejtë të të ardhurave dhe të shtojë fondet publike të nevojshme për sigurimin e të mirave publike, pa shtrembëruar vetë sistemin nëpërmjet efekteve negativ. Gjithashtu, një sistem tatimor modern duhet të jetë i drejtë, derisa ai ka për qëllim të orientojë ekonominë drejt shpërndarjes së dëshiruar të të ardhurave, pra të synojë barazi. Një sistem tatimor modern duhet të jetë i thjeshtë dhe transparent. Ai duhet të jetë dekurajues dhe të minimizojë nxitjet dhe mundësitë për shmangie tatimore, evazion fiskal dhe mashtrim. Gjithashtu ai duhet të ketë kosto të ulëta administrative.

Një sistem tatimor modern në mënyrë të përmbledhur mund të themi se mbështetet në këto karakteristika:⁶ *Efektiviteti ekonomik, transparenca, thjrshtësia administrative, fleksibiliteti, drejtesia*

Nsinojnë një sistem tatimor standard që me kalimin e kohës i është përshtatur gjendjes së vendit të tyre dhe zhvillimeve ekonomike dhe sociale.

² Limani, Musa (2003), “Makroekonomia aplikative”, Prishtinë, fq. 14.

³ Henderson, David (2007), “Klasikët e mendimit ekonomik, nga fillimet deri në ditët tona”, fq. 54.

⁴ Kadriu, Sabri, (2012), “Financat publike”, Prishtinë, fq. 81.

⁵ Kadriu, Sabri, (2012), “Financat publike”, Prishtinë, fq. 80.

⁶ Nane, Marsida, Shyti, Albana dhe Xhakaj, Gjenovefa (2013) “Ekonomi Tatimesh”, Tiranë, fq. 9

Tatimit është mbledhja e mjeteve financiare për shtetin dhe organet e tjera publike të cilat janë të nevojshme për financimin e funksioneve të tyre. Ky edhe është qëllimi fiskal i tatimit.⁷

Pra, detyra e tatimit nuk është ekskluzivisht realizimi i mjeteve financiare të shtetit, por tash me zgjerimin e numrit të obliguesve tatimor dhe me rritjen e numrit të llojeve të tatimit është bërë e mundur që tatimet të përdoren si instrument financiar shumë efikas për realizimin e qëllimeve të shumta ekonomike dhe sociale të shtetit.⁸

5. Tatimet dhe sistemi tatimor në Kosovë

Administrata Tatimore e Kosovës është autoriteti tatimor ekzekutiv përgjegjës për zbatimin e legjislacionit që ka të bëjë me tatimet.

Kosova ka zhvilluar një sistem fiskal të bazuar në përvojat dhe politikat më të mira të Bashkimit Evropian, në mënyrë që të ketë politika fiskale dhe legjislacion sa më të përshtatshëm me atë të BE-së. Kjo vlen për tatimet dhe politikat doganore duke përfshirë tatimet direkte dhe indirekte (Tatimi në të Ardhurat e Korporatave, Tatimi në të Ardhurat Personale, Tatimin mbi Vlerën e Shtuar, Dogana, Akciza, etj.).

Sistemi tatimor në Kosovë karakterizohet nga taksat me bazë të gjerë me norma të ulëta dhe pak përjashtime. Ekziston një boshllëk i konsiderueshëm tatimor në veçanti në mbledhjen e taksave mbi të ardhurat, gjë që reflekton madhësinë e ekonomisë joformale. Sfidat kryesore strukturore mbetet në reduktimin e varësisë nga tatimet dhe taksat e mbledhura në kufi dhe lëvizja drejt një strukture që do të jetë më shumë në linjë me zhvendosjen e ekonomisë drejt prodhimit më të fuqishëm vendas dhe të hyrave të mbledhura brenda vendit⁹.

Politika tatimore në Kosovë është e orientuar drejt rregulloreve të thjeshta të cilat sigurojnë bazë të gjerë tatimore dhe parandalojnë evazionin tatimor. Tatimet dallojnë në bazë të formës së biznesit dhe qarkullimit vjetor. Administrata tatimore aplikon tri regjime të kryesore të tatimeve:

- Tatimi mbi Vlerën e Shtuar (TVSh);
- Tatimi në të Ardhurat e Korporatave (TAK);
- Tatimi në të Ardhurat Personale (TAP).

Tatimi mbi Vlerën e Shtuar (TVSH). Tatimi kryesorë në Kosovë është Tatimi mbi vlerën e shtuar TVSH-ja e cila paguhet për mallra dhe shërbime. Norma e këtij tatimi është 8% për produktet e konsumit të gjërë dhe 18% për të gjitha mallrat tjera pa marrë parasysh origjinën e tyre dhe 0% për mallrat të cilat i dedikohen eksportit.

⁷ Komoni, Sabahudin, (2008), “Financat publike”, Prishtinë, fq. 47.

⁸ Po aty, fq. 48

⁹ Qeveria e Kosovës, (2015), “Programi kombëtar për reforma në Ekonomi”, Prishtinë, fq. 47.

Tatimi në të ardhurat e korporatave. Ky tatim paguhet çdo tre muaj varësisht nga qarkullimi vjetor. Norma e këtij tatimi me qarkullim vjetor mbi 50,000€ është 10%.

Tatimi mbi të ardhurat personale. Ky lloj tatimi aplikohet në të ardhura nga paga, biznesi, qiraja, interesi, pasuria e patundshme etj. Normat tatimore të tatimit në të ardhura personale nga paga janë normal progresive duke u bazuar në lartësinë e pagës së fituar dhe njëherit norma më të ulëta në regjion dhe në shtetet e BE-së.

Normat tatimore janë¹⁰:

- 0% deri në 960 euro/vit
- 4% mbi 960 dhe 3000 euro/vit
- 8% mes të 3001 dhe 5400 euro/vit
- 10% mbi 5400 euro/vit

Tatimi i paragjykuar. Ky lloj tatimi paguhet nga të gjitha bizneset individuale me qarkullim vjetor më pak se 100.000 euro.

5.Tatimi i Dyfishtë Ndërkombëtarë

Sistemi tatimor i një shteti përbëhet nga ligjet tatimore të tij, prandaj për të arritur deri te një sistem tatimor të drejtë, duhet të hartohen normat tatimore në atë mënyrë që ato të jenë të aplikueshme, dhe gjatë aplikimit të mos hasen në probleme të tjera, ose të paktën të evitohen këto probleme në shkallë sa më të madhe.

Gjatë hartimit të rregullave ndërkombëtare tatimore, një shtet duhet të synojë katër qëllimet e mëposhtme, disa prej të cilave mund të arrihen në mënyrë efikase edhe me veprim unilateral. Sidoqoftë për t'i arritur të katërtat, një shtet duhet të bashkëpunojë me partnerët e tij tregtarë më të mëdhenj.¹¹ Si çdo e drejtë tjetër, edhe e drejta tatimore ndërkombëtare ka burimet e veta, të cilat përfshijnë:¹²

Marrëveshjet ndërkombëtare shumëpalëshe. Konventa e Vjenës mbi të drejtën e traktateve, Traktati i Romës, procedurat e marrëveshjeve të reciprocitetit për zgjidhjen e kolizionit të juridiksioneve;

Marrëveshjet e plota për tatimet e dyfishta- traktatet dhe protokollet, shkëmbimi i letrave dhe notave, memorandumet mirëkuptimi, marrëveshjet administrative suplementare;

Marrëveshjet e kufizuara për tatimet e dyfishta- deklaratat reciproke, marrëveshjet specifike mbi lundrimin, tatimin e trashëgimisë dhe dhuratave;

¹⁰Salihu, Sami (2015) “Sistemi Tatimor në Kosovë”, Prishtinë, Nëntor, fq. 14.

¹¹ Brian J.Arnold & Michel J.McIntyre, International Tax Primer, v.c. fq. 4

¹²Genta Bungo, Shkenca mbi financat dhe e drejta financiare, v.c., fq.190

E drejta ndërkombëtare zakonore dhe parimet e përgjithshme të së drejtës- parimet e së drejtës të njohura nga kombet e civilizuar në sistemet e tyre ligjore, e drejta statutoire, e drejta në përgjithësi dhe vendimet gjyqësore, si edhe praktikatat e organizatave ndërkombë. Tatimi i dyfishtë ndërkombëtar ndodh kur dy ose më shumë shtete taton në njëjtin tatimpagues për të njëtin subjekt tatimor. Tatimi i dyfishtë më së shpeshti paraqitet për shkak se shtetet nuk i taton vetëm asetet dhe transaksionet e brendshme, por edhe ato asete dhe transaksione në shtet tjerë të cilat përfitojnë nga tatimpaguesit rezidentë, duke çuar kështu në mbivendosje të kërkesave tatimore të shteteve. Traktatet bilaterale për tatimin e dyfishtë përcaktojnë dhe kufizojnë shtrirjen e tatimit të dyfishtë.

Tatimi i dyfishtë ndërkombëtar mund të paraqitet si tatim i dyfishtë juridik dhe tatim i dyfishtë ekonomik. Tatimet e dyfishta ekonomike i referohen tatimeve të dyfishta mbi të njëjtat të ardhura në duart e personave të ndryshëm (burrë e grua, partnerë të ndryshëm, kompani dhe filiale etj). I njëjti objekt është tatuar ligjërisht në mënyra të ndryshme, por ekonomikisht njëjloj.¹³

Ndërkaq, tatimet e dyfishta juridike kanë të bëjnë me të njëjtin objekt tatimor dhe të njëjtin subjekt tatimor, kur ata taton sipas dy ose me shumë juridiksioneve tatimore.¹⁴ Tatimi i dyfishtë juridik paraqitet atëherë kur në bazë të dispozitave të organeve tatimore të të njëjtë rang, për të njëjtën periudhë kohore ngarkohet me të njëjtin tatim ose me tatime të të njëjtë lloj, i njëjti subjekt tatimor ose objekt tatimor.¹⁵

Tatimet e dyfishta kanë këto karakteristika:

- Caktohen me ligj pagimi i tatimit nga ana e dy shteteve sovranë
- Obliguesi tatimor është i njëjtë
- Forma tatimore dhe objekti tatimor është i njëjtë
- Tatimimi bëhet në të njëjtën kohë¹⁶

Duke marrë për bazë faktin, se tatimi i dyfishtë ndërkombëtar, shfaqet në tatimin juridik, tatimi i dyfishtë ekonomik nuk do të jetë pjesë e shtjellimit të kësaj teme. Tatimi i dyfishtë juridik, siç e cekëm edhe më lart, paraqitet në rastet kur për të njëjtat të ardhura, kanë juridiksion tatimor dy apo më shumë shtete. Prandaj në këtë rast paraqitet ajo të cilën ne e quajmë “E Drejta Tatimore Ndërkombëtare”.

6. Konventat Model për lidhjen e marrveshjeve për eliminimin e tatimit të dyfishtë

¹³ Genta Bungo, Shkenca mbi financat dhe e drejta financiare, Adel Print, Tiranë, (2009), fq. 193

¹⁴ Po aty.

¹⁵ Po aty.

¹⁶ Prof.Dr.Sabri Kadriu, Financa Publike, Sabrico shpk, Prishtinë (2012), fq.143

Çështja e tatimit të dyfishtë, është çështje e cila preokupon të gjitha shtetet sovraane, pasi që ajo i jep të drejtën disa shteteve që të tatimojnë një tatimpagues duke u bazuar në parimin e rezidencës apo të burimit të të ardhurave, duke shpër kështu në mbivendosje të tatimit, e duke dëmtuar tatimpaguesin, pasi të ardhurat e tij zvogëlohen. Siç është shtjelluar edhe më lart, kjo pengon në qarkullimin e lirë të njerëzve, mallërave, shërbimeve dhe kapitalit.

Andaj, shtetet për t'i shmangur këto pengesa nëtatimin e të ardhurave dhe kapitalit, në mes vete lidhin traktate bilaterale për shmangjen e tatimit të dyfishtë.

Model konventat kryesore të cilat përdoren për lidhjen e traktateve bilaterale për eliminimin e tatimit të dyfishtë janë: Model Konventa e OECD-së (Organisation for Economic Co-operation and Developement), Model Konventa e UN (Kombeve të Bashkuara) dhe model konventa e Shteteve të Bashkuara të Amerikës (US),.

7. Marrëveshjet për eliminimin e tatimeve të dyfishta

Marrëveshjet për eliminimin e tatimeve të dyfishta (METD) kanë një rol të rëndësishëm në faktorët që garantojnë, favorizojnë dhe stimulojnë marrëdhëniet ekonomiko-tregtare ndërkombëtare, si:

- Zhvillimi i bashkëpunimit për çështjetatimore;
- Mbrojtja e tatimpaguesit nga tatimimi idyfishtë;
- Parandalimi i evazionit tatimor;
- Eliminimi i diskriminimit;
- Ofrimi i asistencës administrative;
- Detyra të tjera të parapara me METD.¹⁷

Rëndësia e këtyre marrëveshjeve bëhet më e madhe në kushtet e rritjes së aktiviteteve të biznesit të shoqërive shumëkombëshe dhe të rritjes së vazhdueshme të lëvizjes së lirë ndërkombëtare të njerëzve, kapitaleve, mallrave e parave. Marrëveshja krijon një bazë të plotë ligjore për trajtimin tatimor të individëve apo personave juridikë të dy shteteve, të cilët kanë aktivitete biznesi apo të ardhura të tjera që bien nën juridiksionin e legjislacioneve tatimore të të dyja shteteve.

¹⁷Marr nga uebfaqja e ATK-së, http://ëëë.atk-ks.org/ëp-content/uploads/2015/10/Marrveshja-per-eliminimin-e-tatimit-te-dyfisht_Shqip.pdf, Maj, 2016

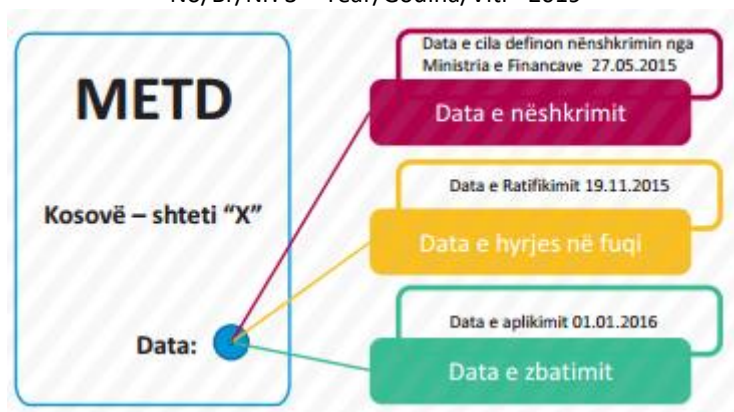

Figura 1 – Skema e METD sipas ATK-së

Tatimet e Dyfishta mund të bëhen pengesë për lëvizjen e individëve, shoqërive, kapitaleve dhe investimeve të ndërsjella nga një shtet tek tjetri. Janë pikërisht marrëveshjet ndërkombëtare bilaterale për eliminimin e tatimit të dyfishtë, të cilat nëpërmjet dispozitave që krijojnë për palët nënshkruese, eliminojnë tatimin e dyfishtë duke përcaktuar se cili nga shtetet ka të drejtë të tatojë të ardhura të caktuara të një subjekti të caktuar, apo duke e ndarë këtë të drejtë mes të dy shteteve, por pa e rënduar subjektin me tatim të dyfishtë.

8. Metodatat Për Eliminimin e Tatimit Të dyfishtë

Eliminimi i Tatimit të Dyfishtë bëhet përmes metodave të cilat i zbaton shteti rezident, si në rastet kur dispozitat e METD bien në kundërshtim me dispozitat e Legjislacionit vendor, dispozitat e METD kanë përparësi. Aplikimi i METD në rastet praktike do të bazohet në dispozitat konkrete në fuqi të çdo marrëveshjeje.¹⁸

- **Metoda e Lirimit**, e cila nënkupton lirimin nga tatimi për të ardhurat me burim nga jashtë.
- **Metoda e Kreditit**, e cila nënkupton lejimin e kreditimit tatimor për tatimin e paguar në të ardhurat me burim nga jashtë.
- **Metoda e Zbritjes**, e cila nënkupton zbritjen e tatimit të paguar për të ardhurat nga jashtë në formë të shpenzimit.

9. Marrëveshjet e Kosovës për Eliminimin e Tatimit të dyfishtë

Me qëllim të realizimit të Eliminimit të Tatimit të Dyfishtë, kriteret që merren për bazë, janë:¹⁹

- METD të jetë në fuqi dhe e zbatueshme;
- Personi duhet të jetë rezident në njërin apo dy shtetet kontraktuese;

¹⁸ Po aty, Maj, 2016

¹⁹ Marr nga uebfaqja e ATK-së, <http://ëëë.atk-ks.org/njoftim-per-tatimpagues-atk-publikon-fletepalosjen-marreveshja-per-eliminimin-e-tatimit-te-dyfishte/>, Maj, 2016

- Të ardhurat e tatuara të jenë të mbuluara nga METD.

ATK, garanton tatimpaguesit rezident dhe jo-rezident se të gjitha çështjet dhe informatat e tyre do të shqyrtohen në mënyrë të pavarur dhe të paanshme, si dhe nën konfidencialitet të plotë, siç është paraparë në Ligjin për Administratën Tatimore dhe Procedurat, si dhe Ligjin për Mbrojtjen e të Dhënave Personale.

Traktatet që ka Kosova për eliminimin e tatimit të dyfishtë, e të cilat janë në fuqi, janë bërë pjesë e legjislacionit vendor, dhe janë të lidhura me këto shtete:²⁰

1. **Holanda-** traktat i lidhur me Jugosllavinë në vitin 1982, i cili aplikohet në mënyrë të njëanshme nga Kosova dhe nga Holanda (Holanda, pas shpalljes së pavarësisë së Kosovës, me datë 22.09.2009, ka dorëzuar një shkresë përmes së cilës njeh vlefshmërinë e këtij traktati për të gjitha shtetet e ish Jugosllavisë).
2. **Gjermania-** traktat i nënshkruar me Jugosllavinë, në vitin 1983, e përmes shkëmbimit të notave verbale për njohjen e vlefshmërisë së traktateve, është bërë ratifikimi në vitin 2010.
3. **Finlanda-** traktat i nënshkruar me Jugosllavinë në vitin 1987, pas shkëmbimit të notave verbale, është ratifikuar dhe është në fuqi në Kosovë nga 08.09.2011.
4. **Britania e Madhe-** traktat i nënshkruar me Jugosllavinë në vitin 1982, i ratifikuar së fundi me 09.07.2015 dhe e cila është e zbatueshme nga data 01.01.2016.
5. **Belgjika-** traktat i nënshkruar me Jugosllavinë në vitin 1980, vlefshmëria e të cilit njihet ende nga Belgjika. Ky traktat është amandamentuar dhe është në fuqi nga data 13.04.2012
6. **Shqipëria-** traktat i nënshkruar nga Kosova gjatë kohës së administrimit të UNMIK-ut, në fuqi që nga viti 2006. Traktati i ri pas shpalljes së Pavarësisë u arrit në vitin 2014 dhe ka hyrë në fuqi nga data 01.01.2016
7. **Maqedonia-** traktat i nënshkruar nga Republika e Kosovës, në prill të vitit 2011, në fuqi që nga 01.01.2014
8. **Turqia-** traktat i nënshkruar në vitin 2012, dhe i cili ka hyrë në fuqi dhe zbatohet nga data 01.01.2016.
9. **Sllovenia** – Traktat i nënshkruar me datë 14.04.2014 dhe i cili ka hyrë në fuqi me datë 01.01.2015

²⁰По аты

10. Hungaria- traktat i nënshkruar së fundmi nga Republika e Kosovës dhe Hungarisë me datë 13.01.2014, ka hyrë në fuqi që nga data 01.01.2015²¹

Siç mund të shohim, shteti ynë qëndron ende varfër në rrjetin e tij të traktateve për

10. Ndikimi i eliminimit të tatimit të dyfishtë në investimet në Kosovë

Teoria e financave dhe investimeve jepin dëshmi të mjaftueshme të parakushteve kryesore për të investuar në Kosovë. Ekzistojnë dallime të vogla në perceptimin dhe rëndësinë që i është dhënë aspekteve të veçanta të mjedisit ndihmues për biznesin. Për investitorët aktualë, sundimi i ligjit, stabiliteti ekonomik dhe stabiliteti politik përbëjnë faktorët më të rëndësishëm gjatë përcaktimit të investimeve që i konsiderojnë këta faktorë si shumë të rëndësishëm për investime (4 në një shkallë prej 1-5).²² Marrëveshjet dypalëshe tregtare, traktatet e tatimit të dyfishtë dhe cilësia e infrastrukturës duket të jenë më të ulëta në listën e prioriteteve për investitorët aktualë, të ndjekur nga përvojat e investitorëve të tjerë të huaj dhe shërbimet përkrahëse të agjencive qeveritare e cila renditet më e ulëta.

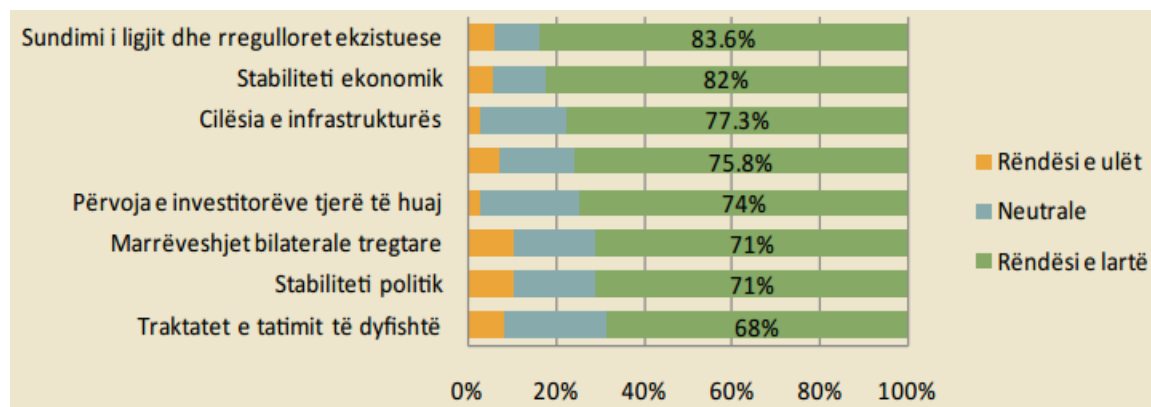

Figura 2 – Rëndësia e faktorëve të lehtësimit të biznesit për investime (investitorët aktual)

Siç mund të shihet në figurën 2, pjesa më e madhe e investitorëve aktualë konsiderojnë sundimin e ligjit dhe rregulloret ekzistuese si një element të rëndësishëm në mjedisin e të bërit biznes, por edhe stabiliteti ekonomik dhe cilësia e infrastrukturës konsiderohen si dy aspekte shumë të rëndësishme të mjedisit të biznesit.

Nga ana tjetër, marrëveshjet dypalëshe tregtare, traktatet e tatimit të dyfishtë dhe përvojat ekzistuese të investitorëve të huaj duket se janë faktorë më pak të rëndësishëm, ndërsa

²¹Po aty, <http://ëëë.atk-ks.org/marreveshjet-tatimore-nderkombetare/altest/> Pril, 2016

²²MTI, “Perceptimet E Investitorëve Për Mjedisin E Biznesit Në Kosovë”, 2014, fq 15

Pak më shumë se 70% të investitorëve aktualë i konsiderojnë traktatet e tatimit të dyfishtë si faktor themelor për të vendosur mbi mjedisin e të bërit biznes.

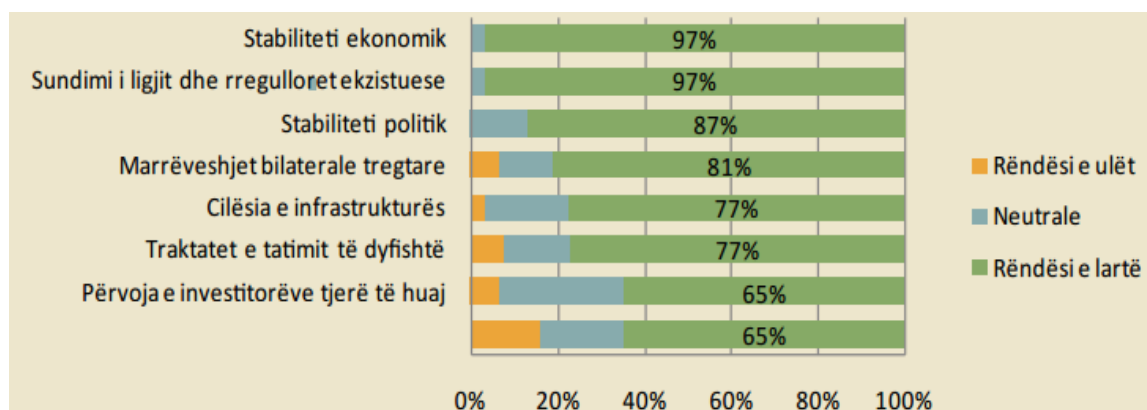

Figura 3 – Rëndësia e faktorëve të lehtësimit të biznesit për investime (investitorët potencial) Gjithashtu shohim në figurën 3, se pjesa më e madhe e investitorëve potencial konsiderojnë njëjtë sundimin e ligjit dhe stabilitetin ekonomik si dy elemente të rëndësishme në mjedisin e të bërit biznes. Nga ana tjetër, marrëveshjet dypalëshe tregtare, traktatet e tatimit të dyfishtë dhe përvojat ekzistuese të investitorëve të huaj janë poashtu faktorë të rëndësishëm, për të vendosur mbi mjedisin e të bërit biznes.²³

Energjia, Infrastruktura, konsulenca, shërbimet financiare dhe sektori i prodhimit të mobileve i konsiderojnë traktatet e tatimit të dyfishtë si më të rëndësishme se bizneset në sektorët e tjerë. Marrëveshjet e tregtisë së lirë duket të jenë më të rëndësishme për bizneset në infrastrukturë, tregti, telekomunikacion, tekstile dhe mobile më shumë sesa në sektorë të tjerë.²⁴

Prandaj, marrëveshjet bilaterale kanë një rëndësi tejet të veçantë për sektorin e biznesit pasi që paraqet një standard të vetëm ligjor që mund të përdoret nga investuesit e të dyja vendeve.

²³MTI, “Perceptimet E Investitorëve Për Mjedisin E Biznesit Në Kosovë”, 2014, fq 16

²⁴Po aty, fq. 22

Përfundimet dhe rekomandimet

Rëndësia e eliminimit të tatimit të dyfishtë për të gjithë ata që zhvillojnë aktivitetin e biznesit në Kosovë rrit besimin dhe sigurinë për shmangien e tatimit në të dy vendet. Pra, kjo marrëveshje lejon tatim vetëm në njërin nga vendet për bizneset që zhvillojnë aktivitet në të dy vendet. Në këtë mënyrë bëhen hapa konkret lidhur me integrimin e ekonomisë dhe integrimin e biznesit të Kosovës.

Marrëveshjet ndërkombëtare mbi eliminimin e tatimit të dyfishtë dhe interpretimi i këtyre marrëveshjeve bëhet në të njejtën mënyrë si interpretimet e marrëveshjeve të tjera, pasi që rregullat bazë të cilat vlejné në këtë rast janë rregullat gjenerale të interpretimit të parapara me Konventën e Vjenës për të Drejtën e Traktateve. Në shiqim të parë kjo mund të duket si gjë e thjeshtë, por siç është shqyrtuar gjatë punimit, interpretimi është një çështje delikate e që kërkon kujdes të shtuar në secilin hap të tij, pasi që një gabim i vogël mund të dërgoj në një përfundim krejtësisht tjetër nga ai për të cilin palët janë marrë vesh.

Interpretimi i këtyre marrëveshjeve është më i lehtë në rastet kur ato janë bazuar në model konveta (si ajo e OECD-së apo UN-it), pasi që këto organizata përgadisnin vazhdimisht komentare për secilin nen të modelit, e të cilët paraqesin rëndësi të madhe në rastin e interpretimit. Siç thuhet edhe në vet komentaret, interpretimi i neneve të konventës duhet bërë duke u bazuar në këta komentare, të cilët paraqesin burimin kryesor të interpretimit.

Gjithashtu vijmë në përfundim që për shkak të përdorimit më të madh të model konventës së OECD-së, edhe legjislacionet vendore kanë përfshirë të njejtat provizione të parapara në këtë model, duke lehtësuar kështu edhe arritjen e marrëveshjeve në mes të shteteve, si dhe duke mos dëmtuar tatimpaguesit. Të njejtën gjë e ka bërë edhe Republika e Kosovës, e cila përkundër faktit që është shtet në zhvillim ka inkorporuar në legjislacionin e vet vendor provizione kryesisht të bazuara në modelin e OECD-së, por në disa raste ka bërë kombinime me provizionet e modelit të UN-it.

Edhe pse si vend në zhvillim do të pritej nga shteti ynë të marrë parasysh modelin e UN-it në lidhjen e marrëveshjeve me shtetet tjera, por duke u bazuar edhe në pozitën gjeografike të Kosovës, e cila gjendet në Evropë, duke u bazuar në faktin që partnerë tregtie ka kryesisht shtetet të cilat janë anëtare të OECD-së dhe gjithashtu duke u bazuar në përqëndrimin e diasporës, e cila luan rol të rëndësishëm në të ardhurat e vendit, kryesisht në këto shtete, ky favorizim i modelit të OECD-së shihet si i arsyeshëm.

Prandaj, fare në fund mund të përfundojmë se sfidat kryesore të sistemit tatimor të Kosovës, respektivisht edhe ATK-së mbeten endefuqizimi dhe implementimi i mëtutjeshëm i arkave fiskale, funksionalizimi i deklarimit elektronik identifikimi i saktë i tatimpaguesve, inkuadrimi

i veriut të Kosovës, dhe nënshkrimi i mëtutjshëm i marrëveshjeve për eliminimin e tatimit të dyfishtë, ndërmjet shteteve të cilat na kanë njohur deri më tani si shtet i pavarur.

Ndërsa sa i përket reformave, ky proces i integritit të Kosovës në BE, është një rrugë me shumë sfida ku një ndër to është edhe reforma tatimore pasi që ky integrim kushtëzohet vetëm në rastin kur sistemi tatimor i Kosovës, përafrohet me legjislacionin e BE-së më konkretisht me *acquis communautaire*. Megjithatë qëllimi i kërimit është edhe përcaktimi i një kornize ligjore të përshtatshme, e cila promovon efikasitetin dhe stabilitetin e sistemit financiar.

Andaj në fund rrjedhin edhe rekomandimet tona sa i përket temës në fjalë e të cilat janë:

1. *Harmonizimi i mëtutjshëm i legjislacionit vendor me legjislacionin tatimor të BE-së,*
2. *Zbatimi i marrëveshjes për eliminimin e tatimit të dyfishtë (METD), e cila ka për qëllim të përcaktoj shtetin i cili ka të drejtën e tatimit për të njëjtat të ardhura ose kapital, në rastet kur një person është i tatueshëm në të dy shtetet.*
3. *Shtetet anëtare të BE-së, duhet të përforcojnë format e bashkëpunimit dhe të shkëmbimit të informacioneve për sa i përket tatimit mbi të ardhurat personale, në luftën kundër evazionit tatimor dhe fshehjes së të ardhurave.*
4. *Shtetet anëtare të BE-së, duhet që të unifikojnë marrëveshjet për eliminimin e tatimit të dyfishtë. Marrëveshjet për eliminimin e tatimit të dyfishtë, shtetet anëtare i kanë huazuar nga modeli i Konvetës së OECD-së. Ndërkohë, nuk ka akoma një unifikim të modelit të marrëveshjeve për eliminimin e tatimit të dyfishtë brenda shteteve anëtare.*
5. *Në kuadër të lidhjes së marrëveshjeve për eliminimin e tatimit të dyfishtë, tatimi në burim duhet të marr përparësi në lidhje me tatimin mbi bazën e parimit të rezidencës në vendet anëtare të Bashkimit Europian. Aktualisht, shumica e marrëveshjeve tatimore që lidhen ndërmjet shteteve anëtare në Bashkimin Europian mbështeten mbi parimin e mbajtjes në burim të të ardhurave, por kjo nuk përjashton faktin që shtetet mund të zgjedhin edhe parimin e rezidencës për taksimin e të ardhurave të tyre, të fituara nga individë të caktuar, në shtete të ndryshme në Bashkimin Europian.*

Literatura

1. Arif Krasniqi është asistent universiteti në lëmin e ekonomksit në Fakultetin Ekonomik pranë Universitetit të Mitrovicës "Isa Boletini".
2. Limani, Musa (2003), “Makroekonomia aplikative”, Prishtinë, fq. 14.
3. Henderson, David (2007),” Klasikët e mendimit ekonomik, nga fillimet deri në ditët tona”, fq. 54.
4. Kadriu, Sabri, (2012), “Financat publike”, Prishtinë, fq. 81.
5. Kadriu, Sabri, (2012), “Financat publike”, Prishtinë, fq. 80.
6. Nane, Marsida, Shyti, Albana dhe Xhakaj, Gjenovefa (2013) “Ekonomi Tatimesh”, Tiranë, fq. 9
7. Komoni, Sabahudin, (2008), “Financat publike”, Prishtinë, fq. 47.
8. Po aty, fq. 48
9. Qeveria e Kosovës, (2015), “Programi kombëtar për reforma në Ekonomi”, Prishtinë, fq. 47.
10. Salihu, Sami (2015) “Sistemi Tatimor në Kosovë”, Prishtinë, Nëntor, fq. 14.
11. Brian J. Arnold & Michel J. McIntyre, International Tax Primer, v.c. fq. 4
12. Genta Bungo, Shkenca mbi financat dhe e drejta financiare, v.c., fq. 190
13. Genta Bungo, Shkenca mbi financat dhe e drejta financiare, Adel Print, Tiranë, (2009), fq. 193
14. Po aty.
15. Po aty
16. Prof. Dr. Sabri Kadriu, Financa Publike, Sabrico shpk, Prishtine (2012), fq. 143

Burime nga Interneti

1. Marr nga uebfaqja e ATK-së, http://ëëë.atk-ks.org/ëp-/uploads/2015/10/Marrveshja-per-eliminimin-e-tatimit-te-dyfisht_Shqip.pdf, Maj, 2016
2. Po aty, Maj, 2016
3. Marr nga uebfaqja e ATK-së, <http://ëëë.atk-ks.org/njoftim-per-tatimpagues-atk-publikon-fletepalosjen-marreveshja-per-eliminimin-e-tatimit-te-dyfishte/>, Maj, 2016
4. Po aty
5. Po aty, <http://www.atk-ks.org/marreveshjet-tatimore-nderkombetare/altest/> Pril, 2016
- 5MTI, “Perceptimet E Investitorëve Për Mjedisin E Biznesit Në Kosovë”, 2014, fq 15
- 6 MTI, “Perceptimet E Investitorëve Për Mjedisin E Biznesit Në Kosovë”, 2014, fq 16
- Po aty, fq. 22

Ndikimi i kontabilitetit kreativ në raportimin financiar

Autori: Rustem Asllanaj¹

Abstrakti

Rritja e të ardhurave është komponent i rëndësishëm për suksesin e kompanisë. Duke u nisur nga kjo mund të themi që investitorët investojnë më shumë kapitalin e tyre kur firma ka më pak luhatje të fitimeve. Si rrjedhojë, menaxherët praktikojnë kontabilitetin kreativ apo aso politika të sheshimit të të ardhurave në mënyrë që të arrijnë objektivat e tyre. Edhe, Parimet Përgjithësisht të Pranuara të Kontabilitetit, GAAP, lejojnë një fare shkalle fleksibiliteti dhe interpretim të tyre.

Ky studim ka për qëllim të shqyrton kontabilitetin kreativ dhe ndikimin e tij në raportimin financiar modern. Një pyetje shumë e rëndësishme që kemi provuar të përgjigjemi në këtë studim është: se pse menaxherët përdorin kontabilitetin kreativ dhe si bëhen të suksesshëm në kryerjen e praktikës së tillë në prani të rregullave dhe procedurave të rrepta?.

Fjalet Kyçe: Kontabilitet kreativ; sheshim i të hyrave; raportim financiar; investime.

¹ Universiteti “Hasan Prishtina”. Fakulteti Ekonomik. Rustem.asllanaj@gmail.com

Hyrje

Sapo të dëgjohet fjala “Kontabilitet kreativ” në mendjen tonë portretizohet si një gjë negative, diqka e pandershme, manipulim, mashtrim. Kontabiliteti kreativ ka anet pozitive të saj. Madje, edhe vetë Parimet Përgjithësisht të Pranuara të Kontabilitetit, GAAP, lejojnë një fare shkalle fleksibiliteti dhe interpretim të kontabilitetit kreativ. Sipas shumë studiuesve (Ita Asuquo, 2011; Shah & Butt, 2011; Tassadaq & Malik, 2015) kontabiliteti kreativ karakterizohet si “armë”, që po u përdorë siç duhet, ajo mund të jetë me dobi të madhe për përdoruesit, por në qoftë se ajo është keqpërdorur ose shkon në duart e personit të gabuar, ajo mund të shkaktojë shumë dëme.

Kontabiliteti kreativ është “dredhi” e përdorur në raportim financiar për të moderuar raportet financiare të kompanisë për të inkurajuar investitorët të blejnë aksionet e kompanisë dhe për të rritur vlerën e tregut të firmës (Tassadaq & Malik, 2015).

Qelsi i popullaritetit në rritje të kontabilitetit kreativ është rritja e biznesit ndërkombëtar, duke e bërë konkurrencën midis firmave më të ashpër, prandaj, tundimi për ta që të bëjnë “rrugë përrreth rregullave” në kohën e caktuar dhe “pretekstin” në ndikimin e pasqyrave financiare bëhen më të dukshme (McCullagh, 2006 duke cit. Griffiths, L. 1987).

Qëllimi kryesor i këtij punimi është të definojë kontabilitetin kreativ që përdoret në raportimin financiar dhe të paraqes perspektivën etike të kontabilitetit kreativ.

Qëllimi i këtij punimi nuk është vetëm të kuptohet rëndësia e etikës në raportimin financiar, por gjithashtu të theksohen ato faktorë që shkaktojnë praktika kreative jo-etike të kontabilitetit. Dhe po ashtu, të zhvillohet një model i propozuar i praktikave të kontabilitetit kreativ përmes rishikimit të literaturës.

Metodologjia e hulumtimit

- Metodologjia e përdorur për këtë punim ka kaluar nëpër këto faza:
- Se pari është identifikuar problemi kërkimorë lidhur me shqyrtimin e kontabilitetit kreativ;

- Së dyti është përpunuar plani orientues i punës kërkimore, pra është grumbulluar literatura edhe është përcaktuar bibliografia që do të përdoret.
- Së treti është përcaktuar struktura e punimit dhe pjesët përbërëse.
- Me pas është shtjelluar punimi sipas strukturës së përcaktuar bazuar në njohurit e fituara në bazuar në të dhënat cilësore të marra kryesisht nga libra, artikuj, studime, burime nga interneti.

Punimi është i organizuar si në vijim. Seksioni I hyrjen dhe metodologjinë. Seksioni II përfshinë rishikimin e literaturës dhe analizën e punimeve nga autorët e njohur të kësaj fushe. Seksioni III përfshin raportimin financiar dhe kontabilitetin kreativ, ndërsa Seksioni i fundit (IV) përfshinë përfundimin dhe disa rekomandime të derivuara nga ky hulumtim.

Rishikimi i literaturës

Bazuar në studimin e Tassadaq & Malik (2015) për heren e parë që është shkruar në literaturë, për kontabilitetin kreativ ka qenë periudha e viteve 1970-ta, dhe personi i parë që ka trajtuar konceptin “kontabilitet kreativ” konsiderohet Anglo-Saxon. Që nga viti 1970 e deri me sot, ende nuk ekziston ndonjë përkufizim i pranuar ndërkombëtarisht ose ligjor i **termi** “kontabilitet kreativ” (Bora & Saha, 2016; McCullagh, 2006; Tassadaq & Malik, 2015).

Studiues dhe organiza profesionale të kontabilitetit japin përkufizime të ndryshme mbi kontabilitetin kreativ:

Barnea, Ronen, & Sadan (1976):111, e përkufizojnë një formë të kontabilitetit kreativ siq është sheshimi i të ardhurave si: “zvogëlimi i qëllimshëm i luhatjeve rreth një niveli të fitimeve që konsiderohet të jetë normale për firmën”.

Ndërsa Schipper (1989) e përkufizon sheshimin (formë e kontabilitetit kreativ) si një ndërhyrje e qëllimshme në procesin e raportimit financiar të jashtëm, me qëllim të marrjes së disa përfitimeve personale.

Marin (2015) thekson në studimin e tij se kjo dukuri e quajtur kontabilitet kreativ u shfaq me qëllim të manipulimit të shifrave të kontabilitetit pa shkelur ligjin, duke e bërë atë një domosdoshmëri për të gjithë ekspertët në dhënjën e ideve, për të cilat nuk kanë gjetur ende zgjidhje kontabël.

Autoret Odia & Ogiedu (2013) e paraqesin kontabilitetin kreativ sipas dy këndvështrimeve: një pozitive dhe një negative. Nga këndvështrim pozitiv, mund të duket se kontabiliteti kreativ nënkupton shpikjen e parimeve dhe teknikave të kontabilitetit për t'u përshtatur me ndryshimet në mjediset ekonomike, sociale, politike dhe gjithashtu të biznesit. Nga këndvështrimi negativ, kontabiliteti kreativ nënkupton praktika të padëshirueshme që përvetsojnë elementë joetikë për tërheqjen e ofruesve të kapitalit duke paraqitur një gjendje mashtruese dhe pandershme të një pozite të fitimit të firmes.

Liberto (2019) e perkufizon kontabilitetin kreativ si “Kontabiliteti kreativ përbëhet nga praktikatat e kontabilitetit që ndjekin standardet, ligjet dhe rregulloret e kërkuara, por devijojnë nga ato në aspektin që ato standarde synojnë të arrijnë. Kontabiliteti kreativ kapitalizon mangësit në standardet e kontabilitetit për të portretizuar “në mënyrë kreative” një imazh më të mirë të kompanisë. Megjithatë praktikatat e kontabilitetit kreativ nga ky këndvështrim janë të ligjshme, zbrazëtirat që ata shfrytëzojnë shpesh qojnë në reformimin dhe refreskimin e standardeve të kontabilitetit për të parandaluar sjellje të tilla.

Pamvarsisht nga perkufizimet e shutma sa i perket kontabilitetit kreativ të gjitha e kanë një aspekt të përbashkët në të shpjeguarin e kontabilitetit kreativ: *si mjet i cili shërben për të normalizuar qëllimisht të ardhurat në mënyrë që menaxheret të arrijnë një trend të dëshiruar të fitimeve por edhe qëllimeve tjera të tyre.*

Metodat e Kontabiliteti Kreativ

Siq e kemi theksuar në Seksionin e dytë të këtij punimi mundësia për praktikimin e kontabilitetit kreativ lind për shkak të: fleksibilitetit të lejuar nga (GAAP) dhe SNK -të.

Kontabiliteti kreativ ekziston në shumë mënyra për shkak të vëllimit të vlerësimeve që kërkojnë gjykim dhe përvojë në hartimin e raporteve dhe pasqyrave financiare periodike. Më poshtë janë

disa shembuj të metodave të kontabilitetit kreativ (Amat & Gowthorpe, 2011; Biff Motley, 2002; Ita Asuquo, 2011; Largay, 2002; Odia & Ogiedu, 2013):

Metodat e kontabilitetit kreativ
Sheshimi i të ardhurave
Dritarja - Veshjet dhe rezervat sekrete
Financimi jashtë bilancor
Loja me numra
Dhe forma tjera

Burimi: Prezantim i autorit bazuar në (Amat & Gowthorpe, 2011; Biff Motley, 2002; Ita Asuquo, 2011; Largay, 2002; Odia & Ogiedu, 2013).

Ndikimi i kontabiliteti kreativ në Raportimin Financiar

Raportimi financiar është një proces që komunikon informacionin financiar të një biznesi afariste te përdoruesit e saj. Grupet e përdoruesve janë të shumët, dhe për këtë çështje, procesi i raportimit financiar të ndërmarrjeve shpesh është përballur me pengesën e kënaqjes së grupeve të ndryshme të përdoruesve me nevojat e tyre të larmishëm. Përmbushja e dëshirave të pronarëve të aksioneve në lidhje me fitimet e larta, dividendët mund të sjellin probleme të taksave të larta, kërkesës për paga më të larta dhe shpërblime etj. Nga ana tjetër, tendenca e ulët e fitimit mund të ketë një imazh negativ në mendjen e investitorëve lidhur me zgjedhjen e investimeve (Bora & Saha, 2016).

Nder format e kontabilitetit kreativ më të përdorura është sheshimi i të ardhurave: *Menaxhmenti i rrite fitimet kur mendon që objektivat e planifikuara nuk mund të arrihen dhe në rastin tjetër menaxhmenti i ulë fitimet kur realizon të ardhura me të larta se që i ka planifikuar për gjatë një vitit fiskal. Kjo sjellje e menaxhimit të kontabilitetit quhet zbutje e të ardhurave ose sjellje e zbutjes së të ardhurave*”(Barnea et al., 1976; Schipper, 1989).

Gjatë shfletimit të literaturës kemi hasur edhe në metodën e zbutjes artificiale të të ardhurave e cila u prezantua nga **Imhoff (1977)** dhe paraqitet përmes ekuacionit të mëposhtëm:

nëse: $I = S - CS_1 - C_2$	Të ardhurat në euro
dhe $C_2 > 0$	ku I = Të ardhurat në njësi monetare
dhe $C_{2,t+1} \geq C_{2,t}$	S = Të ardhurat nga shitjet në njësi monetare
dhe $0 < C_1 < 1$	C_2 = Kostot fikse në njësi monetare
dhe $C_{1,t+1} = C_{1,t} = C_1$	C_1 = Shkalla e kostove variabile në shitje të shprehur në njësi monetare
atëherë $CV_{\Delta S} \leq CV_{\Delta I}$	$CV_{\Delta S}$ = Koeficienti i variacionit për ndryshimin në shitje në njësi monetare
--	$CV_{\Delta I}$ = Koeficienti i variacionit për ndryshimin në të ardhurat në euro;

Qasja ndaj ndryshueshmërisë së të ardhurave e përcakton sheshimin e të ardhurave të kompanisë nëse:

$$\frac{CV_{\Delta I}}{CV_{\Delta S}} \leq 1$$

ku ΔI = Ndryshimi i të ardhurave për një periudhë

ΔS = Ndryshimi i shitjeve për një periudhë

CV = koficienti i ndryeshmërisë

$$= \frac{\sqrt{Variance}}{Expected Value}$$

Më poshtë e kemi paraqitur figurativisht vinë e hollë që e ndan kreativitetin me mashtrimin:

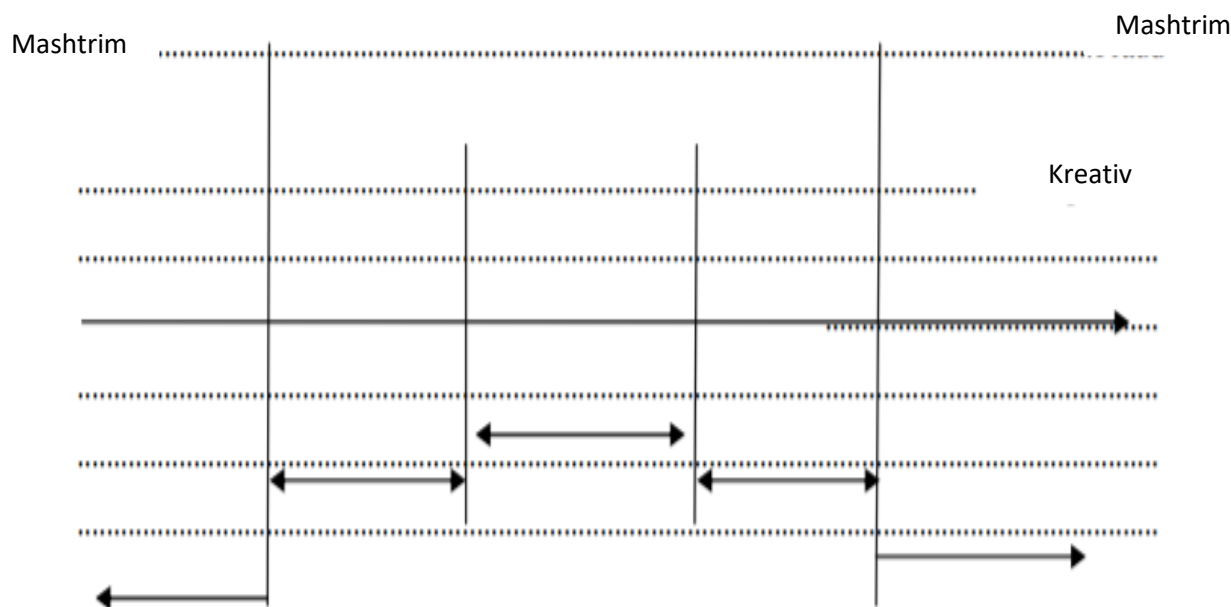

Figure 1. Vija e hollë midis kreativitetit dhe mashtirimit. Burrimi: (Diana & Mdlina, n.d.)

Ndërsa autorët **Charles W. Mulford dhe Eugene E. Comiskey** japin tre mënyra ku gjen përdorim kontabiliteti kreativ në pasqyrën e të ardhurave, e ato janë:

- Duke lëvizur zërat e pasqyrës së të ardhurave;
- Duke lëvizur shpenzimet nga kostot e shitjes në kategoritë e shpenzimeve të shitjeve, të përgjithshme apo administrative;
- Duke lëvizur operacionet jashtë klasifikimit të operacioneve jo të vazhdueshme.

Konkluzione dhe rekomandim

Për të përmbledhur diskutimin mbi praktikën e kontabilitetit kreativ, është një situatë që ne nuk mund të kufizojmë plotësisht ose ndalojmë shpërdorimin ose abuzimin e praktikave kreative të kontabilitetit andaj si përmbledhje i kemi paraqit Përparsit, të metat dhe pozicionin neutral lidhur me këtë fenomen të kreativitetit:

Përparsi: përdorimi i sheshimit të të ardhurave sinjalizon informimin privat të menaxhmentit për fitimet e vitit të ardhshëm të kompanisë.

Te meta: përdorimi sheshimit të të ardhurave fsheh informacion në lidhje me fitimet në vitin e tanishëm dhe vitin e ardhshëm të kompanisë.

Neutral: përdorimi i sheshimit të të ardhurave shfaq informacione për ecurinë e performancës ekonomike të vitit aktual që dihet në realitet nga menaxhmenti..

Literatura

Amat, O., & Gowthorpe, C. (2011). Creative Accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues. *SSRN Electronic Journal*, 1–19. <https://doi.org/10.2139/ssrn.563364>

Barnea, A., Ronen, J., & Sadan, S. (1976). Classificatory Smoothing of Income with Extraordinary Items: Research Implications. *Accounting Review*, 51(1), 110–122. Retrieved from <http://links.jstor.org/sici?sici=00014826%28197704%2952%3A2%3C516%3ACSOIW%3E2.0.CO%3B2-F>

Biff Motley, L. (2002). Lessons from enron. *ABA Bank Marketing*. <https://doi.org/10.2308/acch.2002.16.2.153>

Bora, J., & Saha, A. (2016). Creative Accounting in Financial Reporting and its Ethical Perspective. *International Journal of Applied Research*, 2(3), 735–737.

Diana, B., & Mdlina, P. C. (n.d.). Is creative accounting a form of manipulation?

Ita Asuquo, A. (2011). The impact of creative accounting and earnings management on modern financial reporting.

Largay, J. A. (2002). Lessons from Enron. *Accounting Horizons*, 16(2), 153–156. <https://doi.org/10.2308/acch.2002.16.2.153>

Liberto, D. (2019). Creative Accounting Definition. Retrieved October 30, 2019, from <https://www.investopedia.com/terms/c/creative-accounting.asp>

Marin, A.-M. (2015). *The Professional Accountants Perception on Creative Accounting* (Vol. IV). Retrieved from www.scientificpapers.org

McCullagh, K. (2006). Creative accounting. *New Design*, (39), 16. https://doi.org/10.1057/9780230595019_6

Odia, J. O., & Ogiedu, K. O. (2013). Corporate governance, regulatory agency and creative accounting practices in Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(3), 55–66. <https://doi.org/10.5901/mjss.2013.v4n3p55>

Schipper, K. (1989). Commentary on creative accounting. *Accounting Horizons*, 91–202.

Shah, A., & Butt, S. (2011). Creative Accounting : A Tool to Help Companies in a Crisis or a

Practice to Land Them into Crises. *International Conference on Business and Economics Research*, 16, 96–102.

Tassadaq, F., & Malik, Q. A. (2015). Creative Accounting & Financial Reporting: Model Development & Empirical Testing. *IJEFI*, 5(2), 544–551. Retrieved from <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/1047/pdf>

THE SEMIOTIC ANALYTICAL APPROACH OF INTERNATIONAL FAIRY TALES OF
SAINT “DONAT KURTI”

Lumturi Bardhi

Kurti's fairytales are an invention of our nation's psychology and without doubt we can say that these fairytales are the health that we inherited from the nation fairytales. Kurti's fairytales are considered as a form of narrative art. Atanzial model is an important component of the narrative structure in Kurti's fairytales. This model creates the way to pass the hero's obstacles from one circumstance in another through actions. These actions characterize the role of some characters. They are of the turned functions from potentially adapted characters to every form of narrator. The narrative function is found in every fairytale written by Kurti. A characteristic of these fairytales is the use of the third and first person. Collaborative movements, agreements, conflict, transformation, communication, atant-concrete object, izotopite, sema-topic, argument, the presence of mythologic element, the helper-the atanzial model/the helper (the river, the ash), the hero, the Antagonist, the Orderer, the text=with coolest network, affective experiences and irony are all included in these fairytales. The subject (The little and older brother) the atant object concrete (The two brothers, The bad guys) (abstract: the river that heals, the ash) Atant functions-the subject (The two brothers, The Author) the object taker-the reader/the destiny/the author and the destined-the reader. Kurti's fairytales are rich in figures and mythological structures. There are common characters in these fairytales that are: The mythological figures; the Clock, the House guardian, The most beautiful girl on earth, Saint Kolli, 7 Palms Beard and 3 Palms body, the devil and the dragons, As well as the king, the Little Brother and the animals. Besides mythological characters there are also mythological features that are an important component of the structure of these fairytales. Among the mythological features are: the hat, the knife, the bottle, the fig, the apple, the eallet etc. The compositional structure of the fairytales of Donat Kurt is the model or the way he lists topics, motives and episodes, the development of events from one voice at the beginning to the Climax and then to a happy ending. In Kurti's fairytales we have the entry formulas, the middle formulas and the concluding formulas. Just like the Proppolisting, the seven characters or the seven action scenes are also a characteristic in Kurt's fairytales. The action sphere of the hero, the action sphere of the Antagonist, the action sphere of the False Hero, the action sphere of the Leader, the action sphere of the Helper and the action sphere of the character being searched. In Kurti's fairytales, we notice that all tales have a description uniformity. They begin with a missing event, often caused by the destruction of the balanced beginning event. The obstacles of the main character bring the recomposition of the lost balance. The language used in these fairytales has its own characteristic form. There are used a lot of phraseological expressions, proverbs, blessings and curses. We can also find conjunctive form and subordinate constructions.

Keywords: mythological features, characteristics events.

NJË KËNDVËSHTIM ANALITIK- SEMIOTIK I “PËRRALLAVE KOMBËTARE” AT DONAT KURTI.
Lumturi Bardhi

Përrallat e Kurtit, fryt i psikologjisë së popullit dhe pa dyshim mund të themi se këto përralla, janë pasuria që na trashëgoi nga përrallat kombëtare. Përrallat e Kurtit konsiderohen si forme e artit narrativ. Model atanzial është një përbërës i rëndësishëm i strukturës narrative në përrallat e Kurtit. Ky model bën kalimin e pengesave të heroit nga një situatë në tjetrën nëpërmjet aksioneve. Këto aksione karakterizojnë rolet e disa personazheve. Ato zhvillohen dhe installohen si një model abstrakt të funksioneve të kthyer nga personazhet potencialisht të përshatshme në çdo formë të narrativit. Funksioni narrativ gjendet në çdo përrallë të Kurtit. Si veçori kemi përdorim e vetes së parë dhe të tretë. Tek këto përralla janë të pranishme, levizjet e ndërthurura, marrëveshja, konflikti, transformimi, komunikimi. objekti-atant-konkret, izotopite, sema-tema dhe argument, prania e elementit mitologjik, ndihmësit - Modeli atanzial / ndihmësi (lumi, hiri), heroi, Antagonisti, Urdhëruesi, dhuruesi, teksti = me rrjet kodesh, eksperiencë afektive, ironia. Subjekti (vella i madh e i vogël) objekti atant - konkret (dy vellezerit, keqberësit) / abstract: (lumi që sheron, hiri) Funksione atante - subjekti (dy vellezerit, autori) / objekti marrësi - lexuesi / destinuesi / autori. i destinuari / lexuesi. Përrallat e Kurtit janë të pasura me figura dhe mjete mitike. Personazhet e përbashkëta të këtyre përrallave janë: figurat mitologjike: Ora, Roja e Shpisë, E bukura e dheut, Shën Kolli, Shtat pllammjekerr e tri pllammshat, djallll kuçedra, dragoj. Personazhi i mbretit, Vëllai i vogël, Personazhet kafshë. Përveç figurave mitike edhe mjetet mitike janë përbërës të rëndësishëm të strukturës së këtyre përrallave. Ndër mjetet mitike më të përdorura janë: kapela, thika, shishja, fiku, molla, fyelli, luspa e peshkut, kuleta, penda e ndonjë shpendi etj. Struktura kompozicionale e përrallave të Donat Kurtit, është modeli, apo mënyra e renditjes së tematikës, motiveve e episodeve, shkallëzimit të ngjarjeve që ka një fillim që zë e zhvillohet vijimshëm për të arritur, në një pikë kulminante dhe më pas me një fund të lumtur. Në përrallat e Kurtit, kemi formulat hyrëse, të mesit dhe formulat përmbilëse. Ashtu siç i veçon Propp, shtatë personazhet, ose shtatë sfera aksioni (veprimi), karakteristikë është edhe për përrallat e Kurtit. Sfera e aksionit të heroit: Sfera e aksionit të Antagonistit, Sfera e aksionit të heroit Fals, apo antiheroit, Sfera e aksionit të Urdhëruesit, Sfera e aksionit të Dhuruesit, Sfera e aksionit të Ndihmesit, Sfera e aksionit të personazhit të kërkuar. Në përrallat e Kurtit, vërejmë se të gjitha kanë një lloj uniformiteti në rrefim. Ata nisin nga një situatë e munguar, shpesh e shkaktuar nga thyerja dhe prishja e situatës së ekuilibrit fillestar. Përmes peripecive të protagonistit sjellin rikompozimin e ekuilibrit të humbur. Gjuha që ai ka përdorur në këto përralla ka natyrën e saj karakteristike. Përdoren shumë frazeologjizma, fjalë të urta, proverb, urime, mallkime. Gjejmë në mënyrë të dendur të mënyrës lidhore, ndërtimet me nenrenditje.

Fjalë kyçe:Figurat mitologjike, mitike, ngjarje.

At Donat Kurti , lindi në Shkodër , më 3 shtator, 1903, në një familje intelektuale me tradita qytetare dhe atdhetare. Pasi mbaroj shkollën e mesme françeskane të Shkodrës, filloj noviciatin me 12 shtator të po këtij viti. Më 24, shtator, 1927 u shugurua meshtar. Vazhdoj studimet e larta në Romë , në universitetin “San Antonio”, ku u laurua në filozofi dhe teologji, ku ju dha tituli “ *Doktor i Shkencave* “ .

Po atë vit kthehet në qytetin e lindjes, caktohet edukator i kolegjit françeskan.Qëllimi kryesor ishte të ngjallte të kaluarën si histori dhe shprehje kulture. Kurti qe një studiues dhe gjurmues i thesarit popullor. Malësitë e Thethit , Currajt, Shalës, Shoshit, janë gurrat origjinale në të

cilat punoi ,përrallat, lojrat rapsoditë . Kallëzimet e Kurtit, janë origjinale, janë fryt i psikologjisë së shpirtit të popullit..Ai ka qënë një kallëzues besnik interpret i kallëzuesit të maleve.

Besnikëria e të të rrëfyerit është një element i folkloristit¹.

Në vitet 1942-1943, Kurti do të botojë në dy vëllime vepën e titulluar “ *Përralla Kombëtare* Vdiq me 10 nëntor 1983. Në një shtëpi të shkatërruar, në një provincë të Shkodrës, Zalli i Kirit. 10 vjet pas vdekjes merr medaljen “ *Pishtarë i Demokracisë*” dhe një vit më vonë merr titumin “ *Mësues i Popullit* “.

Përrallat shqiptare janë një thesar me vlerë të paçmuar, sepse na njohin me rrënjët tona të vërteta si një komb i veçantë që ka të kaluarën e vet të lashtë dhe individuale. Përralla është një nga zhanret më të rëndësishme dhe më komplekse të prozës gojore. Përralla ngjan me botën ku mrekullitë janë të natyrshme ndersa magjitë janë rregull. Përralla është fryt i imagjinatës prandaj dhe bota e saj është e pasur ku veprimet zhvillohen në botën tokësore, nëntokësore dhe atë qiellore. Kryerja e veprimeve dhe kalimi nga një botë në botën tjetër bëhet në mënyrë të natyrshme dhe pa asnjë vështirësi. Këto përralla mund të analizohen sipas strukturës së sistemit të 31 funksioneve të studiuesit të njohur, V.J.Propp. Këto funksione, nënkuptojnë veprimet e heroit të përrallës dhe të personazheve të tjera. Modeli atanzial, është një sistem i prezantimit ose i shfaqjes së foljes, që sistemon një lidhje zinxhir mes këtyre dy aspekteve: si urë lidhëse mes sintaksës së foljes dhe semiotikës së aksionit ose veprimit².

Përrallat e Kurtit, konsiderohen si formë e artit narrativ. Model atanzial bën kalimin e pengesave të heroit, nga një situatë në tjetrën , nëpërmjet aksioneve. Këto aksione karakterizojnë rolet e disa personazheve. Ata zhvillohen dhe instalohen si një model abstrakt të funksioneve të kthyer nga personazhet potencialisht të përshtatshme me çdo formë të narratorit. i quajmë funksione atante dhe i identifikojmë në tre çifte.

E rëndësishme në ndërtimin e këtij modeli, është gjendja që fiton rrëfimi i përrallës me anë të këtyre funksioneve, duke i indentifikuar në 3 çifte kryesore: Subjekti / Objekti ; Destinusi (Dërgusi)/ i Destinuari (Marrësi); Ndihmësi / Oponenti (kundërshtari), ka për qëllim të ndjekë një objekt të vlerës.

Subjekti dhe i adresuari (atant), nuk janë personazhe, por role narrative, që interpretohen nga i njëjti personazh. Funksioni narrativ, gjendet në çdo përrallë të Kurtit, modeli atanzial, është një përbërës i rëndësishëm në strukturën narrative në përrallat e Kurtit. Ky model, bën kalimin e pengesave të heroit dhe bën kalimin e situatave të heroit nga një situatë në tjetrën nëpërmjet aksioneve. Këto aksione karakterizojnë rolet e disa personazheve. Ato zhvillohen dhe bashkohen

¹ Jakova Fiorenca : “ Atë Donat Kurti OFM , Jeta dhe vepra “ , Shkodër , 2002, fq. 48.

² Ledri Kurti “ Dimensione dhe trajektore të mendimit semiotic “ , Shkodër, “ Camaj Pipa”, 2009; fq 43.

si modele më abstrakte të funksioneve të kthyer nga personazhet potencialisht të përshtatshme me çdo formë të narratorit.

Kemi një gërshetim të figurave mitike, mjeteve mitike dhe elementeve mitologjike.

Dukshëm në rrëfimet e tij mund të prezantohet figura e një Antisubjekti, që zhvillon një program narrative të njëjtë, por të kundërt respektivisht, me atë të subjektit për të ndjekur po atë objekt të vlerës.

Vlerësimi i objektit, vjen përmes ndërhyrjes së një figure të mëpasme atanziale që është ajo e destinantit që propozon motivimin e veprimit të subjektit.

I Destinuari, është figura atanziale, që lejon suksesin ose jo suksesin e aksionit të heroit – Subjekt. Në këtë mekanizëm abstract, përfshihen dy figura atanziale, ajo e **Ndihmësit**, që e mbështet **Subjektin** në arsyetimin e objektivit dhe figura e oponentit, që kërkon të pengojë aksionin e subjektit.

Modeli atanzia është i pranishëm në disa prej përrallave të Kurtit më konkretisht: **I Dekun në dasëm** (Bl1 fq 58), **E Drejta e Shtrembta**(Bl 2...), **Gërzhet**a (Bl2....), **Hyrija e Detit** (Bl2...), **Besa e Kunorës** (Bl1 fq 58)....

Në përrallën **E Dekun në Dasëm** jepet një periudhe kohe –Kur u nis në tjetrën jete ishte pranverë: kur u kthi ishte dimër i ftohtë dhe me akull .Kemi përdorimin e vetës së parë dhe të tretë.

Lëvizjet e kompleksura-dhënia e besës ndaj njëri tjetrit (dy shokët): martesë e njërit dhe ndekja e tjetrit: kujtimi i besës: vajtja tek varri: prania e mikut në dasëm: ikja në botën e përtejme: rikthimi në botën reale (mos njohja nga askush) etj.

Marrëveshja: midis dy shokëve (të cilët mos me ba dasëm dhe dek pa e thirr njanin-tjetrin)

Konflikti - midis gruas dhe burrit (burri thotë se ka kaluar një muaj gruaja thotë tre vjet)

Transformimi – kur hyjnë në botën e përtejme dhe del ne të sipërmen

Komunikimi – komunikon shoku me shokun (ngrihet nga varri)

Objekti atant – konkret (dasma, njerzit) – abstrakt (ngritja nga varri) etj

Izotopitë – hyrja në botën e përtejme dhe dalja në botën e sipërme

Semat – tema dhe argumentet – i dekun në dasëm/ të figurshmet – mbajtja e besës e qon të vdekurin nga varri. Kemi një tekst të hapur.

PO Ç'KANË TE PËRBASHKËTA PËRRALLAT E KËTYRE DY VELLIMEVE NË FUNKSIONET NARRATIVE TË TYRE?

Përrallat e Donat Kurtit, mund të analizohen sipas strukturës së sistemit të 31 funksioneve. Këto funksione nënkuptojnë veprimet e heroit të përrallës dhe të personazheve të tjera. Zakonisht rrëfimi në këto perralla është i përqendruar rreth personazhit kryesorë, aventurës së veprimeve dhe udhëtimeve, që ai ndërmerr për të arritur qëllimin e tij.Në shumë përralla mungojnë përshkrime mbi natyrën. Nuk është e thënë se secila përrallë t'i përmbajë 31 funksionet (sepse asnjë përrallë nuk i përmban të gjitha, por është e rëndësishme se funksionet më të rëndësishme i përmban pothuajse secila përrallë, ndërsa funksionet e tjera janë të kushtëzuara nga përmbajtja). Këto funksione janë: largimi; ndalesa; shkelja e ndalesës; interesimi; dhënia e informacionit; mashtrimi; pjesëmarrja; shkaktimi i dëmit; mungesa; ndërmjetësimi; kundërshtimi; shkuarja; takimi me dhuratë dhënësin; reagimi i heroit; fitimi i mjetit metik; bartja hapësore; ballafaqimi apo lufta me kundërshtarin;

Përrallat e blejve 1 dhe 2 të Kurtit janë te pasura me figura dhe mjete mitike. Vecori e tyre është se në to veprojnë një sërë qeniesh te mitologjisë universale dhe ato të mitologjisë sonë kombëtare . Ndër qëniet mitike shumë të funksionalizuara janë; Ora ;Roja e shtëpisë ; *E Bukura*

e DHeut ; Dragojtë ; Kucedra ; Hyritë ; Zanat; Shtat Pllamë mjekërr tri pllamë shtati ; Gjarpri ; Djalli; Divi; Shtriga ; Figurat njerëzore me veti mbinatyrore etj . Në përrallat e këtyre 2 vëllimeve , është shumë i pranishëm edhe figura biblike e shejtit Shënkolli. Shumë nga këto figura, jo vetëm që kanë rëndësi në ndërtimin artistik të përrallës, por ato hedhin dritë në mendësinë dhe mënyrën e jetesës sonë në periudha të ndryshme kohore.

Ngjarja e rrëfyer paraqitet tejte e largët, sa gati/gati e papërcaktueshme .. ajo bën një lidhje funksionale mes asaj që ka ndodhur diku dhe dikur me atë që duhet të zhvillohet në një prezent të kushtëzuar.

Qënieve të tilla në përrallat e Kurtit edhe pse të transformuara në figura artistike, ua atribuohen edhe aftesi me të cilat rregullohen dukuri dhe raporte në botën njerëzore. Këto figura në përrallë kanë fuqi mbi natyrore dhe hyjnore në të cilat i harmonizojnë raportet njerëzore me ato natyrore. Përveç qënieve mitike në përrallat e Kurtit veprojnë edhe një sërë mjetesht mitike me fuqi magjike, të cilat janë në funksion të ndihmësve që kryejnë detyrat e rënda apo i krijojnë pendesa kundërshtarit gjatë ikjes së heroit të përrallës sidomos gjatë ndjekjes nga kundërshtari.

Studiuesi i njohur *V.J.Propp* veçoritë e përrallës i kërkon në strukture në sintaksën e të cilës i përgjigjet uniteti i poetikës, i botës së ideve, i emocioneve të heroit dhe mjeteve gjuhësore. Ai e ka përpunuar modelin e përrallës, sipas fushëveprimit të personazheve

Ashtu siç i veçon Prop, shtatë personazhet ,ose shtatë sfera aksioni(veprimi), karakteristikë është edhe për përrallat e Kurtit. Për të vërtetuar sferat e aksionit , po marrim si shembull njërën prej përrallave të Donat Kurtit, përkatësisht përrallën “ **Gërzhetë**”.

- **Sfera e aksionit të heroit:** Protagonistit i historisë , është *Gërzhetë*.
- **Sfera e aksionit të antagonistit :** Kundërvënësi i heroit, janë katër vëllezërit, por më shumë vëllai i vogël, i cili donte t’a merrte për grua.
- **Sfera e aksionit të heroit fals, apo antiheroit:** Kush kërkon të shitet si hero ? Si hero don të shitet vëllai i vogël me veprimet e tia, duke kërkuar t’a bëjë për vete *Gërzhetën*.
- **Sfera e aksionit të Urdhëruesit:** Qe shtynë heroin, të niset për misionin e tij: Bukuria hyjnore e *Gërzhetës*, bën, që *vëllai i vogël*, të mos mendojë për asgjë tjetër, përveç asaj, duke e parë atë si gjënë më të vyer për të dhe për jetën e tij.
- **Sfera e aksionit të dhuruesit :** Kush jep një dhuratë magjike heroit? Është martesë imagjinare, që bën *Gërzhetë*, duke i dhuruar një djalë me bukuri hyjnore , burrit të saj.
- **Sfera e aksionit të ndihmësve.** Kush ndihmon heroin t’a çojë deri në fund misionit. *Gërzhetën* e ndihmon burri i saj (vëllai i vogël).
- **Sfera e aksionit të personazhit të kërkuar.** Personazhi i kërkuar është vetë *Gërzhetë*. Janë të gjithë elementet , të cilët e plotësojnë: nga petkat që ajo mbart, nga lumi ku ajo lahet, dhe gjoli i saj, janë elementet të cilat ajo nuk munt të jetojë pa to.
- Kemi marrëveshjen që bën vëllai i vogël me tre vëllezërit te tjerë, e cila është; *Vëllezërit , donin të martonin vëllain e vogël me Gërzhetën*. Ata i thanë, se duhet të vendosim tek *gjoli, një këmishë të bukur e me mënge të qepura, një pasqyrë, një krëhër, një sapun, e me hap 4 gropa e me u fshehtë të katërt ndër to*. Kur të vishet, ne do të dalim për me nxanë. Këto janë elemntë mitologjike, duke ja filluar që nga vetë *Gërzhetë, lumi, gjoli, pasqyra , sapuni* etj.
- Është i pranishëm,edhe funksioni mungesë tek kjo përrallë. Kjo tregohet tek elementi ; kalimi nga jeta ujore në atë tokësore. *Gërzhetë* në *gjol* jetonte si krijesë ujore, sirenë, ndërsa kur vinte në tokë jetonte si njeri i zakonshëm.
- **Objekti atant.** Zhvillimi i ngjarjeve, konkret/ apstrakt, janë personazhet, fuqia e tyre trupore, objekti në të cilat ato veprojnë.

– *Gërzhet* është *korbi* , është e barabartë me *nimfën*.

Formulat hyrëse, kanë rolin e sinjaleve të veçanta, që tregojnë se nga rrëfimi i zakonshëm kalohet në një rrëfim të organizuar artistik. Formulatat hyrëse në raste të tilla janë në rolin e kapërcyesve apo bartësve. Ato përmbajnë elemente të disa segmenteve , siç janë : koha, hapësira, personazhet. Përmes formulave hyrëse , sinjalizohet, edhe ndërtimi i strukturës tekstore , të përrallës. Kështu psh. tek përralla “ E bukura e dheut dhe shtriga “, kemi këtë situatë formulative initiale : Kishte pas kene një plak e një plakë, e i kishin pas tre djem . Secili djalë kishte një zant. Ma i madhi , ishte bulk e punonte tokën. I dyti ishte bari e shikojte gjanë , i treti ishte gjuetar. Një ditë prej ditë i thirri plaku të tre djemt,e u tha: Ju jeni rrit e ba burra, por amanet mbajeni ment ni fjalë që skeni me u pendue. Gjithsecili njeri e ka orën e vet e zoti ska lan ken pa te. Kur të jeni ngusht e ma ngusht, thirrni Orës , e Ora ka me u ndihmue. Pas situatës initiale formulative mund të supozojmë se funksioni i ardhshëm do të jetë mungesa, meqë vetë situata initiale kushtëzon funksionet qe do të pasojnë sipas një rënditje të caktuar. Funksioni *mungesa* është kushtëzuar nga porosia e babait që ua la tre djemve: “Kur të jenë ngusht e ma, thirrni Orës, e Ora ka me u ndihmue”.

Përveç formulave hyrëse në përrallë funksionon, sistemi i përsëritjeve, i formulave të mesit, formulave përfundimtare etj.

Formulat e mesit, janë përbërës të rëndësishmë të strukturës, narrative të përrallave të Donat Kurtit. Ato shqiptohen me rastin e kalimit të pengesave të heroit apo edhe për lidhjen e episodeve. Nëpërmjet tyre here-here behet edhe lidhja apo krijohet mundësia për kryerjen e detyrave të rënda etj. Formulatat e mesit janë në funksion dinamik, një funksion i tillë i tyre është i pranishëm në përrallën Hyjria e detit. Heroit të përrallës i ushtrohen kërkesa për kryerjen e detyrave që konsiderohen të pamundura. Kryerja e tyre realizohet me ndihmën e këshillëdhënësit(apo gruas së heroit të përrallës), dhe me veprimin e ndihmësve. Kërkesa e kryerjes së detyrave të rënda, është e tre hershme. Detyra e parë është “ *Me i gjet tre kutë cohe, qi të më dalin , me vesh ushtrinë e të teprojnë edhe njaq.....* ” Kërkesa e dytë është më e rëndë se e para, ndërsa e treta është edhe më e rëndë se sa dy të parat. ”.

Kjo strukturë formulative me simbolikë magjike përsëritet tri herë në këtë përrallë gjithnjë në funksion të kryerjes së detyrave të rënda për arritjen e qëllimit final të heroit të përrallës, kurorëzimin e jetës së lumtur.

Formulat përmbyllëse Në përrallat e D.Kurtit formulatat përmbyllëse janë segment i rëndësishëm i sistemit modelativ, sikurse formulatat hyrëse . Ato kanë funksion të bartësve apo kapërcyesve. Ato sinjalizojnë se nga rrëfimi i organizuar artistik kalohet në rrëfim të zakonshëm . Ato u nënshtrohen ligjshmërive të zhanrit dhe i takojnë tipit të klisheve të kanonizuara që rifunksionalizohen nga teksti në tekst dhe konsiderohen si sinjale të kodit të përrallës. Megjithatë formulatat përmbyllëse janë më të klishejuara se sa formulatat hyrëse për arsye se përrallat gjithmonë përfundojnë me fund të lumtur. Formulatat përmbyllëse janë të kushtëzuara edhe nga kronotopia e përrallës , nga misoni mitik nga natyra dhe karakteri fikcional.

Struktura kompozicionale e përrallave të Donat Kurtit, është modeli, apo mënyra e rënditjes së tematikës, motiveve e episodeve , shkallëzimit të ngjarjeve që ka një fillim zë e zhvillohet vijimshëm për të arritur, në një pikë kulminante dhe me pas me një fund të lumtur. Rënditja e veprimeve të personazheve, është kurdoherë në pajtim me paratekstin e përrallës me botën e saj, sa të rëndomtë e fantastike po aq e afërt dhe e përditshme.

Struktura kompozicionale e përrallë mitike zakonisht fillon me pakënaqësinë ndaj gjëndjes së personazhit ose me dëshirën e tij për të arritur një qëllim. Qëllimi lind vetvetiu, ose të cilin i kushtëzin situatë, dëshira për të udhëtuar, për të shkuar diku sa më larg. Kështu fillojnë shumica

e përrallave , apo kështu zë fill elementi i largimit të përsonezhit, që pastaj duke kaluar herë një pengesë e herë një tjetër , realizon qëllimin e shtruar që më parë.

Prej fillimit e deri në fund, struktura kompozicionale nëpërmjet përsonezhit kryesorë. gërshetohen motive episode, tablo të ndryshme në mënyrë vargu e kushtëzuese. Mjetet dhe elementet që përfshihen në pjesën kryesore, të strukturës kompozicionale të përrallës së Kurtit, janë të shumta dhe të ndryshme. Esencat e tyre largohen në formën e modelit që përrallën e cilëson dhe e dallon nga të gjitha krijimet në prozë qoftë nga ato gojore qoftë nga ato të shkruara. Përrallat e dy blejve , të Donat Kurtit, kanë një strukturë të qëndrueshme, kompozicionale. Në këto përralla, kemi akretipin shumëvetash. Elementi i përbashkët është numri dy, tre apo katër...Disa përralla e kanë të theksuar narracionin, disa të tjera gruhën në formën e dialogut. Psh. Përralla “ *Mai vogli vlla e send –e –gja*”. Kjo përrallë e ka më të theksuar narracionin .” *Ma i vogli , që ishte qelan, oshte djallë fort I kujtueshëm. Muer një ble e një pushkë e shkoi te molla. Cili një gropë deri në brez e u mshek mbrendë. Kush erdh si send –e- gja e u akp për molle, ky I ndjeti gati e e gjejeji bam! Edhe e palgosi*”.

Brenda përrallave të Kurtit , hasim edhe tekste te thurura poetike, në trajtë të poezisë mjaft të sukseshme. Kjo formë e rrefimit, përdoret nga narrator, për të shprehur botën emocionale të heroit, ku ai gjendet në situatë të vështira jetësore. Në shumë përralla, kemi një komunikim të koduar. Duke analizuar përrallat e Kurtit vërejmë se të gjitha kanë një lloj uniformiteti në rrëfim. Ata nisin nga një situatë e munguar, shpesh e shkaktuar nga thyerja dhe prishja e situatës së ekuilibrit fillestar. Përmes peripecive të protagonistit sjellin rikompozimin e ekuilibrit të humbur. Ato zhvillohen përmes lëvizjeve jo gjithmonë lineare, por shumë shpesh të ndërthurura ose të kompleksura. Kjo situatë e munguar, përbën një karakteristikë në përrallat e Kurtit dhe konkretisht:

- Tek përralla “*E Bukura e Dheut e Shtriga* “ **BL II fq 89**, funksioni mungese është kushtëzuar (shkaktuar) nga porositja e babait që ia la të tre djemve : *kur të jeni ngushtë e ma, thirrni Orës, e Ora ka me u ndimue*. Shkak I fillimit të veprimit pra I prishjes së harmonisë familjare në këtë përrallë është lindja e nevojës për kërkim-njohje, është I domosdoshëm për përrallën me që në të fillon thurja.
- Keto funksione i kemi te paraqitura edhe ne përrallat:
- *I dekun në dasëm , BL1, f.58,*
- *Besa e Kunorës, BL.2.fq.58.*
- *Gërzhet BL.2.fq.*
- *Kap e the, mat e pre, BL,2.fq.56etj*

Gjuha që ai ka përdorur në këto përralla ka natyrën e saj karakteristike. Përdoren shumë frazeologjizma , fjalë të urta, proverb, urime, mallkime. Gjejmë në mënyrë të dendur të mënyrës lidhore, ndërtimet me nënrenditje.

BIBLIOGRAFI

- Kurti Ledri. *Dimensionet dhe trajektoret tw mendimit semiotik*. CAMAJ-PIPA, Shkodër 2009.
- Kurti .Donat. At. Pwrrallat Kombwtare.(mbledhw prej gojws sw popullit), BL.1,2.At Gjergj Fishta -1942
- Jakova Fiorenca At Donat Kurti OFM Botime françeskane.Shkodër 2002

PASURITË MINERARE SI FAKTOR STRATEGJIK DHE PËRCAKTUES KRYESOR PËR PËRSPEKTIVEN E ZHVILLIMIT EKONOMIK

Prof. Dr. Ass. Refik Kryeziu¹

Abstrakt

Në këtë punim, fokusi i trajtimit të temës është identifikimi i potencialeve minerare dhe orientimi i politikave investive, që mundësojnë në zhvillimin ekonomik, Trojet shqiptare posedojnë vendëburime të çmuara minerare si: ari, argjend, bakër, plumb, zink e tj, pastaj minerale jometalike, kaolinë, magnezitit, të energjisë, naftë, gazi, urani, lignite etj.

Në Shqipëri, ekzistojnë mase 50 minerale të çmuara, të llojeve e kategorive të ndryshme. Në Kosovë, ekzistojnë, mbi 22 minerale metalike, jometale e të energjisë. Sasi e konsiderueshme, e rezervave të mineraleve të çmuara gjenden edhe në trojet e tjera shqiptare, në Maqedoni, Çamëri, Kosoven lindore e në Malin e Zi.

Bazuar në përvojat e politikave zhvillimore të shtetesh të zhvilluara, konstatohet se pasuritë minerale, janë faktorë strategjik i zhvillimit ekonomik. Finalizimi ka përspektiven e vet zhvillimore, jep mundësi në zhvillimin e industrisë përpunuese. Pastaj, në punim do të konstatohet se përpunimi i këtyre pasurive, në fazat më të larta të prodhimit, është dimension i rëndësishëm në rritjen e ekonomisë dhe atribut i produktit shoqëror.

Fjalët kyçe: Resurset, mineraret, potencialet, finalizimi, zhvillimi ekonomik

1. HYRJE

Me trajtimin e këtij punimi, kemi realizuar një nga qëllimet kryesore, që ka të bëjë me kuptimin e premisë se pasuritë natyrore e minerale, kanë rolin dhe rëndësinë në zhvillimin e ekonomisë në përgjithësi, e që për objektin kryesor i këtij punimi është se synimet të realizohen në shumë aspekte e në shumë drejtime.

Së pari: Është bërë identifikimi i rezervave e potencialeve të mineraleve në trojet shqiptare, ndërsa objektivat të realizohen duke hapur mundësi të zhvillimit ekonomik të kësaj hapsire.

Së dyti: Si rezultat i pasurive të mëdha, është një mundësi të investohet për revalorizimin e resurseve ekzistuese dhe hulumtimin e potencialeve të reja.

Së treti: Derisa, pasuritë minerale konsiderohet si faktor strategjik i zhvillimit ekonomik, hapen përspektiva të reja të investohet në këtë sektor të ekonomisë

Së katërti: Të gjenden forma për investime të përbahkëta, nga institucionet dhe afarist të ndryshëm, me qëllim të koordinimit të aktiviteteve investuese dhe integruese në këto politika.

2. POTENCIALET E RESURSEVE MINERALE SI FAKTOR TË ZHVILLIMIT EKONOMIK

¹Profesor i rregullt, Fakulteti Ekonomik, Universiteti “Kadri Zeka” Gjilan. refik.kryeziu@uni-gjilan.com +38344230972, Republika e Kosovës.

Derisa resurset minerare janë faktor strategjik të zhvillimit ekonomik kjo premisë nuk e plotësohet tek ne. Në këtë kontekst shtrohet pyetja: Si është e mundur, që trojet shqiptare posedojnë pasuri të llojllojshme minerare, ndërsa kanë shkallë dhe nivel të ultë të zhvillimit ekonomik.

Trojet shqiptare kudo që shtrihen, kanë pasuri të mëdha natyrore, tokë të plleshme me bonitet të lartë, sasi të bollshme ujore, detet, liqenet, lumejtë, minerare të pasura të metaleve, të jometaleve e të energjisë.

Kështu që, si rezultat e posedimit të madh të llojeve e kategorive të ndryshme të cilësisë së lartë të pasurive minerare, ekzistojnë lloje të ndryshme e të shumta të lëndëve të para, të cilat mndësojnë në zhvillimin e tegut dhe të ekonomisë.

Lëndët minerale janë me prejardhje natyrore, si produkt i proceseve të komplikuar gjeologjike që paraqiten në koren e tokës, e të cilat eksploatohen dhe mund të përdoren ashtu siq gjenden në natyrë, ose përpunohen nëpërmjet të proceseve teknologjike, ndërsa nga ato përfitohen prodhime finale për përdorim të gjërë².

Në të gjitha vendet e botës, pasuritë minerare janë faktor strategjik të zhvillimit ekonomik. Shpenzuesit më të mëdhenj të resurseve natyrore janë vendet me ekonomi të zhvilluar, ndërsa shtrirja e tyre në botë është e pabarabartë mes vendeve të zhvilluara dhe atyre jomajfta të zhvilluara³.

Në Shqipëri, ekzistojnë minerare të shumta: rezerva të hekurit, niklit, bakrit, manganit, arit, argjendit, mandej qymyrit, naftës e gazit natyror.

Xehja e hekurit shtrihet në disa lokalitete, në rajonin e Pogradecit, të Librazhdit e Kukësit (Prenjas, Çërvënaka, Guri i Kuq etj). Kromi gjendet në Veri dhe në verilindje, në Rjonin e Martaneshit (Thekna, Guri i Thatë, Lugu i Thellë, Batra, Studenti) dhe me eksploatim dhe reserve zënë vend të rëndësishëm në Evropë dhe Botë. Po në këto rajone ekzistojnë reserve të bakrit, të arit e të argjendit (Kurbnesh, Gjegjan e Spaç.

Rezerva të naftës ka në Marinzë, Patozë e tjerë, të qymyrit në Alorupi, në Mëzezi e më gjërë. Miniera të njohura gjenden në Bulqizë, Rubik, Memaliaj, Mborje–Drenovë, Kurbnesh, Mëzez, Selenicë etj. Ekzistojnë rezerva të ndryshme të jometaleve si gëlqere, dolomitete e gipsit, lëndë e pare të qymentos, të qelqit, të tullave, silicate, magnezitet, argjilë e tj⁴.

Në Strategjinë e Zhvillimit të Industrisë Minerare, nga studimet gjeologjike të kërkim-zbulimit të kryera gjatë 50 viteve të fundit, janë konkretizuar vendburimet e rëndësishme të minerareve.

Në këtë strategji janë identifikuar burimet minerare, si rezervat gjeologjike dhe përbërja mineralogjike. Në tabelë janë pasqyruar mase 40 minerale metalike e jometalike: 1. Kromite, 2. Fe-Ni, Ni-silikat, 3. Bakeri, 4. Rerat bituminoze, 5. Bitume, 6. Pirobitume, 7. Titanomagnetite, 8. Boksidet, 9. Dolomitet, 10. Qymyrguri, 11. Torfat, 12. Tufe, 13. Bariti, 14. Gurë gëlqerorë, 15. Mergele, 16. Trepele, 17. Olivinite, 18. Gipse, 19. Rere kuarcore, 20. Bazaltet 1064(Te pakufizuara), 21 Kripë guri, 22 Gurë dekorativë, mermerë, 23. Argjila, 24. Kaolina, 25. Xham vullkanik, 26. Magnezite. 27. Feldshpate + albitofire, 28. Inerte lumore, 29. Fluoriti, 30. Squfuri, 31.

² Ramadani, I. (2013). Menaxhimi i resurseve natyrore, VATRA, Prishtinë, faqe 277.

³ Po aty, faqe 278.

⁴ Jakupi A. (1993). Dy shtete shqiptare dhe bashkimi kombëtar, QIK, Prishtinë, faqe 44.

Shkriferimet, 32. Pirofilitet, 33. Talk + gure talku, 34. Shkumesi, 35. Fosforite, 36. Bojra Dheu, 37. Rere + çakell karbonatik, 38. Polimetalet 1.031 Cu 0.25-1.035, Zn 0.15-0.89%, Pb 0.15-0.29%, Au 0.39gr/t, Ag 6.5 gr/t, S 12%, 39. Platini 848 kg Pt 1-1.65gr/t, 40. Ari 13742.4 kg Au 1-4.4 gr/t⁵.

Kromi, bakri, qymyri, nafta e minerare të tjera vlerësohet se gjenden në sasi të mëdha, por përfitimet e vendit nga këto minerare janë të pakta. Vlerësohet se në nëntokën shqiptare ka naftë me vlerë të përgjithshme prej mbi 6 miliardë dollarësh, por pjesa dërrmuese e saj nuk është ende e mundur të nxirret nga nëntoka me teknologjinë aktuale të disponueshme, gjë që bën që vlera e përgjithshme e naftës të prodhuar të jetë rreth 300 milionë dollarë në vit⁶.

Në tokën e Kosovës gjenden lloje dhe kategori të ndryshme të pasurive minerare, të lëndëve të para, si:

a) Rezerva të energjetikës, b) Minerare të metaleve të çmuara dhe c) Xeherore të jometaleve me vlerë atrategjike:

a) Rezerva të energjetikës janë: lignitet, nafta e papërpunuar gaz e tjera,

b) Mineraret të metaleve të çmuara janë: ari, argjendi, pastaj metalet zingu, plumbi, piriti, mangani, kadmiumi, kallai, boksiti, bakri, nikli, antimoni etj,

c) Xeherore të jometaleve me vlerë atrategjike që janë një mundësi e zhvillimit të industrisë jometalike janë: magneziti, kaolini, kuarci, hallojziti, kuarci, azbesti, bentoniti, dektina rezistuese, tufi, argjila, mergelët për çimento, shkëmbinjtë e fortë silicate e karbonatikë, gurët dekorativë dhe dimensionalë e pasuri tjera.⁷

Mirë është e ditur se pushtuesi serb një kohë të gjatë, me egerësi prej okupatori pa mëshirë dhe pa ndërprerë shfrytëzoi sasi të madhe të pasuritve të ndryshme⁸.

Prandaj, nuk është e rastësishme që Serbia për shkak të pasurive të shumta minerare që posedon Kosova, gjithëmon ka pasur pretendime teritoriale, e së fundmi “beteja” politike e saj është të sillet rreth kompleksit minerar e teknologjik të “Trepçës.

Në anën tjetër, okupatori një kohë të gjatë shumë ka investuar për të bërë hulumtime të shumta rreth gjetjes së burimeve të minerareve në tokën e Kosovës.

Hulumtimet gjeologjike të papërfunduara kanë lënë ende të papërcaktuara rezervat e fosforiteve, kripës së gurit, baritit, gipseve. Kërkimet gjeologjike kanë sinjalizuar shenja inkurajuese për ekzistencën e naftës e gazit natyror, gjë që tregon se kjo trevë ka perspektivë të garantuar në sigurimin e lëndëve të para për zhvillimin e degëve të tjera të industrisë⁹.

⁵ Strategjia e Zhvillimit të Industrise Minerare Tiranë, Maj 2006. Burimi: http://www.sarmaproject.eu/%20uploads/media/MINERALS_STRATEGY-ALBANIA.pdf

⁶ <http://energija.al/2011/12/12/mineralet-e-shqiperise-miliardat-ne-thellesi-te-tokes-kompanite-kerkuese-dhe-spekulimet-ne-burse/>

⁷ Kryeziu, R. (2011) Ekonomia Kombëtare. - Përspektivat e Zhvillimit Ekonomik të Republikës së Kosovës, Univrsiteti AAB-RIINVEST, Prishtinë, faqe 185.

⁸ Prirodni bigatatsvo i njihove uticaj na razvoj strukturne promene u privredi Kosova. Botim i Institutit Ekonomik, Viti 1972. Prishtinë, faqe 187.

⁹ Daci, N. Berisha, S. Zajmi, A. Strategjia e zhvillimit ekonomik, faqe 135, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës & Oda Ekonomike e Kosovës, 2002, Prishtinë.

Hulumtimet gjeologjike të uranit janë realizuar gjatë viteve të 60-ta, kanë përfshirë pjesën lindore dhe verilindore të Kosovës. Punimet kërkimore me prospektim regional radiometrik si dhe me matje gjeofizike, i ka kryer kompania Geozavod, e cila edhe i posedon shënimet e plota për rezultatet e këtyre hulumtimeve. Sipas të dhënave të publikuara nga kompania kërkimore, është konstatuar një damar uranbartës në trahite, që është i pasuruar me uran dhe torium. Trashësia mesatare e damarit është rreth 1,4 metra, damari është konstatuar dhe është përcjellë në rënie dhe në shtrirje deri në 64 metra në thellësi dhe përmbajtja sillet nga 0,02 - 0,16%.

Në Kosovë ekzistojnë edhe shumë formacione gjeologjike që sot konsiderohen si potenciale (granitoidet, vullkanitet sidomos ato alkaline, sedimentet permo-triasike, basenet terigjene terciare etj.), në të cilat, do të duhej të orientohen hulumtimet e ardhshme.

Mirë është e ditur se pushtuesi serb një kohë të gjatë, me egerësi prej okupatori pa mëshirë dhe pa ndërprerë shfrytëzoi¹⁰ sasi të madhe të pasuritve të ndryshme¹¹.

Në Çamëri përveq minerale të shumta të metaleve e jometalebve me vleta të larta, ekzistojnë edhe rezerva e potenciale të mëdha të energjisë, të naftës dhe të gazit, që janë potencial i madh dhe perspektivë e zhvillimit ekonomik.

Edhe pse pjesa perëndimore e Maqedonisë e banuar me shqiptar, posedon sasi të madha të mineraleve, ndërsa në aspektin e zhvillimit ekonomik dallimet janë të theksuara, konsiderohen si teritore më të pazhvilluara në krahasim me pjesët e tjera.

Në zonën e Gucisë ekzistojnë dy miniera të arit dhe bakrit, njëra në malin Bor, tjetra në luginën e Ropojanës, në Vusanjë. Në komunat e Gucisë dhe Plavës janë zbuluar depozita të mëdha të bakrit me përmbajtje të lartë të metaleve në Bor, Kuk, Andrijevicë dhe në Konjusha.

Sipas disa burimeve, nga sateliti Amerikanët kanë zbuluar pasuri të madhe të varur në sulfur dhe mineraleve të tjera (argjendi bakri, plumbi)¹².

Në Malin e Zi, rajonet shqiptare në aspektin ekonomik janë më të pazhvilluara. Komuna e Ulqinit bie fjala me 17,5 km gjatësi të plazhes shumë cilësore me hapsirë të begatshme e me resurse tjera që rrall mund të gjenden në zonat bregdetare, rradhitet në fundin e listës sipas zhvillimit të qendrave të Malit të Zi, ndonëse natyra atyre nuk u ka falë kushteve aq të volitshme¹³.

Në Ulqinë ekzistojnë rezerva të mëdha të burimeve të kripës e që është produkt strategjik për jetën në përgjithësi. Plava, Gusia e pjesa tjetër e Malësisë, gati se ka mbetur sikur një shkretirë, pa njerëz, pa gjallëri ekonomike. Banorët që jetuan me shekuj në këto troje janë detyruar të shpërngulen, e të largohen në vende të ndryshme të botës.

¹⁰ Po aty, faqe 187.

¹¹ Shumë dyshohet se pushtuesi serb në vazhdimësi ka bërë hulumtime gjeologjike për të identifikuar rezervat e mineraleve në tërë teritorin e Kosovës, por se të dhënat nuk i ka publikuar për qëllime politike dhe strategjike.

¹² NEISKORIŠĆENO RUDNO BOGATSTVO GUSINJA <http://www.gusinje-info.com/neiskorisceno-rudno-bogatstvo-gusinja/>

¹³ Jakupi, A. (1993) Dy shtet shqiptare dhe bashkimi kombëtar, QIK, Prishtinë, faqe 168.

Në Kosovën Lindore gjenden rezerva të burimeve të mineraleve metalike si antimoni, kromi, bakri, prej jometaleve magneziti, kaolini, kuarci, feldshpati, mikat, bazalti, kasiteriti, sheliti, pastaj lëndë të para që shërbejnë për material ndërtimor si gëlqeroret e mermerizuar, rëra, zhavoret etj¹⁴.

Në Kosovën lindore, Banjën e Sijarinës e Bujanoc ekzistojnë vendburimet e ujërave termal e mineral të cilat janë të njohura jo vetëm në rrethinën e saj por edhe më gjërë. Kromi ndodhet në afërsi të fshatit Tërnavë, antimoni në Tërnoc te lokalitetet Potok, Prroi Kish, në mes të Breznicës dhe Tërnocit te Rruza e Gatë, Popçevë, Rid, Qifte, Potok, Vërshnik, Zabel etj. Edhe kaolini është i koncentruar në afërsi të fshatit Tërnoc. Minerali i hekurit shtrihet në hapsirën Çarrë-Sedllar, ndodhen rreth 1.800.000 tonelata xehe, si dhe hematitet.

Në teritorinë e Medvegjës, në vendburimet e Leces, në Tullarë dhe Banjën e Sijarinës gjenden xehe të plumbit, zinkut e bakrit. Në veri të fshatit Gazdare hasen paraqitjet e opalit, kalcedonit, ametisitit dhe e ahatit. Prej mineraleve jometalike afër fshatit Somalicë dhe Levosovë, eksploatohen kuarci, feldshpati dhe muskoviti¹⁵.

Shqiptarët e Kosovës Lindore, Preshevës, Bujanocit dhe Medvegjës përkundër që posedojnë minerale të llojeve të ndryshme, me cilësi të lartë për mundësinë e zhvillimit të industrisë janë në pozitë të rëndë ekonomike e sociale, pa të drejtat më elementare, të mos flasim për zhvillimin ekonomik, pra, konsiderohen si komunat më të pazhvilluara në Serbi.

3. PASURITË MINERALE ZHVILLOJNË EKONOMINË DHE NDRYSHOJNË STRUKTURËN E SAJ

Historikisht, okupator të ndryshëm, pretenduan tokat shqiptare, si rezultat i këtyre argumenteve se trojet shqiptare janë shumë të pasura me resurse natyrore, pra janë të pasura me shumë minerale të çmuara dhe se kanë pozitë shumë të volitshme gjeostrategjike.

Faktori ndërkombëtar ¹⁶ me vendimet e njëanëshme e padrejtësive që u bënë shqiptarëve la pasoja të mëdha në shumë aspekte, në aspektin politik, ekonomik dhe social, që edhe tani këto pasoja të mëdha po ndihen edhe sot e kësaj dite.

Kështu që, edhe pse trojet shqiptare janë të pasura me resurse të çmuara natyrore, në aspekti të zhvillimit ekonomik ka ngecje të theksuara, në krahasim me shumë vende në përmasa ndërkombëtare, të cilave këto lloje e sasi në përgjithësi nuk i kanë.

Bazuar nga të dhënat konstatohet se trojet shqiptare janë të pasura me minerale të llojllojshme të kategorive të ndryshme, ndërsa premiset tregojnë se janë faktor strategjik në zhvillimin e industrisë e të ekonomisë, dhe se që ky faktor strategjik i zhvillimit ekonomik vërtetohet edhe me argumente shkencore.

¹⁴ Ejupi, A. (2016). Natyra e Luginës së Preshevës, Struktura, determinantat dhe resurset natyrore, Prishtinë, faqe 100.

¹⁵ Po aty, faqe 121 - 127.

¹⁶ Konferenca e Londrës e vitit 1912-1913 ishte një samit ndërkombëtar i gjashtë Fuqive të Mëdha të asaj kohe (Britania e Madhe, Franca, Gjermania, Austro-Hungaria, Rusia dhe Italia).

Sublimimi duhet të sigurojë argumentin e këtyre premisave¹⁷:

- Se pasuritë natyrore kanë qen faktor i rëndësishëm i zhvillimit
- Se pasuritë natyrore kanë mundur të jenë faktor më i rëndësishëm dhe
- Se pasuritë natyrore jenë faktor më i rëndësishëm sesa në periudhën e kaluar

Nga këto kuptojmë për rëndësinë e minerare në zhvillimin ekonomik. Mirëpo rrethanat politike dhe ekonomike që dominonin për një kohë të gjatë dhe rrethanat që kanë ndikuar, kanë kufizuar mundësitë për të e zhvilluar ekonominë¹⁸.

Prandaj, është rast tipik për të potencuar slloganin se trojet shqiptare janë në pozitë të pavoritshme ekonomike, vend i pasur në një vend të varfër. Kështu që edhe pse posedojnë pasuri të pakufizuara natyrore e minerare ekonomia e tyre është e pazhvilluar, krahasuar me vendet e thërra që shumë nga llojet e mineraleve të çmuara nuk I posedojnë fare.

Politika e shfrytëzimit të pa kontrolluar kanë lënë pasojë të mëdha në strukturën e ekonomisë në përgjithësi¹⁹.

Struktura ekonomike e trevave shqiptare përbëhet nga tre sektor kryesorë:

1. Sektori i parë i ekonomisë i cili ka për bazë ekonominë bujqësore,
2. Sektori i dytë i ekonomisë, me të cilën nënkuptohet para se industria,
3. Sektori i tretë i ekonomisë i cili përfshin alltëvitetet e shërbimeve, tregëtinë, transportin, turizmin etj²⁰.

Si rezultat i potencialeve të resurseve minerare, ekzistojnë mundësi dhe pëspektiva, që ekonomia të zhvillohet e orientohet përmes finalizimit të lëndëve të para.

Finalizimi është një dimension që ka implikim të veçantë në industrinë dhe në degët përpunuese, që krijohet mundësia për një zhvillim më të hovshëm të ekonomisë dhe të punësimit më të lartë.

Finalizimi, është faza më e lartë e përpunimit dhe është atribut i produktit shoqëror²¹. Kështu që, finalizimi I pasurive minerale do të mundësonte zhvillimin e industrisë përpunuese, do të prodhohen produkte strategjike për ekonominë, mundësohet rritja ekonomike, shtimi më hovshëm i të ardhurave kombëtare, shtimi i punësimit, do të ndryshohet struktura e ekonomisë, zhvillohet tregu, sidomos për eksport e shumë të arritura tjera në përgjithësi.

PËRFUNDIMI

¹⁷ Gusia, I. (1982). Burimet natyrore si faktor i zhvillimit ekonomik, Prishtinë. Faqe 43.

¹⁸ Kryeziu, R. (2011).Ekonomia Kombëtare-Përspektivat e zhvillimit ekonomik të Republikës së Kosovës, Universiteti AAB-RIINVEST, Prishtinë, faqe 129.

¹⁹ Kjo argumentohet me faktin se në Kosovë dhe trojet tjera shqiptare, mineraret janë eksploatuar dhe menaxhuar nga pushtuesit e ndryshëm.

²⁰ Cërabregu, M. Sadiku M.(2016). Gjeoeconomia - implikimet zhvillimore, Shtëpia botuese Dukagjini, Pejë, faqe 93.

²¹ Jakupi, A. (1985). Finalizimi dimension i strategjisë së zhvillimit të Ekonomisë së Kosovës, Rilindja, Prishtinë, faqe 147.

Bazuar në trajtimin e temës dhe të arriturat që dolën nga punimi japim këtë përfundim: Që në nivelet akademike, institucionet universitare e shkencore të hartojnë programe dhe strategjinë e zhvillimit ekonomik, duke u mbështetur në potencialet minerare, të eksplorimit, revalorizimit shfrytëzimit të tyre me qëllim të jenë në funksion të rritjes së ekonomisë e të mirëqenjes së popullatës. Të hartohen projekte zhvillimore për mundësinë e finalizimit të resurseve minerale duke arsyetuar premisat se pasuritë natyrore janë faktor strategjik i zhvillimit ekonomik.

LITERATURA:

1. Cërabregu, M. Sadiku M. (2016) Gjeoeconomia-implikimet zhvillimore, Shtëpia botuese Dukagjini, Pejë, faqe 93.
2. Daci, N. Berisha, S. Zajmi, A. Strategjia e zhvillimit ekonomik, faqe 135, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës & Oda Ekonomike e Kosovës, 2002, Prishtinë.
3. Ejupi, A. (2016). Natyra e Luginës së Preshevës, Struktura, determinantat dhe resurset natyrore, Prishtinë, faqe 100.
4. Gusia, I. (1982). Burimet natyrore si faktor i zhvillimit ekonomik, Prishtinë. Faqe 43.
5. Jakupi, A. (1985). Finalizimi dimension i strategjisë së zhvillimit të Ekonomisë së Kosovës, Rilindja, Prishtinë, faqe 147.
6. Jakupi A. (1993). Dy shtete shqiptare dhe bashkimi kombëtar, QIK, Prishtinë, faqe 44.
7. Kryeziu, R. (2011) Ekonomia Kombëtare-Përspektivat e zhvillimit ekonomik të Republikës së Kosovës, Universiteti AAB-RIINVEST, Prishtinë. Faqe 185.
8. Ramadani, I. (2013). Menaxhimi i resurseve natyrore, VATRA, Prishtinë, faqe 277.
9. Strategjia e Zhvillimit të Industrisë Minerare Tiranë, Maj 2006. Burimi: http://www.sarmaproject.eu/%20uploads/media/MINERALS_STRATEGY-ALBANIA.pdf ¹
10. <http://energija.al/2011/12/12/mineralet-e-shqiperise-miliardat-ne-thellesi-te-tokes-kompanite-kerkuese-dhe-spekulimet-ne-burse/>
11. Prirodni bigatatsvo i njihove uticaj na razvoj strukturne promene u privredi Kosova. Botim i Institutit Ekonomik, Viti 1972. Prishtinë, faqe 187.
12. NEISKORIŠĆENO RUDNO BOGATSTVO GUSINJA <http://www.gusinje-info.com/neiskorisceno-rudno-bogatstvo-gusinja/>